

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA FILOLOŠKE IN LITERARNE VEDE
CLASSIS II: PHILOLOGIA ET LITTERAE

RAZPRAVE
DISSERTATIONES
XXVIII

OD ALKUINA DO
VON WOLKENSTEINA,
MELVILLA IN STEINBECKA

ZNANSTVENE RAZPRAVE
OB STOLETNICI ROJSTVA AKADEMIKA
JANEZA STANONIKA (1922–2014)

LJUBLJANA
2023

ISBN 978-961-268-092-3
RAZPRAVE II. RAZREDA, 28
DISSERTATIONES CLASSIS II, XXVIII

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA FILOLOŠKE IN LITERARNE VEDE
CLASSIS II: PHILOLOGIA ET LITTERAE

RAZPRAVE
DISSERTATIONES
XXVIII

OD ALKUINA DO
VON WOLKENSTEINA,
MELVILLA IN STEINBECKA

ZNANSTVENE RAZPRAVE
OB STOLETNICI ROJSTVA AKADEMIKA
JANEZA STANONIKA (1922–2014)

LJUBLJANA
2023

SPREJETO NA SEJI II. RAZREDA ZA FILOLOŠKE IN LITERARNE VEDE
DNE 8. OKTOBRA 2022
IN
NA SEJI PREDSEDSTVA
SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI
DNE 18. APRILA 2023

UREDIL
IGOR MAVER

RAZPRAVE II. RAZREDA SAZU
DISSERTATIONES CLASSIS II
XXVIII

Izdala: Slovenska akademija znanosti in umetnosti

Grafična priprava: Grafični atelje Visočnik

Tisk: Tiskarna Artelj

Naklada: 300 izvodov

Ljubljana 2023

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

821.09(082)

OD Alkuina do von Wolkensteina, Melvilla in Steinbecka :
znanstvene razprave ob stoletnici rojstva akademika Janeza
Stanonika (1922–2014) / [uredil Igor Maver]. - Ljubljana : Slovenska
akademija znanosti in umetnosti, 2023. - (Razprave / Slovenska
akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne
vede = Dissertationes / Academia scientiarum et artium Slovenica,
Classis II: Philologia et litterae ; 28)

ISBN 978-961-268-092-3
COBISS.SI-ID 149710083

Akademik Janez Stanonik (1922–2014)

Vsebina

<i>Igor Maver</i> , Predgovor	9
<i>Milček Komelj</i> , Uvodna beseda	11
<i>Marko Snoj</i> , O priimku Stanonik	15
<i>Marija Stanonik</i> , Slovstvena folklor v opusu akademika Janeza Stanonika	18
<i>Waldemar Zacharasiewicz</i> , Srečanja in upodobitve onkraj meja (slovenski prevod)	39
<i>Waldemar Zacharasiewicz</i> , Encounters and Representations beyond Borders	52
<i>Igor Maver</i> , Mednarodni pomen kranjskega misijonarja Marka Antona Kappusa pri kartografiranju Kalifornije	65
<i>Marija Javor Briški</i> , Percepcija tujega v potopisnih pesmih Oswalda von Wolkensteina	85
<i>Bogdan Kolar</i> , Alkuin – rojak Bede Častivrednega in sodelavec Karla Velikega	96
<i>Danica Čerče</i> , Dokumentarnost in propaganda v literarni preobleki: O vojni, zmagovalcih in poražencih v Steinbeckovem romanu <i>Mesec je zašel</i>	116
O avtorjih	127

Predgovor

V dvorani SAZU je 29. septembra 2022 v organizaciji II. razreda Slovenske akademije znanosti in umetnosti za filološke in literarne vede potekal znanstveni posvet v spomin akademika Janeza Stanonika (1922–2014) ob stoletnici rojstva tega univerzitetnega profesorja anglistike in amerikanistike ter rednega člana SAZU, leta 2016 je SAZU skupaj z Znanstveno založbo FF Univerze v Ljubljani v uredništvu Igorja Mavra sicer izdala tudi obsežen *Stanonikov zbornik*.

Delo akademika Janeza Stanonika je v drugi polovici prejšnjega stoletja, kot dolgoletnega predstojnika Oddelka za germanske jezike in književnosti na Filozofski fakulteti UL, močno zaznamovalo razvoj slovenske anglistike, amerikanistike, nemicistike ter študija književnosti slovenske diaspore v anglosaškem svetu. Tukaj velja še posebej omeniti njegovo odmevno monografijo v angleščini, ki je izšla v Ljubljani leta 1962, *Moby Dick, the Myth and the Symbol: A Study in Folklore and Literature*. Ne le, da je bil akademik Stanonik od leta 1982 prvi upravnik današnjega Inštituta za slovensko izseljenstvo in migracije pri ZRC SAZU, v povojnem času se je kmalu začel ukvarjati tudi s proučevanjem literature slovenskih izseljencev in emigrantskega tiska v ZDA, v veliki meri dolgo časa tudi zamolčanega, kot dela skupnega slovenskega kulturnega prostora. To takrat pač ni bilo samoumevno. V okviru nemicističnih studij je predvsem raziskoval zgodnjo nemško književnost v interakciji s slovensko ustvarjalnostjo in politično situacijo v habsburški ter avstroogrski monarhiji. Poleg svoje erudicije in polihistoričnih interesov je bil vir mnogih anekdot, na primer tiste, ko je med raziskovalnim delom v knjižnici na Univerzi Harvard po pomoti sprožil alarm in s tem masovno evakuacijo, do tiste ko je na arizonski meji z Mehiko med iskanjem indijanskih arheoloških najdišč zašel s poti in se znašel iz oči v oči z ilegalnimi mehiškimi prebežniki in njihovimi tihotapskimi vodiči. A to je že zgodovina, včasih šaljiva in ponarodela, a vselej resnična.

Znanstvene razprave avtorjev, ki so vsi poznali in visoko cenili akademika Stanonika oziroma so bili njegovi kolegi ali študenti, predstavljajo svoje raziskave na področjih, ki se v tem ali onem oziru dotikajo Stanonikovih znanstvenih tem, pri katerih je v mnogočem oral ledino ne le v slovenskem prostoru, ampak tudi širše. Raznolikost referatov z različnih področij, tudi v transdisciplinarnem smislu, objavljenih v tej knjigi kaže na velik nabor znanstvenih interesov akademika Janeza Stanonika, prav vsi se na ta ali oni način dotikajo Slovenije oziroma nekdanje Kranjske ter njene literature in kulture. Marko Snoj je spregovoril o priimku Stanonik oz. Stanovnik in pokazal na isti izvor, a drugačen razvoj in zapis besede. Marija Stanonik je govorila o zanimanju akademika za slovstveno folkloro, Stanonikovo sledenje Jakobu Kelemini in na odmeve arturjanske

romance, ki jo je akademik zasledil tudi na naših tleh. Waldemar Zacharasiewicz, član Avstrijske akademije znanosti, je predstavil znanega ameriškega avtorja iz 19. stol. Nathaniela Willisa (1806–1867). Ta je potoval po naših krajih in nato v svojem proznem delu *Avstrijski ropar* sklepno odločilno dejanje postavil v Postojnsko jamo, s čimer jo je dejansko postavil tudi na kulturni zemljevid sveta in jo približal bralcem izven habsburške monarhije. Delo je bilo sicer napisano v poznoromantičnem eksoticističnem slogu z orientalističnimi poudarki. Igor Maver je obravnaval mednarodni pomen misijonarja Marka Antona Kappusa (1657–1717), ki je imel velik vpliv na evropske objave rezultatov kartografiranja Kalifornije konec 17. stoletja in ki je izrecno poudarjal, da je kranjski jezik, torej slovenščina, njegov prvi jezik. Marija Javor Briški je predstavila slovenske elemente v delih južnotirolskega pesnika in diplomata Oswalda von Wolkensteina (1377–1445) iz 14. stoletja, ki je trdil da je govoril tudi kranjščino (*windisch*) in je v svojih pesmih uporabljal tudi slovenske besede. Bogdan Kolar je analiziral delo Angleža Alkuina (Alcuin, 732–804), rojaka Bede Častivrednega kot močan vpliv na Karla Velikega, tema, ki jo je akademik Stanonik pogosto obravnaval na svojih predavanjih. Danica Čerče je zaključila srečanje z analizo nobelovca iz ZDA Johna Steinbecka (1902–1962) in njegovim romanom *Mesec je zašel* (*The Moon is Down*) s poudarjeno humanistično noto.

Prof. dr. Igor Maver, izredni član SAZU

Ljubljana, april 2023

Uvodna beseda

Spoštovani!

Sto let je minilo od rojstva akademika Janeza Stanonika, a zdi se, kot da bi ravnokar še dihal in deloval med nami. V zavesti naše kulturne zgodovine ostaja za trajno živ kot učenjak z veljavnimi mednarodnimi referencami, a gotovo vsaj toliko živi tudi še v številnih osebnih spominih. S hodnika ljubljanske Filozofske fakultete, kjer smo bili umetnostni zgodovinarji sosedje z germanisti, se ga še živo spominjam kot zadržanega, a zelo ljubeznivega, rahlo nasmehljane in iskrivega gospoda, ki se je zelo rad pogovarjal; rad pa je razpravljaj, vedno le o kulturnozgodovinskih vprašanjih, rahlo sključen in s klobukom na glavi, tudi med srečanji in skupnimi potmi na cesti, kadar se je vračal s fakultete, kjer se je na križišču ustavil in se še naprej pogovarjal, kot da se mu nikamor ne mudi, ker ga je vedno zanimalo vse, kar se je pri nas dogajalo v razkrivanju kulturne preteklosti v znanstvenih in kulturnih krogih.

Na svet je očitno gledal z obronkov zelo širokega kulturnega obzorja, značilnega za nekdanje vsestransko izobražene generacije, kot da bi mu bil študij germanskih jezikov predvsem vodnik do umetnosti, do literature, ki jo je proučeval, in nasploh do doumevanja vsega dogajanja v starih časih na našem ozemlju, a ne le na njem. Privlačilo ga je razkrivanje stikov med narodi, zanimale pa so ga tudi vezi med literaturo in likovno umetnostjo ter narodopisjem, na primer Ruskinom in preraphaeliti, razkrival je simbolizem najstarejše slike kralja Arthurja in odmev romanc o njem v slovenskem ljudskem kulturnem izročilu, preučeval pa je na primer tudi zgodovino mrtvaškega plesa v Sloveniji, ki je pomembno navzoč tudi v naši likovni ustvarjalnosti, ter razpravljaj o kosezih ali filološko analiziral besedilo srednjeveškega ljubljanskega glosarija.

Iz svoje specifične germanistične perspektive je razširjal poglede na slovenski kulturni prostor, v katerem je v srednjem veku nastajala tudi nemška literatura, zato je napisal temeljno razpravo o ostankih starega nemškega slovstva na Kranjskem ter raziskoval *Parsifala* Wolframa von Eschenbacha, povezanega tudi z našimi kraji; a ga je zanimalo tudi mnogo poznejše nemško pesništvo Anastazija Grüna.

Raziskoval pa je tudi sledi slovenske kulture v širšem germanskem in anglo-ameriškem svetu oziroma vlogo tjakaj izseljenih Slovencev, kakršni so bili v že oddaljeni preteklosti jezuit in pesnik Marko Anton Kappus, čigar korespondenco je analiziral, ali prvi slovenski utopični socialist Andrej Bernard Smolnikar, o čigar vplivu na Longfellowa je pisal, torej nenavadna osebnost, ki jo je pozneje vključil v eno svojih dram akademik Drago Jančar; pisal pa je tudi o samem Smolnikarju in Valentinu Vodniku, in pritegnil ga je tudi v Ameriki živeči

politik Anton Fister. Zanimal se je za poznejšega ameriškega Slovenca Louisa Adamiča in organiziral o njem odmeven simpozij ter se zatem tudi intenzivneje ukvarjal s kulturo in umetnostjo slovenskih izseljencev, ki so ohranjali in negovali slovenski jezik in bogatili slovensko literaturo daleč od domovine, vse od prvega v ZDA natisnjenega Vodnikovega verza iz »Ilirije oživljene« in drugih zgodnjih slovenskih tiskov pa do novejših časov, tako da je pojem slovenstva razširil tudi v okrilje neslovenskih dežel. Vsa vprašanja naše navzočnosti v svetu so ga tako zanimala, da sem mu moral po zagovoru disertacije Irene Mislej o delu slovenskih arhitektov v Argentini za vselej posoditi besedilo, potem ko se je za njene rezultate takoj že ustno pozanimal, kot da bi hotel vedeti prav vse, kar je bilo kdajkoli dognano o delu Slovencev onkraj naših meja, pa tudi o navzočnosti tujih osebnosti na naših tleh. Tako je raziskal tudi zgodovinska ozadja za potovanje kapitana Johna Smitha, ustanovitelja prve angleške kolonije na ozemlju Združenih držav, skozi Slovenijo na začetku 17. stoletja, preučeval pa je tudi potovanje pesnika Longfellowa skozi Slovenijo leta 1828, pri čemer se spomnimo na potovanje slikarja Turnerja skoznjo, ki ga izpričuje ohranjena skicirka in bi ga gotovo prav tako pritegnilo, a ne vem, če je že vedel zanj. Zato je tudi več kot razumljivo, da ga je med študijem v tujini posebej pritegovalo delo v knjižnicah, bogatih z raritetami, in v Britanskem muzeju.

Vse to izpričuje, kako mu je njegova velika studioznost razpirala zelo širok razgled po svetu, ki je vključeval celotno kulturno dejavnost na slovenskem ozemlju kot tudi navzočnost slovenske kulture na tujih tleh, kar hkrati kaže tako na smisel za zgodovino na Slovenskem, ki jo je bogatila tudi tujejezična kultura, kot tudi na veliko privrženost slovenski domovini, ki je vsaj v duhovnem smislu zanj segala tudi daleč onkraj oceanov.

Stanonikov pomen je bil tudi še mnogo širši, saj se ni omejeval le na razkrivanje slovensko-germanskih kulturnih stikov in razmerij, sprva slovensko-nemških in zatem predvsem slovensko-angloameriških, pri čemer se je v marsičem izkazoval celo kot pionir. Že med svojim zgodnjim celoletnim študijem ob koncu 50. let v Ameriki, na Berkeleyju in Harvardu, se je očitno tako izpopolnil in pokazal tolikšno raziskovalno invencijo in zanimanje, da se je kmalu uveljavil tudi v mednarodnem krogu učenjakov, ki preučujejo svetovno literaturo, ker so njegove razlage umetnin postale tudi najširše relevantne. V brezbrežju germanske, zlasti angleške in ameriške književnosti 19. in 20. stoletja je bil tako suveren, da se je potapljal v globino njenih oceanov kot slavni Melvillov kit Moby Dick, ki ga je kitolovec Stanonik zasledoval zgolj z blagodejno harpuno svojega velikega znanja, saj je v angleško pisani knjigi o mitologiji in simboliki belega kita ob pojasnjevanju geneze tega slavnega romana z vključitvijo ljudske tradicije pritegnil tudi nove vire zanj, kar je pomenilo, kot je napisal pobudnik današnjega simpozija izredni član SAZU

prof. Igor Maver, novost tudi za amerikaniste v ZDA, ki Stanonikovo delo še danes citirajo.

Kot smo lahko slišali leta 2014 na akademjski žalni seji za današnjim jubilentom, se je akademik Stanonik močno zanimal tudi za etimologijo, saj je v zadnjem času strastno razreševal zlasti vprašanja o izvoru besedja, kar je po svoje prav tako izraz strastnega zanimanja za nekdanje s poznejšimi dogajanjemj prekrute kulturne stike in preplete; še posebej pa naj bi iskal, kot se je takrat slikovito spominjal akademik Janez Orešnik, jezikovna pričevanja o navzočnosti nekdanjih Langobardov na današnjih slovenskih tleh.

Tako se potrjuje že prvi, najsplošnejši vtis, ki ga je lahko dobil človek med srečanjem z akademikom Stanonikom, da je bil Janez Stanonik v resnici vsestranski učenjak, ki je tudi ob tem, ko je bil posebej usmerjen v razkrivanje in vzpostavljaje stikov in povezav, presegal omejitve zgolj domačih problemov in je ljudem celo že ob priložnostnih srečanjih tudi z na videz drobnimi opažanji lahko razširil obzorja do nepričakovanih spraševanj o prepletanju duhovnih tokov, poteh vznemirljivih iskalcev in brezbrežni navzočnosti slovenskega jezika in duha.

Živel je v nekakšni duhovni izolaciji in odmaknjen v duhovnem kozmosu, ki je vsaj na prvi pogled videti v vseh pogledih oddaljen od banalne vsakdanjosti ali sprva celo kuriozen, tako kot stara nemška literatura na naših tleh ali kot so nam oddaljeni slovenski pisci z drugih kontinentov; hkrati pa se je samoniklo in suvereno posvečal tudi znamenitim angleško pisanim umetniškim delom, ki segajo v osrčje ameriške literature in so last vsega človeštva.

Z vsem tem je povezoval širokopoteznost in smisel za pomenljivost detajlov – nasploh je veljal za izjemno temeljitega – in je razširjal poglede na različne humanistične znanstvene stroke, ki jih je smotrno povezoval, ob tem pa bil tudi uspešen in zavzet organizator. Kot naslednik profesorja Jakoba Kelemine, pri katerem je doktoriral, je bil dolga leta odločilen usmerjevalec oddelka za germanistiko na Filozofski fakulteti, priljubljen redni in gostujoči predavatelj in zelo spoštovan profesor, ki je, kot govori hvalevredno izročilo, menda edini od profesorjev dopuščal, da so študentje anglistike lahko pisali diplomska dela o angleški literaturi tudi v slovenskem jeziku, pri študentih pa je bil menda tako spoštovan, da so se trudili čim bolje pripraviti za izpit že zaradi rešpekta do njega. Naravno je, da je bil na Univerzi tudi predsednik Odbora za mednarodne povezave, bil je ustanovitelj in dolgodesetletni urednik revije za zahodnoevropske in ameriške študije *Acta neophilologica*, član uglednih mednarodnih znanstvenih združenj, sodelavec in veljak v vrsti institucij, med drugim ustanovitelj in upravnik inštituta za slovensko izseljenstvo in migracije pri ZRC SAZU in na Filozofski fakulteti tudi skrben in ljubezniv dekan. Glede na vse to znanstveno srečanje ob akademiku Janezu Stanoniku zagotovo ni zgolj vljudnostna ali jubilejno dolžnostna gesta, ampak je spomin nanj več kot zaželen, saj bo

z napovedanimi izbranimi poglavji ponovno ali v novi luči predstavilo širino njegovih raziskovalnih področij, segajočih v območja različnih humanističnih ved, in zajelo razpon časovnih obdobj od karolinških časov vse do 20. stoletja; s tem pa bo gotovo osvetlilo tudi z njimi povezano vsekakor nekoliko skrivnostno Stanonikovo osebnost, katere pustolovska fantazija se je s trezno natančnostjo usmerjala v historično preverljivo realnost, po kateri je plovel Stanonikov radovedno raziskovalni duh, razprostrt nad časi in kontinenti.

Ob začetku današnje prireditve vas v imenu Slovenske akademije znanosti in umetnosti vse lepo pozdravljam. Zahvaljujem se vam za navzočnost, referentom pa za naklonjeno sodelovanje, z željo, da bi počastitev spomina na spoštovanega akademika Janeza Stanonika, za marsikoga od njegovih nekdanjih sodelavcev ali prijateljev dragega Nonija, prispevala k oživitvi zavesti o širini njegovih zanimanj in dragocenosti njegovega delovanja za našo in svetovno znanost in umetnost.

Akademik Milček Komelj, podpredsednik SAZU

Ljubljana, 29. septembra 2022

O priimku Stanonik

Priimek *Stanonik* ima danes v Sloveniji 395 nosilcev, od teh je 307 v gorenjski statistični regiji, njegova razvojno starejša različica *Stanovnik* pa ima 193 nosilcev, od teh 133 v osrednjeslovenski statistični regiji.¹ Bezlajev Začasni slovar slovenskih priimkov navaja priimek *Stanonik* za Kranj, okolico Celja, okolico Ljubljane, Ljubljano in Maribor, različico *Stanovnik* pa za Kamnik, Kranj, Logatec, Krško, okolico Ljubljane, Novo mesto, Radovljico, Jesenice, Ljubljano, Slovenske Konjice in Maribor.²

Obravnavani priimek je na SAZU s polletno prekinitvijo stalnica od leta 1981. Njegov izvor iščemo v narečni skupini, kjer je njegovo žarišče in je tudi najpogostejši, torej na Gorenjskem. V gorenjščini se je dvoglasnik *ou* kakršnega koli izvora monoftongiral v dolgi *o*. Tako je v gorenjščini iz *poldne* nastalo *pone*, kar je mdr. razvidno v gorskem imenu *Ponca* iz prvotnega *pôldnica*, tj. 'gora, nad katero je sonce opoldne'. Iz *rovt* 'krčevina', kar je prevzeto iz bavarško srednjevisokonemške razvojne stopnje **rout*, je na Gorenjskem nastalo *rot*, kar imamo tudi v priimku *Rotar*, ki se drugje glasi *Rovtar*. Ključ za razlago imena je torej izhodišče *Stanovnik*, saj šele to ime omogoča morfemsko analizo. Če je *Borovnik* prebivalec ob boru ali borovem gozdu, *Lipovnik* prebivalec ob lipi ali lipovem gozdu, *Plazovnik* ob plazu, *Ježovnik* na ježi, je torej *Stanovnik* prebivalec stana. In kaj je *stan*? *Stan* v malo starejši slovenščini pomeni zlasti 'zgradba' in 'stanovanje', torej 'prebivališče'. Iz tega bi sklepali, da je *Stanovnik* prvotno 'prebivalec prebivališča'. A kje je tu *differentia specifica*, saj menda vsi prebivamo v kakem prebivališču?! Tako imenovanje zato ne bi bilo smiselno, zato bo treba etimološko razlago ponatančiti.

Priimka ne moremo smiselno rešiti na prvi pogled. Drugi pogled pa načeloma odpira dve možnosti. Prva je izvajanje po konverziji iz občnega imena *stanovnik* v pomenih 'prebivalec' in 'stanovalec', ki je tvorjeno iz samostalnika *stan* v pomeni 'prebivališče',³ kakor je npr. *duhovnik* tvorjeno iz *duh*, *redôvnik*

¹ Statistični urad Republike Slovenija, Imena (25. 9. 2022).

² Bezlaj 1974: 573.

³ Iz tega pomena besede *stan* je tvorjen današnji izimenski glagol *stanovati*, katerega etimološki pomen je 'biti prebivalec'.

iz *red*, *godôvnik* iz *god* ali *čarôvnik* iz *čar*.⁴ Naglas se je v danes uporabljanih tvorjenkah ustalil na dvoglasniku *ov*, in sicer večinoma padajoči, le v tvorjenki *duhóvnik* je rastoči. Pleteršnik za večino teh besed navaja končniški naglas: *godovnik*, *redovnik*, vendar samo *duhóvnik*. SSKJ navaja naglas na priponi le v zastarelih besedah, in sicer *darovnik*, *polovnik*, *sadovnik* in *stanovnik*. A po tem poskusu razlage bi spet umanjkala *differentia specifica*, saj smo vsi prebivalci. Iz besede v pomenu 'stanovalec' bi sicer utegnil nastati priimek, a navedeni pomen je pri tej besedi v slovenščini znan le na vzhodu, zlasti v Prekmurju, ne pa tudi na Gorenjskem. In kar ni zanemarljivo: občno ime *stanovnik* je v pisnih virih potrjeno šele v 19. stoletju, medtem ko je priimek starejši.

Druga možnost drugega pogleda je obetavnejša. Pleteršnik navaja samostalnik *stan* tudi v pomenih 'ograda za drobnico ali živino, zlasti v planini',⁵ in celo 'čreda pribl. 40 ovac'. V ali ob ogradi je navadno tudi pastirsko ali planšarsko bivališče, ki je del stana in se tudi samo imenuje *stan*.⁶ Prvi nosilec priimka je torej najverjetneje označeval prebivalca takega pastirskega ali planšarskega bivališča.

Verjetnost, da je opisana razlaga pravilna, utrjujeta interpretaciji dveh dejstev.

(1) Kmet pri Svetem Joštu z današnjim hišnim imenom *Stanovnik*, se leta 1498 omenja kot *im Stano*, torej 'v stanu'.⁷

(2) Krajevno ime *Stolnik* [stou'ni:k] pri Kamniku se leta 1493 omenja kot *Stanawnikg*.⁸ Srednjeveško ime je zelo verjetno tvorjeno iz besede *stan* v pomenu, ki smo ga identificirali kot osnovo obravnavanemu priimku, današnje pa iz njegovega sinonima *stol*, ki je znan tudi v pomenu 'ograda za živino'.⁹

Literatura

Atlas Slovenije 1985. Ljubljana: Mladinska knjiga.

France BEZLAJ 1974: *Začasni slovar slovenskih priimkov*. Ljubljana: SAZU.

Rudolf BADIJURA 1953: *Ljudska geografija. Terensko izrazoslovje*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

⁴ Tako prva izdaja SSKJ. Druga navaja enake toneme, vendar na fonetično širokem *o*.

⁵ *Atlas Slovenije* 1985 navaja zaselke *Lepi stan* pri Zagradu na Dolenjskem, *Na stanu* med Idrijo in Žirni in *Ovčji stan* ter *Stari stani* na Menini planini. Ime zaselka *Stan* jugovzhodno od Mirne je leta 1436 in 1455 zapisano po nemško remotivirano kot *Stain*.

⁶ Badijura 1953: 275, ki v tem pomenu navaja še množinsko obliko *stani*, tvorjenki *stanič* in *stanišče* ter več sinonimov, mdr. *koča*, *bajta*, *stalo*, *prestajališče*, *uta*.

⁷ Kos 1975: 569.

⁸ Slovenska historična topografija (18. 1. 2023).

⁹ Izraz v tem pomenu navaja Badijura 1953: 275.

Milko KOS 1975: *Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500)*. II N–Ž. Ljubljana: SAZU.

Maks PLETERŠNIK 1894–95: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: Knezoškofijstvo.

Slovenska historična topografija: <https://topografija.zrc-sazu.si/>.

Statistični urad Republike Slovenija, Imena: <https://www.stat.si/ImenaRojstva#/names/top-Names>.

Slovstvena folklor v opusu akademika Janeza Stanonika¹

Uvod

V ta krog prihajam s hvaležnim spominom do spoštovanega člana II. razreda SAZU, akademika Janeza Stanonika, ki pred dobrimi 40 leti mladi raziskovalki ni odbil plašne prošnje, ali bi smela sodelovati na simpoziju o Louisu Adamiču od 16.–18. septembra 1981.²

1. Medetnični stiki in tuji popotniki čez slovensko ozemlje

Študij germanistike in pregledana bibliografija nakazujeta, da so Stanonika vedno privlačevali medetnični stiki. Bodisi med Nemci in Slovenci, kakor jo izpričuje njegova doktorska disertacija *Ostanki srednjeveškega nemškega slovstva na Kranjskem* (1957)³ ali med Slovenci in Angleži oz. Američani na naših tleh. Med najzgodnejšimi članki te vrste je o gospe Fanny S. Copeland (⁴Stanonik: 1962: 6), pomembni kulturni posredovalki med Slovenijo in Anglijo.⁵ In še bolj,

¹ Referat na simpoziju je imel naslov Zanimanje akademika Janeza Stanonika za slovstveno folkloro.

² Morda je naju zbližal tudi enak priimek in provenienca najinega rodu. Korenine so najbrž skupne, veji pa sta različni. Na tiskovni konferenci o (moji) knjigi *Promet na Žirovskem*, novembra 1987, mi je celo govoril o zapiskih njegovega starega očeta iz Poljanske doline. Kdove kje so obtičali, če sploh?

³ *Avstrijska kronika 95 gospostev do leta 1386* med drugim navaja pomemben odlomek o ustoličenju koroških vojvod (Stanonik 1957: 13).

⁴ V podpisu je napaka, kar se pri tem priimku rado dogaja.

⁵ Med prvo svetovno vojno je pomagala Jugoslovanom v boju izpod avstro-ogrske oblasti. Po ustanovitvi ljubljanske univerze je leta 1921 postala lektorica angleškega jezika pri filozofski fakulteti v Ljubljani. V *Slavonic Review* je obveščala Angleže o pomembnih kulturnih dogodkih pri nas in s prevodi študij pomagala v svetu širiti vednost o krivicah Slovincem pod italijanskih fašizmom. Po drugi svetovni vojni se je vrnila v Slovenijo in nadaljevala s prevodi slovenske literature v angleščino. Poleg Juliusa Kugyja je najbolj zaslužna za širitev vednosti o lepotah slovenskih gora. Od tod njena zbirka *Beautiful Mountains*.

kako so se znašli slovenski izseljenci v angleško govorečem svetu kot skupnost⁶ in kot posamezniki, npr. duhovni iskalec Andrej Bernard Smolnikar (Stanonik 1965: 168–169; 1968: 2–40) in njegovi stiki s pesnikom H. W. Longfellowom (1807–1882)⁷ (Stanonik 1964: 177–185; 1964; 1964: 385–403, 1964: 524–542), misijonar Franc Pirc (Stanonik 1982: 27–32), revolucionar Anton Fister (1998: 18–33), politik Louis Adamič (Stanonik 1981: 71–76), duhovnik Jurij Trunk (2000: 477–483).

Stanonik se je kot anglist znanstveno posvečal takim temam predvsem iz čim daljne preteklosti. Kako razgledan je bil po tej problematiki, se vidi iz njegove ocene knjige Zdenka Leventala⁸ *Britanski putnici u našim krajevima od sredine XV. do početka XIX. veka* (založba, Gornji Milanovac 1989, Vojvodina), ki registrira angleške potopise čez tedanje jugoslovanske dežele od konca srednjega veka do srede 19. stoletja, med njimi tudi več dotlej nepoznatih potopisov skozi Slovenijo (Stanonik 1992: 112–118).

Stanonik ima Leventalovo delo za zaslužno, ker so bila v njem prvič zbrana dotlej raztresena in težko dosegljiva besedila, ki so pomemben vir za zgodovino kulturnih stikov med Anglijo in tedanjimi jugoslovanskimi območji in za njihovo politično, kulturno in socialno zgodovino.

V drugem delu Stanonik skrbno dopolnjuje navedene podatke še z lastno predstavitvijo drugih angleških potnikov izrecno čez slovensko etnično ozemlje v navedenem obdobju.⁹

Prvi od njih je sam »oče«¹⁰ ameriške književnosti,¹¹ John Smith z zelo razgibano življenjsko zgodbo. Že leta 1601 je približno dvajsetleten v svojem potopisu imenoval več slovenskih krajev (npr. Cmurek). Sledijo Edward Browne (1673), Edmund Halley¹² (1702), trije po imenu neznani Angleži (1734), Oliver Goldsmith, avtor romana *Župnik wakefieldski* (1735), (1764), John Bacon Sawbrey,

⁶ Od tod ocene knjig Matjaža Klemenčiča o Slovencih v Clevelandu (Stanonik 1997: 21–32), predzgodovini slovenskega tiska v ZDA (Stanonik 1992: 125–140) in bibliografiji slovenskega izseljenskega tiska pred letom 1945 (Stanonik 1996: 39–52).

⁷ Longfellow je bil kot pesnik in univerzitetni profesor posrednik evropske kulture v Ameriki. V pesniške zbirke je vpletal snov iz evropskih literarne in folklorne tradicije (*The Tales of a Wayside Inn*, v treh delih (1863, 1872, 1873) ali iz folklorne dediščine ameriških Indijancev (*The Song of Hiawatha*, 1855).

⁸ Avtor sicer zdravnik v Švici.

⁹ Levental jih ne omenja, čeprav bi bili podatki o njih dostopni v že objavljenih virih.

¹⁰ Tako ga zaradi njegovih objav imenuje ameriška literarna zgodovina.

¹¹ V ameriški zgodovini je slaven kot ustanovitelj prve angleške kolonije na ozemlju ZDA, kamor je prišel leta 1607. Pred odhodom v Ameriko je potoval po Franciji 1600–1604, Italiji in prišel preko Slovenije v Avstrijo, kjer se je pridružil bojem proti Turkom. Nekateri ne verjamejo vsem njegovim številnim dogodivščinam (Stanonik 1989: 25–32).

¹² Prim. Halleyev komet!

raziskovalec antike, tudi Troje (1796), Lord Horatio Nelson, »zmagovalec pri Abukirju«, v družbi z zakoncema Lady Hamilton (sredi avgusta 1800, pesnik Henry Wadsworth Longfellow (1828). Najznamenitejši Anglež, ki je v prvi polovici 19. stoletja obiskal Slovenijo, je bil Sir Humphry Davy (1778–1829), ki se je prvi zanimal za slovenski alpski svet, posebej Zgornjesavsko dolino. Kot kemik je med najpomembnejšimi angleškimi znanstveniki.¹³ William Makepeace Thackeray, kot da bi jo sam prestal, opisuje pot iz Trsta prek Ljubljane v Gradec v eni svojih črtic (1863), (prim. Maver 1988/89: 136–140). Iz druge polovice 19. stoletja do prve svetovne vojne je najznamenitejše ime James Joyce, čeprav so omenjeni tudi drugi. Njihov poglavitni vir za poznavanje slovenskih krajev sta bila Enej Silvij Piccolomini in Janez V. Valvasor. Privlačili so jih kraški pojavi, posebno Cerkniško jezero in idrijski rudnik živega srebra, Postojna šele v začetku 19. stoletja. V navedenih potopisih je največkrat omenjena Ljubljana in za njo tudi Ajdovščina, Bled, Bohinj, Celje, Celovec, Cerknica, Gorica, Jesenice, Koper, Kranj, Maribor, Novo mesto, Postojna, Ptuj, Trebnje, Trenta, Trst, kjer je celo obstajala majhna kolonija Angležev in kjer je služboval tudi angleški konzul.

2. Etnološki paberki

Najzgodnejši tu omembe vreden članek je angleški prevod povzetka o raziskavi bloških smuči, vprašanju njihovega nastanka in razvoja (Stanonik 1964: 177–185).

Druga je razprava o potovanju čez naše kraje Henryja W. Longfellowa (1807–1882), enega izmed najpomembnejših predstavnikov ameriške romantike in še danes zelo priljubljenega ameriškega pesnika.¹⁴ V letih 1826–1829 je potoval po Franciji, Španiji, Italiji in Nemčiji. Na poti iz Italije se je konec leta 1828 iz Benetk in Trsta prek slovenskih krajev odpravil na Dunaj in naprej v Dresden, da bi poglobil znanje nemščine. Po poti je delal kratke zapiske: Trst, da je na pasu med gorami in morjem moderno trgovsko mesto, s širokimi ulicami: prebivalci podjetni. Očarale so ga »različne noše, različni jeziki in različna obličja«. Slovencev v mestu ne omenja, pač pa je v paralelno beležnico narisal moža v

¹³ Prvi je uporabil električni (galvanski) tok pri kemičnih analizah, kar mu je omogočilo, da je odkril dotlej neznane kemične elemente: natrij, kalij, kalcij, stroncij, barij, magnezij. Vnet obiskovalec Ljubljane in njene okolice. Pred Stanonikom so o njem pisali že drugi (str. 116).

¹⁴ Premožen oče mu je omogočil, da je študiral na evropskih univerzah in se seznanil s pomembnejšimi zahodnoevropskimi jeziki in književnostmi.

značilni slovenski noši, primerno letnemu času (december 1828) s pripisom: »Paysan des environs de Trieste« / kmet iz okolice Trsta¹⁵.

Za prvo polovico 19. stoletja so viri za ljudsko nošo v tržaški okolici Trsta redki, zato je ta bežna risba zanj pomemben vir. V pismu očetu iz Ljubljane je Longfellow pohvalil toplo udobno gostilno in čedno oblečeno točajko. Svojo pot po slovenskih krajih je opisal tudi v potopisnem romanu *Outre-Mer*. Leta 1835/36 je znova obiskal Evropo in svoje doživljaje z drugega potovanja popisal v romanu *Hyperion*. V njem omenja Slovenca Andreja Bernarda Smolnikarja (Stanonik 1964: 385–403; 21965/1966: 123).

V tretjem članku z etnološko snovjo se Stanonik (1996: 65–69) kritično odziva na pisanje o Očipve in Ottawa Indijancih na ozemlju današnjih držav Michigan, Minnesota in Wisconsin.

Stanonik priznava, da so v slovenski kulturni ustvarjalnosti v ZDA do srede 19. stoletja prav slovenski misijonarji pomembno pripomogli k proučevanju jezika in kulture iz omenjenih dveh rodov in z objavami verskih besedil v njihovem jeziku ustvarjali svojevrstno tradicijo. Hkrati pa se čudi, da je Friderik Baraga prezrl v zgodovini ZDA obdobje konec 18. in začetek 19. stoletja, češ da so iz njega znane le še »zgodovinske anekdote«.

Stanonik želi omenjeno obdobje zgodovinopisno dopolniti: Indijance *Očipve* štejejo med največja indijanska plemena na ozemlju ZDA in Kanade.¹⁶ Njihov jezik *Ojibwa* (ali Chippewa) domnevno izvira iz imena za njihove mokasine z značilno navzgor zavihano konico. Jezik rodu *Ottawa*, ki je v tesnem sorodstvu z *Očipwe*, je le narečna varianta njegovega jezika *ojibwa*.

Očipve so živeli razpršeno v malih lovskih skupinah in se politično nikdar niso med seboj povezali, a so imeli v zgodovini ZDA izredno pomembno vlogo.

Pri kolonizaciji severnoameriške celine sta se pod vplivom velikih podnebnih razlik med severnimi in južnimi predeli Severne Amerike uveljavila dva ekonomska koncepta. Beli trgovci s krznom so prodajali indijanskim lovcom industrijsko blago: železno orodje, orožje, tekstil, kar ni ogrožalo tradicionalnega življenja prvotnih prebivalcev. Drugi koncept temelji na vedno novih evropskih priseljencih, ki so uvajali poljedelstvo in s tem uničevali osnovno življenjsko okolje Indijancev [= nomadskih lovcev], (Stanonik 1996: 66).

¹⁵ Možak na risbi nosi klobuk z nizkim oglavjem in širokimi krajci. Taki klobuki so bili do druge polovice 19. stoletja značilni za moško ljudsko nošo po vsem Kranjskem. Preprosti škornji segajo do kolen, hlače nekaj pod kolena in so spodaj malo preklane. Po teh posebnostih se hlače na risbi izrazito uvrščajo v ljudsko nošo tržaške okolice v 19. stoletju, kakor jo opisuje Marta Ložar. Površnik sega prek bokov in krojen razmeroma ozko in je tako oblikovno brez členitev. Nedvomno gre za tipično kraško suknjo, preostankom stare kraške noše (Stanonik 1965/21966: 125).

¹⁶ Njihovo ime se v angleščini piše različno. Slovensko on ohranja uveljavljeno *Očipve*.

Očipve in *Ottawa* so v drugi polovici 18. in prvi polovici 19. stoletja vodili odpor Indijancev proti širjenju belcev na področje med Velikimi jezeri in reko Ohio. V sedemletni vojni (1756–1763) v Severni Ameriki med Francozi in Angleži, so bili na strani Francozov. V drugem obdobju, ko so bile že ustanovljene ZDA, so bili proti Američanom na voljo tudi Angležem.

Med prvo in drugo svetovno vojno v prvi polovici 20. stoletja so kot prostovoljci vstopili v ameriško vojsko ter si tako pridobili polno ameriško državljanstvo. Po obeh vojnah so se iz rezervatov¹⁷ izselili v ameriška mesta: Minneapolis, Milwaukee, Chicago, Duluth, Toronto. V njih jih živi skoraj polovica in opravljajo težakša, slabše plačana dela. V Kanadi in ZDA je bilo v času Stanonikovega pisanja skupaj okrog 160.000, od tega jih je 41000 – 52000 še govorilo lasten jezik.

Ottawa, ob vzhodni obali Huronskega jezera jih je bilo okrog 4000 do 6000, vstopijo v zgodovino hkrati z *Očipve*. Že v francoskem obdobju je njih število upadlo zaradi nalezljivih bolezni in bojov z drugimi Indijanci. Po drugi svetovni vojni so se naselili na enem od otokov ob vzhodni obali Huronskega jezera in približno ena tretjina jih je tedaj še govorila lasten jezik.

Literature o obeh rodovih je za majhno knjižnico. Za najstarejše, francosko kolonialno obdobje so pomembna poročila jezuitskih misijonarjev in francoskih raziskovalcev, trgovcev, predstavnikov kolonialnih oblasti. Pomembni raziskovalci so bili Jonathan Carver (1766–1768), Nemec Johann Kohl (1857) in posebno Henry Rowe Schoolcraft, nekaj časa zastopnik ameriške vlade za indijanske zadeve, ker je v 19. stoletju trideset let preživel na območju Velikih jezer. Osebo se je poznal z Barago, a je bil do njega zadržan. Poročen z *Očipve*jko je postal slaven zaradi *očipvejskih* pripovedi in raziskovanja njihove mitologije. Njegova zbirka je služila za vir ameriškem pesniku Henriju Wadsworthu Longfellowu za njegovo pesnitev *Hiawatha*, s katero je *očipvejska* tradicija prodrla v svetovno književnost.

Prve raziskave o *Očipve* in *Ottawa* obstajajo že iz 17. in 18. stoletja. Baragov slovar *Očipve jezika in slovnica* (1850) sta še danes cenjena za proučevanje zgodovine njihovega jezika. Za njim so jezik raziskovali še drugi. Iz 19. stoletja izhajajo, v želji, da napišejo lastno zgodovino, prve pomembne avtobiografije iz rodov *Očipve* in *Ottawa*. Že tedaj so se vključile v raziskave osrednje znanstvene ustanove ZDA in Kanade. Glavne muzejske zbirke za *Očipve* in *Ottawa* Indijance so danes v New Yorku (*American Museum of Natural History*) itn. Po zaslugi F. Barage in F. Pirca nekaj *očipvejskega* etnografskega gradiva hrani *Slovenski etnografski muzej*. Bolj bogato je gradivo na Dunaju (*Museum für Völkerkunde*). V 20. stoletju se je vednost o *Očipve* in *Ottawa* poglobila in razvejala. Dandanes

¹⁷ Rezervati so nastali po bojih *Očipve* z drugimi indijanskimi plemeni.

ju raziskujejo antropološko, etnološko, sociološko, mitološko, zgodovinsko, arheološko, glasbeno.

3. Slovstvena folklor

Tretji razdelek v Stanonikovem opusu se lepo navezuje na prejšnjega s Stanonikovo oceno *Indijanskih pravljic* iz severne in južne Amerike. Knjižno zbirko *Zlato ptico* šteje za »pomemben prispevek k naši literaturi in folklori drugih narodov«, toda s pomislekom, ali je omenjena knjiga v njej res samo za mladino¹⁸ ali ni še pomembnejša za bralce, ki jih »folklor drugih narodov zanima iz čisto kulturnih razlogov« (Stanonik 1962: 271–272). Pogreša vire, od kod so besedila, opombe o njihovi zgodovini¹⁹ in namesto obstoječe bolj poglobljeno študijo o folklori ameriških Indijancev. Manjka mu prikaz o indijanski folklori pri Slovencih, saj da vejo zanj že od leta 1837, ko je izšla Baragova knjiga *Popis navad in zaderžanja Indijanov Polnočne Amerike*. Odkod bi drugače prišli na panjske končnice prizori iz življenja ameriških Indijancev.

1.

Na ljubljanski germanistiki je Janez Stanonik postal naslednik Jakoba Kelemin; ta je pripadal generaciji,²⁰ ki je po prvi svetovni vojni ustanovila prvo slovensko univerzo v Ljubljani in pridobila slovenskim humanističnim vedam mednarodni ugled. Isto, kar je njegov učenec zapisal za Jakoba Kelemino, velja tudi za Janeza Stanonika. Oba je vse bolj privlačeval srednji vek in s svojimi raziskavami sta bistveno obogatila in poglobila poznavanje slovenske kulturne zgodovine. Keleminova zasluga je, da smo ustrezno seznanjeni z dvema pristopoma do srednjeveške evropske tradicije o Tristanu in Izoldi. Francoska literarna zgodovina uči, da ta srednjeveška pripoved izhaja iz neohranjenega prateksta kot delo francoskih pesnikov, nasprotno od druge šole, ki trdi, da izvira iz keltske folklore na britanskem otočju. Kelemina je znova preveril vse

¹⁸ V tem primeru bi ji bila lahko njena oblika in vsebina lahko še bolj prilagojena (obseg knjige, oblika, tisk, ilustracije).

¹⁹ Pri povesti »Pustolovščina z ribo velikanko (str. 21), znani algonkinski pravljici, da jo je publiciral Henry R. Schoolcraft v delu *Algie Researches* (New York 1939) in da jo je potem uporabil kot poseben motiv Longfellow v osmem spevu epa *Hiawatha*. V opombah bi bilo mesta ne samo za takšno tekstno zgodovino, ampak bi pri boljši ediciji eventuelno bil naveden folklorni motiv sam in možna poglobljena interpretacija motiva.

²⁰ Poleg Frana Ramovša, Rajka Nahtigala, Franceta Kidriča in Ivana Prijatelja.

ohranjene različice in njih medsebojno odvisnost. Celotno zgodbo je razčlenil in sledil razvoju posameznih motivov v srednjem veku ter prišel do sklepa, da tradicija Tristana in Izolde izvira iz zgodovinskih in mitoloških motivov pri Keltih v Walesu. To dokazujejo osebna in krajevna imena in keltske različice posameznih motivov. Seveda je mogoče obstajal nek pratekst v Franciji, kamor je prišla tradicija po posredovanju Bretoncev, a ga ni več mogoče rekonstruirati. »S solidno znanstveno obdelavo problema, v katerega so drugi literarni zgodovinarji vnašali nacionalne predsodke, si je Kelemina pridobil zaslužen priznanje med strokovnimi krogi« (Stanonik 1966: 332).

Raziskava romanc²¹ je Kelemino napeljala k raziskovanju slovenskega folklornega pripovedništva. Stanonik upravičeno pohvali njegove *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva* (1930) kot dotlej najpomembnejšo zbirko slovenskih folklornih besedil, saj da so prva in prvič urejena s celotnega²² slovenskega ozemlja. S poudarkom, da je njihova izčrpna bibliografija veliko pripomogla k nadaljnjemu raziskovalnem delu, obzirno zataji Keleminov neposrečeni uvod, »v katerem išče praslovenske mitološke elemente« (Stanonik 1966: 333), a se mu postavi v bran kljub upravičeni kritiki, ki jo je ob omenjeni knjigi Kelemini namenil češki folklorist Jiří Polivka (*Germanoslavica* I, 1931, 619–628).

Stanonik je po zgledu Jakobe Kelemine doktoriral iz nemcistične problematike, kakor priča disertacija *Ostanki srednjeveškega nemškega slovstva na Kranjskem*. Vsaj za zgodovino folklornih žanrov je pomemben razdelek *Zagovori* (Stanonik 1957: 41–52), dokler ga ni nadgradilo veliko drugih člankov in monografija Primoža Simonitija.

2.

Največji, mednarodni, sloves je Janezu Stanoniku prineslo njegovo habilitacijsko delo *Moby Dick: the Myth and the Symbol* (1962) o folklornih in literarnih razsežnostih romana o belem kitu *Moby Dick* (1851), s katerim si je ameriški pisatelj Herman Melville pridobil svetovno slavo.

Beli kit je kot splošno znan med ameriški kitolovci postal njihov nadnaravni nasprotnik in zaradi težke poškodbe, ki jo je utrpel tudi kapitan ladje The Pequod, Ahab, ga ta želi uničiti, maščevalno bitje pa v silnem končnem boju potopi ladjo in posadko.

Nekaj velikih scen v Melvillovem romanu se lahko popolnoma razume le s pomočjo poznavanja uver o kitih in Stanonikova študija je bila prva, ki je skušala

²¹ Ki so vedno blizu folklore kot Tristan in Izolda.

²² Pred njo so bile neznane, težko dostopne v časopisnih objavah ali zgolj v pokrajinskih zbirkah.

na podlagi klasičnih in srednjeveških in folklornih virov podati njihov izčrpen pregled. Sledovi zanje segajo v staro sirske mitologije. Leviatan je prišel v Staro zavezo iz feničanske mitologije, kjer je predstavljen kot velikan, ki prinaša nesrečo. Na različnih mestih ima različno funkcijo: Kit > Leviatan > vrag; na kratko: kit > Satan.²³ V antičnih različicah se pojavlja mitična riba na vzhodnih obalah Mediterana; kot riba s človeškim obrazom se šteje za božanstvo, tudi pri Filistejcih se pojavi kot pol riba pol človek. Stari Grki so imeli za kita dve ali celo troje imen. Z njim so v starogrški mitologiji povezani npr. Kronos, Keto, številni velikani. Plinij zagotavlja, da kitov pozimi ni videti. Rimljani so verjeli, da so na več načinov povezani z viharji, zoro in gromom, kar se je ohranilo cel srednji vek. Enako prepričanje, da so povezani z viharji, obstaja v Skandinaviji, kjer ločijo dobre in hudobne kite. Dobri rešujejo ribiške čolne pred nevarnimi kiti. Skandinavsko pravo prepoveduje lov na nekatere vrste kitov.

Etimologija imena keltskega boga Bran izvirno spominja na kitovo božanstvo. Po izročilu je v morju v ozkem prehodu med Veliko Britanijo in Irsko povzročal velike valove.²⁴ Na Islandu je kit tabu, zato mu dajejo izmišljena imena. Prav tako se norveškim ribičem upira imenovati kita s pravim imenom (tabu!), ker da se zato morje razburka. V nevihti vrže na kopno poginulega kita, kar v družbenem pogledu napoveduje kaj slabega. Leta 1240 so v Angliji razumeli, da signalizira bližajoči se boj med državo in kleriki. Podoben dogodek leta 1337 in 1620 so imeli za napoved hudiča.

Večkrat kita povezujejo s sončnim mitom. V Indijskem Oceanu se ga največ vidi ob solsticiju, hkrati z gibanjem sonca. Od tod uvera, da kiti obračajo glavo k soncu in ko le-to pade v morje, da ga požre velika riba. Stari angleški dialog navaja, da ponoči sonce sveti v kitovem trebuhu. Ta mit se je personificiral in pri Grkih živi zgodba o veliki ribi in ljudeh, ki jih je požrla, a so po nekaj dneh prišli na dan. Nam je najbolj znan starozavezni prerok Jona. Podobnih zgodb je še več, celo da je več mož s kanujem pristalo v trebuhu velike ribe.

Kitova odprta usta postanejo v srednjem veku simbol pekla. *Physiologus* je najbolj znano srednjeveško besedilo, ki kita identificira z demonom. Lačnemu se iz odprtih ust cedi nekaj, kar privablja ribe, da jih požre. Enako demon zapeljuje neumne ljudi. Kdor se prepusti v komunikacijo z demonom /vragom, izgine v pekel. Kit kot simbolična žival se pojavlja le v religioznem kontekstu. Simbol se oblikuje z združevanjem mitoloških lastnosti kita s tradicijo bibličnega Leviatana. Poznejši simbol je vsota precej arbitrarnih interpretacij in tradicije o kitih v emblematici literaturi. Nekatere stare popularne vrače o kitih v 16., 17.

²³ Fiziologija navdihuje dva odlomka v Miltonovem *Izgubljenem raji*. Tam se Leviatan primerja s Satanom.

²⁴ Pozneje je Bran postal krščanski svetnik, ki kristjane rešuje poganstva.

stoletju so jim dale nov simbolični pomen. Mogoče je Herman Melville že vedel, da so nekdaj (v Peruju, Kamčatka, Eskimi, Indijanci) imeli kita za demona ali celo boga.

Z velikostjo kitov pogosto pretiravajo. V Indijskem oceanu da celo 15 mož lahko počiva v enem kitovem očesu. Najbrž se je ob Rdečem morju ohranila identifikacija kita s plavajočim otokom. Ko se mu ladja bliža, se pomorščaki lahko izkrcajo nanj, kit izgine in se potopijo.

V tevtonski mitologiji kit nosi na hrbtu čarovnike, v frizijski povedki dva oceanska demona.

Kiti so nenavadnega videza, dajejo od sebe čudne glasove in oddajajo elektriko. Leta 1615 je kit priplaval do Elbe (otok Elba) in 1638, je ribiča, ki ga je hotel zadeti s harpuno, ubila elektrika, ki je preskočila s kitovega trupa.

Kljub realni ali domišljjski nevarnosti so kite zasledovali že v srednjem veku. Britanci že v času Bede Častitljivega (7. stoletje), Norvežani v 9. in 10. stoletju, najbolj znani kitolovci so Baski v 13. 14. stoletju (Stanonik 1962: 83–91).

Vse od antike obstaja verovanje v kite kot demone viharja. Ker so demoni viharja navadno beli, bi bila lahko tradicija o belem kitu nekakšna »inkarnacija / personifikacija tega praznoverja/ malikovanja« (Stanonik 1962: 109).

Stanonik se vprašuje, ali je tradicija o belem kitu nastala kot paralela drugim belim živalim v Evropi in Ameriki. Osredotočil se je na folklorno zaledje romana in se prek njega poglobljal v Melvillovo ustvarjanje in »njegov idejni razvoj« (Orešnik 2016: 9) na podlagi idej S. Freuda, C. G. Junga in umetnostne zgodovine, ki je v mitičnih živalih bele barve (prim. bela košuta, beli medved)²⁵ videla sončni simbol (1869), (Stanonik 1962: 140–141, 183). Nemški folklorist Wilhelm Mannhardt je to tezo navdušeno sprejel, toda pozneje so jo brez prave utemeljitve odklanjali, Stanonik pa jo potrjuje, ker se ujema s tradicijo o belem kitu. V mitologiji bele živali niso povezane le s soncem, temveč tudi z viharjem in so znamenja smrti (Stanonik 1962: 19, 139).

Stanonik se je z željo po boljšem razumevanju romana *Beli kit – Moby Dick*, procesa njegovega nastanka in simbolike prvi trudil sistematično preveriti njegovo folklorno zaledje. Odkril je pomembne vire, jih sistematično predstavil in ocenil po tehtnosti folklorne tradicije in umetniški vrednosti. Ugotovil je, da je izmed vseh »ljudski tradiciji« najbližji vir iz francoske publicistike (1837): zamorec ubije belega kita in za nagrado se poroči s hčerjo bogatega kapitana iz Nantucketa. Presenetljivo ga dopolnjujejo trije mladinski romani Charlesa

²⁵ Bele miške Pravljica iz klekljarske šole. Bel konj prinaša srečo, znano iz slovenske slovstvene folklore.

M. Newella²⁶ iz Bostona (druga polovica 19. stoletja). Zaradi šibke kvalitete ameriškim kritikom niso bili mar, še toliko manj, ker se je njihov avtor zgle- doval po Melvillu, toda folklorne sestavine v njih – in še v drugih virih – so Stanoniku omogočile, da si je ustvaril dobro predstavo o folklorni tradiciji v Melvillovem romanu. Morda vse najdene folklorne različice izvirajo iz nekega »prateksta«, v katerem ima glavno vlogo beli kit, vendar je zdaj izgubljen in ga ni bilo mogoče odkriti.

V vseh omenjenih besedilih je beli kit velikanska pošast z nekaterimi telesnimi posebnostmi, po katerih ga na odprtem morju pomorščaki lahko prepoznajo. V boju s kitolovci je prevejan in zloben. V ljudski tradiciji je njegov glavni na- sprotnik zamorec, zaposlen na ladji. Stanonik je na podlagi zbranega gradiva motril v romanu razmerje med zgodovinopisnimi podatki in folklorno tradicijo: ladja *The Pequod* je res obstajala. Leta 1828 je črncem premagal belega kita ipd. Končna bitka se odvije na ekvatorialnem območju Belega Oceana v spomin na nesrečo kitolovske ladje *Essex*.

Melville je živel v času, ko se je protestantska simbolika izčrpala in je iskal zanj nove izvire. Stanonik (1975: 97) je s primerjavo poglavitnih motivov iz »klasične folklore« skušal razkriti, kaj je skupnega v folklornih različicah o slavnem kitu in kako jih je pisatelj upošteval v kompoziciji in simboliki romana *Moby Dick*. Na splošno se misli, da gre za dve verziji. Po nekaj časa je pisatelj ugotovil, kako težko je pisati dober roman, če zgolj sledi ljudski tradiciji. V prvih poglavjih je glavni junak romana Polinezijec Queequeg. V folklorni pripovedi želi biti črncem glavni junak romana (Stanonik 1962: 159). A čeprav je bil avtor seznanjen s tradicijo pacifiških otokov, jo je v *Belem kitu* prezrl, ker je najprej hotel v romanu dosledno slediti folklorni tradiciji, ki je bila v Ameriko najbrž prinešena iz Evrope. S to spremembo je po Stanonikovem prepričanju mogoče razložiti nekonsistentnost Melvillovega romana, kar je že bilo predmet več študij. Namesto nasprotja med Belim kitom in črncem se je odločil za nasprotje med Belim kitom in kapitanom, ki je povezan z divjo vražjo figuro Fedellaha.

Raziskovalci pred njim so zatrjevali, da ni mogoče odkriti prvotne zasnove *Belega kita* (Stanonik 1962: 15), Stanonikova teza pa je, da je pisatelj prvotno hotel čim bolj zvesto slediti folklorni tradiciji in Queequeg v romanu bi ustrezal njenemu zamorcu. Poznejše spremembe so domnevno nastale pod vplivom Nathaniela Hawthorna in drugih literarnih virov, saj se kapitana Ahaba lahko primerja deloma s Faustom, Ahasverom in Miltonovim Satanom. Ahab se po značaju bistveno loči v zgodnjih delih romana od poznejših poglavij. Obseden je s samoveličjem. Namesto črnca kot divji lovec v nedeljo sebe vodi v propad

²⁶ Newell sam je v mladosti služil na kitolovskih ladjah in imel dovolj priložnosti za tradicijo o Mocha Dicku.

sebe in posadko (Stanonik 1962: 160). Razlike so tudi v načinu pripovedovanja, stilu itn. Queequeg je zamenjan z Fedellahom, ki je maskirani hudič. V slovstveni folklori in literaturi, ki se naslanja nanjo, se najdejo podobni motivi v tradiciji o čarostrelcu, divjem lovcu, ki navadno lovi belega jelena, za kar ga nagovarja preoblečeni hudič. Kapitan z njim sklene pogodbo, v kateri mu zastavi svojo dušo, če bo lov na belega kita uspešen. S to pogodbi je kapitan Ahab prevaran in pogubljen. Izbira posebnega gradiva za harpuno, zagovor orožja »in nomine diaboli«, začetek lova na praznik itd. Stanonika prepričuje, da je Melville uvedel kapitana Ahaba in Fedellaha namesto Queequega ob zavestni naslonitvi na tradicijo o čarostrelcu. Ta je najbolj znana po pesmi Gottfrieda Augusta Bürgerja *Divji lovec* in pri nas iz povesti o Zlatorogu. Stanonik pa najbrž ne bi prišel do teh spoznanj, če ne bi imel pri roki Keleminovih *Bajk in pripovedk slovenskega ljudstva* (1930).

Simbolika romana je namenoma nejasna, da omogoča bralcu različne interpretacije.²⁷ Dotlej so jo izvajali iz biblijskih imen Ahab, Ishmael, Elijah in Leviathana, kar Stanonik zavrača, saj da se z osvetlitvijo folklorne tradicije o belem kitu simbolika romana *Moby Dick* kaže v novi luči. Biblični Leviatan je le poznejši dodatek, ki bogati simboliko knjige.

Po splošni raziskavi Stanonik analizira Melvillevo individualno rabo posameznih motivov in hkrati predstavlja njihovo interpretacijo pri posameznih raziskovalcih. Melville je najbrž poznal zadevno literaturo, ni pa verjetno, da so mu te malo znane interpretacije kita služile za najpomembnejši vir pri njegovi simboliki Belega kita – *Moby Dick*a. Bolj so ga lahko prevzele kot izziv dotedanjim interpretacijam teh živali v literaturi in povsod drugod.

Stanonik predvsem poudarja kontrast med belim kitom in črnim zasledovalcem. Podoben kontrast med svetlobo in temo najde v številnih religijah (krščanstvo, zoroastrianizem); t. i. satanska šola prikazuje upor satana ali podobnega demonskega človeka in njegovo pogibel kot višek heroizma in tragike. Črna barva pri tem postaja poduhovljena, namesto »črnega« zamorca je »mračni« Ahab. Bela barva pa postaja vedno bolj znamenje vsakršne barve, indiferentnosti, notranjih

²⁷ V prizoru, ko glavne osebe skušajo razložiti simbole, vkovane v zlatnik, ki ga kapitan Ahab pribije na ladjin jambor in ga obljubi prvi osebi, ki bo zagledala belega kita, M. sam prikaže, kako so posamezni simboli podvrženi individualnim interpretacijam:

- problem odnosa med človekom in naravo,
- posameznikom in družbo,
- izraz avtorjevih osebnih težav,
- najčešče kot simbol krščanskega koncepta boga, ki ga M. zavrača kot krutega in namerno zlobnega. (Stanonik 1962: 205).

protislovij (Stanonik 1962: 208, 209). Izhodišče simbolike *Belega kita* je po Stanoniku (1962: 144, 146) boj med belim in črnim, tj. med dobrim in zlim.²⁸

Stanonik pozneje odkriva še nekaj drugih drobnih vzporednic v 64. poglavju romana *Moby-Dick* z legendami sveti Frančiška Asiškega (Stanonik 1975: 97). Obstaja več religioznih legend, kako se omenjeni Frančišek pogovarja s ptički in sveti Anton Padovanski z ribami. V poznem srednjem veku sta bili obe legendi zelo priljubljeni in sta se sfolklorizirali. Ni potrjeno, da bi Henry Melville bral Rožice Sv. Frančiška; do njih je prišel sekundarno. Njegova pridiga morskim psom (*The Sermon to the Sharks*) sta delno tip srednjeveške zgodbe in parodija na pridigo svetega Frančiška Asiškega ptičkom in Antona Padovanskega ribam. Iz tega sledi, da je Melvillova pridiga morskim psom navdihnjena v srednjeveški tradiciji (Stanonik 1980: 36, 37).

3.

Janez Stanonik je natanko pred šestdesetimi leti vabil k celostni raziskavi o vplivih srednjeveške evropske literarne tradicije na celotno slovensko slovstveno folkloro (obrazce, pesmi, pripovedi).²⁹ Ugotavljal je, da bi bilo obstoječim fragmentarnim študijam treba dodati še nove podrobne analize. Sam je v slovenski ljudskih oz. folklornih pesmih in povestih³⁰ opazal »vrsto sestavin, ki kažejo na neko možno povezanost s pomembnimi srednjeveškimi literarnimi besedili drugih narodov« (Stanonik 1962: 199). Že Simon Rutar je opazil stičišča pesmi o Kralju Matjažu kot godcu pred peklom s tradicijo o Orfeju, za katero Stanonik domneva, da gre bolj verjetno za srednjeveški vpliv o Orfeju in ne za neposredno antično snov.

a) Stanonik že v srednjevisokonemškem epu *Kudrun* in v špansko-saracenski tradiciji prepoznava »paralele« k Lepi Vidi, toda morda iz vljudnosti do Ivana

²⁸ Lokal z imenom *Moby Dick* v Izoli se dá razložiti z bližino morja, presenetljivo pa je, da obstaja tudi na Černivcu ob cesti iz Radovljice proti Kranju. Dobro bi bilo preveriti, kaj je vplivalo na izbiro omenjenega imena. Na Černivcu je na tabli na modri podlagi narisana bela figura v smislu kita.

Še pripis: Kaj je povod za novo nastajajočo folkloro pri nas. Lokal z imenom *Moby Dick* v Izoli se dá razložiti z bližino morja, presenetljivo pa je, da obstaja tudi na Černivcu ob cesti iz Radovljice proti Kranju. Na tabli je na modri podlagi narisana bela figura v smislu kita.

²⁹ Ta dolg slovenske slovstvene folkloristike in literarne vede še vedno ostaja. Delno so ga pokrile študije Zmage Kumer o slovenski ljudski pesmi in zadnji čas Marija Klobčar (2020) z monografijo o potujočih pevcih na Slovenskem.

³⁰ Povest je izraz, ki ga je kot soznačnico pripovedki, povedki in pravljici še rabil Jakob Kelemina. Danes sta v slovstveni folkloristiki uporabna le pravljica in povedka.

Grafenauerja, končuje, da na njen nastanek ni vplival kak tuj starejši literarni tekst, temveč le folklorna tradicija. Strinja se, da je nujno skrajno previdno govoriti o morebitnih literarnih vplivih na folklorno tradicijo posebno pri romancah, saj le-te izvirajo iz nje, ki je »še naprej obstajala vzporedno z novo nastalo literarno tradicijo«. »Dokazano« je, zagotavlja Stanonik, da srednjeveške romance vsebujejo popolnoma avtohtone folklorne motive, ki so nastajali, pod vplivom podobnih družbenih in drugih razmer (Stanonik 1962: 200).

b) Stanonik je v slovenski slovstveni folklori odkril različice treh romanc zunaj »ciklov«.

Kolikor niso mitološki,³¹ so najstarejši viri o kralju Arturju iz pozne antike in iz obdobja preseljevanje narodov.³² »Na končno oblikovanje celotnega ciklusa je poleg keltske mitologije vplivala še celotna družbena struktura in kultura poznega srednjega veka«. Vzporedno z literarno tradicijo že od 11. stoletja je kralj Artur junak tudi folklornih pesmi in povedk s središči v Angliji, južni Italiji in Nemčiji. Najstarejša ohranjena različica o kralju, ki s svojo vojsko spi v gori in se bo nekega dne vrnil, se nanaša na kralja Arturja. Imena drugih spečih vladarjev, med njimi Kralja Matjaža, so le neposredne ali posredne izpeljave te najstarejše verzije (Stanonik 1962: 201). Ta ugotovitev je izredno pomembna, saj študija Ivana Grafenauerja (1951: 97–108) na to temo sega le v nekdane in sedanje nemško govorno območje.

Zato sta ne le po Stanonikovem prepričanju literarna in folklorna tradicija o kralju Arturju pomembni za študij o virih slovenske slovstvene folklore o kralju Matjažu. Še toliko bolj, če je iz literarne tradicije o kralju Arturju najti pri Kralju Matjažu še druge »paralele«. Stanonik (1962: 201) je prepričan, da to njegovo stališče o matjaževski tradiciji potrjuje tudi italijanska srednjeveška tradicija o kralju Arturju. K temu ga je napeljal talni mozaik v katedrali v Otrantu: Mož,

³¹ Galsko ime Artur (Arthur) je etimološka izpeljanka iz besede *arto-s* (medved), ki ima v britski obliki *artoris* samo pripono latinskega izvora. Njegova *posvetna oblast* je simbolično nasprotna duhovni avtoriteti (ki jo predstavlja *merjasec*) v legendni zgodbi o lovu. Artur je viteški ideal v iskanju svetega graala, ki ga je na široko prevzela in izrabljala otoška in celinska srednjeveška literatura, v bistvu ustreza prevladi bojevnikiškega razreda. Resnični kralj Artur se je prenesel v legendo in pogreznil v skrivnostno spanje na otoku Avallon (kraj na drugem svetu), posledično pa katalizira vsa *politična stremjenja* majhnih srednjeveških keltskih ljudstev. Galci in Bretonci čakajo, da jih pride osvoboditi izpod tuje vladavine, kar bo zanesljivo storil še pred koncem časov (Chevalier-Gheerbrant 1995: 38).

³² V zarodku te tradicije so zelo nejasni historični dogodki in osebe. Najpogosteje se omenja rimski vojskovodja Lucia Artoria Casta, čigar ime je ohranjeno na nekem spomeniku v Podstrani v Dalmaciji. Tam je bil tudi rojen. V odlični vojaški karieri je bil med drugim sredi 2. stoletja prefekt legije VI Victrix v Yorku, blizu Hadrianovega zidu, na področju, od koder je najstarejša tradicija o kralju Arturju (Janez Stanonik 1962: 200).

čigar ime: *Rex Artvrvs* je izpisano na mozaiku (zato o njegovi identiteti ni dvoma), jezdi kozoroga,³³ ki je deseto znamenje v živalskem krogu, v katerega vstopa sonce v zimskem enakonočju. Z njim povezani kralj Artur simbolizira podzemlje. Po tej Stanonikovi logiki se mozaik povezuje s tistimi različicami o kralju Arturju, v katerih je kralj podzemlja.³⁴ Kralj Matjaž, ki gre v podzemlje rešit svojo mater ali ženo (Štrekelj: SNP I: 112–114/64a-b) se tako izkaže kot slovenska različica kralja Arturja (Stanonik 1962: 202).

c) Stik slovenske slovstvene folklore z zahodnoevropsko folklorno ali literarno tradicijo (Stanonik 1989: 263–276), dokazuje tudi pripoved o gralu / svetem Gralu, ki je predmet različnih bolj ali manj resnih interpretacij:

Sveti Gral je v evropski srednjeveški umetnosti ostanek predkrščanskega keltskega verovanja. Pogosto je navadna *globoka posoda*, ki jo nosi devica. Trije keltski prototipi svetega Grala so *kotel obilja*, od katerega nihče ne vstane lačen. Bil je poln materialne hrane in vseмогоčega znanja. V *kotel vstajenja* (Wales) mečejo mrtve, da bi drugi dan oživel. V *žrtvenem kotlu* v vinu ali pivu utopijo strmoglavljenega kralja. Pri vitezi okrogle mize sveti Gral ponudi vsakemu od njih krožnik njegove najljubše jedi, kar meri na simboliko »roga obilja« (Chevalier-Gheerbrant 1995: 253; prim. 161).

V svečeniških obredih zahvalni kelihi simbolično uresničujejo žrtvovanje in božansko združitev. Evharistični kelihi s Kristusovim telesom in krvjo izražajo podobno simboliko kot gral. Srednjeveški gral je ime za posodo s Kristusovo krvjo: čaša, kupa, kelih, ki vsebuje kri – načelo življenja – je homolog srca, se pravi *središča*. Simbolika grala je izraz nesmrtnosti ali spoznanja, pridobljenega za ceno smrti v sedanjem stanju, torej iniciacijskega ali nadčloveškega preporoda (Chevalier-Gheerbrant 1995: 80).

Po Karlu G. Jungu gral simbolizira notranjo polnost, ki jo ljudje od nekdaj iščemo. Ljudje so bolj pozorni na materialne kakor na duhovne pogoje iskanja. Iskanje nedosegljivega grala v mističnem območju – to je njegovo bistvo! – simbolizira zahtevo po ponotranjenosti in duhovno pustolovščino, ki edina odpre vrata nebeškega Jeruzalema, kjer se blešči nebeški kelih. Do človeške popolnosti se ne pride s kopjem, kot da je materialni zaklad, temveč s korenito preobrazbo duha in srca (Chevalier-Gheerbrant 1995: 161).

Poleg keltskega območja je Italija prva dežela v Evropi, kjer se Arturjevo ime pojavi že v 12. stoletju. Najzgodnejša znana različica Kralja Arturja, ki spi na drugem svetu in je povezana z gralom, je iz južne Italije. Sicilski dvor je bil eden

³³ Drugače kot njegovi predhodniki, ki žival opredeljujejo kot kozo.

³⁴ Vodja divje jage ali zasledovalec bele košute.

najslavnejših v Evropi. Po poroki Williama Sicilskega (1189) in Joanne, hčere Henrika II., kralja Anglije, so bili bretonski pevci zaželeni na sicilskem dvoru.

Kakor v italijanskih povedkah je kralj Artur obkrožen z odličnim spremstvom, skrivnostno hrano in pijačo v votlini pod goro pri anonimnem nemškem avtorju iz prve polovice 13. stoletja tudi v srednjeveški skrivnostni nemški pesnitvi *Warburgkrieg*. V njej kralj Artur živi v podzemlju z zelo zlikano podobo sijajnega dvora, s strežaji in ženskami, ki mu lajšajo življenje in večajo udobje (Stanonik 1989: 269). Ohranil se je fragment srednjeveškega rokopisa Wolframov *Parzival* in *Wirnt von Gravenberg' Wigalois* (Anton Janko). Sredi 13. stoletja se prvič pojavijo imena iz Arturja. V 14. in 15. stoletju se najdejo v slovenskih imenih *Tristan*, *Ysolde*, *Wiguleus*, *Orlando* (Stanonik 1989: 273). Zaradi dveh ohranjenih literarnih odlomkov na naših tleh:

- srednjeveški rokopis *Parzival* Wolframa von Eschenbacha (Stanonik 1957: 19–26) in
- odlomek drugega, verjetno srednjevisokonemškega epa *Wigamur*,³⁵ se je Stanonik odločil, da bi bilo smiselno pretehtati, ali so v slovenski slovstveni folklori morebiti ohranjeni sledovi tega cikla. Slovenske matjaževske povedke ne spadajo v ta tip arturjevske tradicije.

Bližje so jim različice iz srednjeveške arturjevske literature. Krvaveče kopje, s katerega kaplja kri v posodo v dveh arturjevskih besedilih, je bližje slovenski folklorni tradiciji. Prvi omenja krvaveče kopje Chrétien de Troyes v *Percevalu* v Ribičevem gradu (1996: 91–100) in nato *Prvo nadaljevanje* Chretienovega *Percevala*, t. i. *Psevdo-Wauchier*. Podobna scena je pri *Diu Crône* (iz okrog 1220): ob prvem obisku gradu Gawain vidi gral kot vazo, napolnjeno s krvjo. Ta se je natekla vanjo s kopja zmagovalca. Kralj pije kri skozi zlato cev. V starih irskih sagah krvavo kopje ni znano.

Stanonik nam predstavlja dva različna koncepta grala. Eden je iz visoke družbe s hrano in pijačo, drugi se mistično povezuje z ranjenostjo in zlobo, krvjo. Oba se štejeta za izvirno keltska. Preseneča pa enotno keltsko ozadje večinoma po Evropi.

Slovenija je pomembno križišče s kulturnimi vplivi iz Italije in Nemčije. Ime Kralj Matjaž izhaja iz zgodovinskega Matije Korvina (1458–1490). Znan je madžarski folklorni tradiciji in drugim okoliškim narodom (Hrvaška, Slovaška, Srbija, deloma Ukrajina). Res je bil po letu 1480 najvzhodnejši del današnje Slovenije pod njegovo vlado, ki je bila bistveno boljša od Friderikove (Friderik

³⁵ Oba spadata v skupino t. i. »Matter of Britain« ali v ciklus o kralju Arturju in njegovih junakih.

III.), a to še ne pojasni vsega, kako da je kot kralj Ogrske in Hrvaške postal narodni kralj in zaščitnik Slovencev (Stanonik 1989: 263).

V slovenskih folklornih pesmih je Kralj Matjaž podoben kraljeviču Marku iz srbske in hrvaške junaške poezije. Različice o njegovih pustolovščinah z ženo Alenčico je mogoče najti tudi v starejši zahodnoevropski poeziji. Povedke so drugačne in morda še zgodnejše, le da so živele z drugimi imeni in so se šele konec 15. in v začetku 16. stoletja pojavile s Kraljem Matjažem. Ivan Grafenauer je prozne pripovedi o Kralju Matjažu najbolj temeljito obdelal, a je v njih popolnoma prezrl motiviko kralja Arturja na drugem svetu in gralovo tradicijo. V prozskih zapisih spi v gori³⁶ (Peca, Triglav, Sveta gora – brez konkretne lokacije) s svojimi vojaki. Nekoč se bo zbudil in pomagal svojemu narodu.

Zelo dolgo se je mislilo, da gralova motivika obstaja le v Arturjevi tradiciji, Stanonik pa jo je odkril v treh različicah o Kralju Matjažu. V sledečih povedkah je res ni težko prepoznati.

Simon Rutar je že leta 1879 ob objavi povedke o Kralju Matjažu navrgel njeno podobnost z nemškimi variantami o svetem Gralu:

1. Matjaževa vojska z Bogom

Vipavci pripovedujejo, da visi izpod stropa Matjaževe dvorane velik meč in da od njega kapa kri v velikansko skledo, ki je na tla postavljena. Kedar bode ta skleda polna, tedaj se prebudi Matjaž³⁷ (Grafenauer 1951: 193/8B).

2. Voznik pri Kralju Matjažu pod ogrsko goro (Iz Frankovcev)

Vozil je nek Horvat na Vogrsko zrnje na prodajo. Prišel je že globoko na Vogrsko, a nikjer ni mogel svojega zrnja prodati. Ko pa se je mimo neke gore peljal, pride k njemu gospod, kateri se ž njim začne za zrnje pogajati in mu ga tudi (od)kupi. Potem mu ukaže voz ž njim peljati. Za nekaj časa prideta pred veliko votlino, v kateri je vse polno vojakov spalo, na sredi pa je pri kameni mizi spal na stolu sedé mož ves v svili in zlatu z dolgo brado, koja je skoz kamen mizo že do tal visela. Horvata zgrabi strah, ko je vse to videl, a gospod mu pravi, naj se ničesar ne boji in (naj) le začne zrnje z voza nositi v škrinjo. Ko je Horvat bil z delom pri kraji, mu gospod zrnje plati in mu začne vse, kar je v votlini, razkazovati. Zdaj je zvedel, da je to kralj Matjaž, ki tukaj s svojimi vojaki spi. Gospod prime Matjažovo sabljo ter jo potegne (sc. Mal) iz nožnic, in takoj so vojaki storili ravno tako! Ko pa jo je spustil nazaj v nožnico, so tudi vojaki tako storili. Gospod še tudi reče, da bi se kralj in vojaki zbudili, ko bi celo sabljo potegnil iz nožnice. Pokazal je tudi Horvatu zaerjavelo sabljo, koja se je kakor urni tečaj (prav: kako nihalo) na steni na železnem klinu vedno sem in tje zibala. »Ko bode ta sablja,« reče gospod, »klin preglodala in na zemljo padla, bode se kralj Matjaž s svojimi zbudil in potem bode na celem svetu nastal strašen boj.« Ko je Horvat odišel, se je

³⁶ Zakaj v gori, obstajata dve razlagi: ali je bil v boju premagan in se je z ostankom vojakov (in s konji) umaknil v votlino. V drugem primeru je bil tako jezen, da je napovedal boj Bogu, a je bil premagan. Gora se je odprla in ga pokrila.

³⁷ Simon Rutar opozarja tu: Prim. nemško pripoved o svetem Gralu (Grafenauer 1951: 193, op. 3).

pečina zaprla in nikjer ni bilo več znamenja od votline. Od tistega časa še se ne nobenemu ni posrečilo nje najti. Michael Napotnik, 1882 (Grafenauer 1951: 219, št. 29). Frankovci pri Ormožu, (Grafenauer 1951: 219–220).

3. Matjažev poraz, spanje in vrnitev (iz Cerovca)

Kral Matjaž no vsa jégova vojska je bila v boji na enem širokem poli. Tan je rasla ena velka košata lipa no okoli nje so stali Matjažovi soldaki. Dugo so se že bojevali no kral Matjaž je že te'ko soldakov zgūba, kaj so vsi njegovi še živi 'meli plac pod lipovoj sencoj. Kral Matjaž pa je le ne moga premagati sovražnika no je ša s svojimi soldaki v Svete gore. Najvekša med njimi je Budinska gora, ki se mu je odprla.

V njeno votlino je ša zaj kral Matjaž no vsa jegova vojska. V totoj votlini spi pr' kámenoj mizi. Pred sóboj na mizi pa 'ma en talér, ki je z čistega zlata. Okoli totega taléra mu rase brada, ki je že malo siva gratala. Dere 'de mu trikrat pr'rasla okoli, te 'de gor stana s svojoj celoj vojskoj. No 'de drgoč ša na tisto pole, ge je lipa. Tan pa 'do ga čakali vsi krali no cesari s svojimi vojskami. Tista lipa še je zaj sūha, te pa 'de se drgoč ozelenela. Tak močen dūh 'de 'mela, kaj 'de zmantranim Matjažovin soldakon novo moč dávala, ranjene pa 'de včasih ozdrávila.

Te 'do vsi lidje celega svetá 'meli enega krala, krala Matjaža, no po celoj zemli bo sámo ena vera. Seden let po toten boji ne 'de nibena žena porodila no nihče ne 'de več vmrja. Dere 'de minolo totih seden let, 'de konec svetá

Josip Freunsfeld, 1884 (Grafenauer 1951: 203–204, št. 17), Cerovec pri Ormožu (Grafenauer 1951: 203–204).³⁸

Arturjanska motivika o gralu je po sodbi Janeza Stanonika lahko prišla v slovensko tradicijo zgolj po naravni komunikaciji, z živimi stiki in ne s pisano besedo: Vipava je bila majhno mesto ob cesti Gorica – Ljubljana, in vodi od Furlanije v Slovenijo. Mogoče je Richard Lionheart potoval skozi Vipavo; prav tako jo je prečkal Wolfram von Eschenbach's Trevrizent (Parzival 496, 21). Oba kraja v severovzhodni Sloveniji, Frankovci in Cerovec, sta si jo na začetku 13. stoletja prilastila od tevtonskih vitezov in jo ohranila več stoletij.

Za širjenje arturijanske tradicije v srednjem veku na slovenskih tleh so zaslužni nekateri potniki. Iz nesrečne tretje križarske vojne je decembra 1192 potoval Richard Lionheart. Najbolj presenetljiv in nerazložljiv je stik Wolframa von Eschenbach s slovenskimi kraji. *Trevrizent* v dveh odlomkih govori o svojem potovanju od Celja do Ptuja.³⁹ Heinrich von dem Türlin, avtor *Diu Crône*, je

³⁸ Kako tesne so paralele celo med oddaljenimi teksti, se lahko vidi iz primerjave odlomkov iz slovenske pripovedi iz Cerovca z odlomkom iz francoske romance *Sone de Nausay* iz druge polovice 13. stoletja, v kateri je Ribji Kralj ranjen od Boga za kazen, ker se je poročil s pogansko princeso. Zaradi tega je dežela Lorgres (Anglija) padla pod čarovništvo (Stanonik 1989: 276).

³⁹ Na tem območju sreča ljudi, ki jih imenuje *Windisch*, kar je bilo srednjeveško ime za Slovence. Po tedanjem pisanju imenuje *Styria* (= Štajerska), *Zilje* (= Celje), *Greian* (= Grajena), *Rôhas* (= Rogatec), *Gonobitz* (= Konjice), *Gandin* (= Hajdina), reka *Trâ* (= Drava), tedaj znana po zlatem pesku.

najbrž živel blizu slovenske etnične meje v Šent Vidu na Glini (St. Veit an der Glan) na Koroškem. Pozneje sta bila dva nemška srednjeveška poeta *Ulrich von Liechtenstein* in *Oswald von Wolkenstein*, ki sta gotovo kaj vedela o tradiciji kralja Arturja. Imela sta stike s Slovenci in celo nekaj slovenskih besed vnesla v svojo poezijo.

Slovenske različice o Kralju Matjažu imajo veliko podobnosti z nemškimi kraljevskimi povedkami (Kaisersage). Nemške kraljevske povedke prav tako poznajo motiv spečega kralja (Friderik II, Friderik Barbarossa [Rdečebredec] in Charlemagne [= Karel Veliki?]), ki z vojaki spi v gori (Kyffhäuser, Untersberg pri Salzburgu, Kaiserslautern) in motiv naključnega obiskovalca. Prav kakor v slovenskih povedkah je njegova vrnitev v svet združena s ptico, ki ne bo več letala okrog gore, in suhim drevesom, ki bo spet ozelenelo. Motiva meča iz nožnice, ki je pogost v slovenskih, v nemških povedkah ni. Se pa najde v modernih angleških pripovedih o kralju Arturju, ki spi v jami pod goro.

Tri predstavljene slovenske pripovedi so posrednice med arturijansko tradicijo in *Kaisersage* in ju povezujejo. Stanonik odpira številna vprašanja o integraciji arturijanske tradicije v *Kaisersage*. Npr., kakšno je razmerje med suho lipo (v germanski tradiciji hrast), ki naj postane spet zelena v trenutku, ko se bo Kralj vrnil iz votline, in Waste Land Ribjega Kralja? Je kamnita miza za katero sedi Kralj, morda ljudska verzija okrogle mize Kralja Arturja?

Sklep

Za referat sem izbrala temo, le o kateri lahko kaj rečem, ne da bi vedela, ali se bo zanj nabralo kaj snovi. Ob pregledovanju Stanonikovega opusa sem odkrila, da je izbrana téma kar pravšnja. Potrjuje jo tudi članek *Folklor in književnost v evropski kulturni dediščini* Svetozara Koljevića (1992: 39–44). Na vprašanje, kako pomembna je folklorna dediščina v evropski literarni tradiciji, ugotavlja, da pisatelji snov za svoja dela bolj ali manj stalno črpajo tudi iz folklornih virov, da pa je to najbolj prišlo do izraza v obdobju romantike, ko so jo vključili v literaturo kot specifičen izraz nacionalne kulture.

Janez Stanonik je za svojega predhodnika in mentorja zapisal, da je zanj značilna razvejenost znanstvenih interesov, ki prehajajo od čisto germanističnih tém vse bolj v sfero slovensko-nemških kulturnih stikov in končno celo v čisto slovenistiko, iz literarne zgodovine in literarne teorije pa prek (slovstvene) folklore v lingvistiko. Kot literarnega zgodovinarja in folklorista pa Kelemino v literarni umetnini in ljudskem izročilu bolj privlači motivika in ne toliko estetska razsežnost ali kot izraz obdobja in družbe, čeprav takih raziskav ni odklanjal (Stanonik 1966: 334). Z oddaljevanjem od čiste germanistike je prehajal na

področje kulturnih stikov med slovanskim – predvsem slovenskim – in german-skim svetom,⁴⁰ kar ga je nazadnje pripeljalo k študiju čisto filoloških problemov. Podobno bi lahko trdili za Stanonika, da so ga mikali tako nemško-slovenski, kakor angleško-slovenski stiki (1966: 87–108; 1995: 147–155).

Stanonikovi članki so po predmetu, metodi in problematiki odkritje za slovensko slovstveno folkloristiko. Predvsem zastavljajo doslej popolnoma spregledano vprašanje o morebitnih povezavah slovenske slovstvene folklore z zahodno Evropo.

Viri in literatura

I.

Janez Stanonik, 1957: *Ostanki srednjeveškega nemškega slovstva na Kranjskem*, disertacija, Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze.

Janez Stanonik, 1962: *Moby Dick: the myth and the symbol: A Study in Folklore and Literature*. Ljubljana: University Press, 214 strani.

Janez Stanonik, 1962: Indijanske pravljice, Izbral in prevedel Albert Širok, *Slovenski etnograf* 15, 271–272. (ocena).

Janez Stanonik, 1962: Rex Arturus iz katedrale v Otrantu, *Slovenski etnograf* 15, 199–204.

Janez Stanonik, 1962: Fanny S. Copeland ob 90-letnici, *Delo* 4, 26. 9., št. 265, 6.

Janez Stanonik, 1964: *The skis from Bloke*. Their origin and development, *Boris Orel, Bloške smuči*, Vprašanje njihovega nastanka in razvoja. SAZU, Dela 18, Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje 7, 177–185.

Janez Stanonik, 1964: Longfellow in Smolnikar, *Sodobnost* 12, 385–403, 524–542.

Janez Stanonik, 1965: Longfellow in Slovenci, *Slovenski izseljenski koledar 1966*, Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 168–169.

Janez Stanonik, 1966: Some Slovene-english etymological parallels, *Razprave SAZU*, 2. razred XV, 87–108.

Janez Stanonik, 1966: Some Slovene-english etymological parallels, *Razprave 2. razreda SAZU* XV, 1966, 87–108.

Janez Stanonik, 1966: Jakob Kelemina 1882–1957, Franc Zadravec (ur.), *Panonski zbornik*, Murska Sobota: Pomurska založba, 331–334.

Janez Stanonik, 1968: Longfellow and Smolnikar 1, *Acta Neophilologica* 1, 2–40.

Janez Stanonik, 1968: Longfellow and Smolnikar, *Acta Neophilologica* 1, 3–40.

⁴⁰ Prim. članka Slovenske narodne pripovedke med Nemci (*Etnolog* II, 1928, 90–92) in o kočevski ljudski tradiciji o Primorkinji: Die Meererin, *Südostforschungen* V [= 5], 1940, 823–831.

Janez Stanonik, 1975: American Studies in Yugoslavia, *American studies abroad*, Robert H. Walker, Contribution in American Studies, No 22, Greenwood Press, Westport Connecticut, London, England 95–100.

Janez Stanonik, 1980: The Sermon to the Sharks in Moby Dick, *Yugoslav Perspectives on American literature*, An Anthology, edited by James L. Thorson, Heatherway, 29–38.

Janez Stanonik (ur.), 1981: *Louis Adamič, Simpozij /Symposium*, Univerza Edvarda Kardelja, Ljubljana, 16.–18. September 1981.

Janez Stanonik, 1981. Historical Survey of Researches on Adamic / Pregled dosedanjih raziskav o Adamiču, *Louis Adamič, Simpozij /Symposium*, Univerza Edvarda Kardelja, Ljubljana, 16.–18. September 1981, 71–76.

Janez Stanonik, 1982: Franc Pirc v Ameriki, *V spomin Francu Pircu, 1785–1880*, Sadjarsko društvo Slovenije, Ljubljana-Maribor 1982.

Janez Stanonik, Captain John Smith in Slovenia, *Slovene studies* 11/1–2, (1989), 25–32.

Janez Stanonik, 1990: Slovansko Korytko: Etimološka študija, *Razprave SAZU XIII*, Razred za filološke in literarne vede SAZU, Ljubljana 1990, 47–55.

Janez Stanonik, 1992: Zgodnji angleški potopisi po Sloveniji, *Zgodovinski časopis* 46, št. 1, 112–118.

Janez Stanonik, 1992: The Prehistory of Slovene Journalism in the United States, *Dve domovini / Two Homelands*, 2–3, 1992, 125–140.

Janez Stanonik, 1992: Prve vesti o odkritju Amerike v Sloveniji, *Delo* 34, 1992, št. 442 19. 10. sl. in več nadaljevanj.

Janez Stanonik, 1995: Die rezeption der Werke Anastasius Grüns in Amerika (Hrsgb. Anton Janko und Anton Schwob), *Anastasius Grün und die politische Dichtung Österreichs in der Zeit des Vormärz*, Internationale Symposion, Laibach/Ljubljana 3.–6. November 1994, München Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, 147–155.

Janez Stanonik, 1996: The bibliographies of Slovene Emigrant press prior to 1945, *Igor Maver (ur.), Ethnic Literature and Culture in the U.S.A. Canada, and Australia*, Offprint Peter Lang, Frankfurt am Main ..., 39–52.

Janez Stanonik, 1996: Očipve in Ottawa, *Zgodovinski časopis* 50, 65–68.

Janez Stanonik 1997: Slovenci v Clevelandu, *Zgodovinski časopis* 51, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 21–32. (ocena)

Janez Stanonik, 1998: ZDA v 19. stoletju: njihov politični kulturni in idejni razvoj, *Anton Fister, Izbrani spisi*, 4. knjiga. Ljubljana: Arhiv republike Slovenije, Znanstveni inštitut FF univerze, 18–33.

Janez Stanonik, 2000: Matjaž Klemenčič, Jurij Trunk med Koroško in ZDA ter zgodovina slovenskih naselbin v Leadvillu, Kolorado, in San Francisku, Kalifornija, *Zgodovinski časopis* 54, št. 3, 477–483 (ocena).

Janez Stanonik, In memoriam Henry A. Christian (1931–1997), *Acta Neophilologica* XXX, 1997, 3–5.

Janez Jesenko – moj sorodnik, *Glasnik Slovenske matice* XXXII, posebna izdaja 2008, 182–185.

Janez Stanonik, The Grail Legend in Slovene Popular Tradition, *The Living Middle Ages, studies in Medieval English Literature and Its Tradition*, A festschrift for Karl Heinz Goller, Belser Wissenschaftlicher Dienst Stuttgart, in cooperation with Buch Verlag der Mittelbayerischen Zeitung, Regensburg, 1989, 263–276.

Janez Stanonik, 1965/1966: Potovanje Longfellowa skozi Slovenijo leta 1828, *Slovenski etnograf* 18/19, 123–128.

II.

Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Slovar simbolov: miti, sanje, liki, običaji, barve, števila*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1995.

Ivan Grafenauer, *Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu*, Razprave IV, 3, Ljubljana, SAZU 1958.

Marija Klobčar, *Poslušajte štimo mojo*: Potujoči pevci na Slovenskem, Založba ZRC SAZU, Ljubljana 2020.

Svetozar Koljević, Mirko Jurak (ur.), *Literature, Culture and Ethnicity, studies on Medieval, Renaissance and Modern Literatures*, Festschrift for Janez Stanonik, 1992, 39–44.

Igor Maver, Potovanje W. M. Thackeraya preko slovenskih krajev, *Jezik in slovstvo* 34 (1988/1989), št. 6, 136–140.

Marija Stanonik, Louis Adamič in jugoslovanska slovstvena folklor, Janez Stanonik (ur.), Louis Adamič, simpozij /Symposium, Univerza Edvarda Kardelja, Ljubljana, 16.–18. September 1981, 49–58.

Karel Štrekelj (ur.), *Slovenske narodne pesmi* I, Ljubljana, Slovenska matica 1895–1898.

Srečanja in upodobitve onkraj meja

Eno glavnih področij, ki jih je proučeval profesor Stanonik, ugledni slovenski filolog, čigar dosežke danes obeležujemo, so bile vezi med to regijo Srednje Evrope in Severno Ameriko ter Veliko Britanijo, tako da se zdi primerno premisliti o resničnosti teh povezav in o srečevanjih z ljudmi in pokrajinami, ki so bile vpletene, prav tako pa o načinih, na katere so bile dojete in predstavljene v književnih besedilih s strani severnoameriških obiskovalcev.

Po kratkem pregledu strokovnih pristopov k temu zapletenemu pojavu s strani strokovnjakov na podpodročju imagologije in nekaterih opomb o rasti in preučevanju severnoameriške potopisne literature 19. stoletja, ki je močno zanimala profesorja Stanonika, nameravam obravnavati pionirsko vlogo Nathaniela P. Willisa, ki je opisal Evropo onkraj dobro utrjenih poti in obenem ustvaril leposlovna dela, ki se umeščajo v ta južni del Srednje Evrope.

Strokovnjaki, posebej na področju primerjalnih literarnih študij in v disciplinah, ki se osredotočajo na različne nacionalne literature v evropskem prostoru, že pol stoletja preučujejo dejavnike, ki so oblikovali prikaz ostalih družb in njihovih domnevno značilnih lastnosti. Široko zanimanje za potopisno literaturo pozornost usmerja k podrobnim opisom srečanj med domačini in tujimi, verjetno čezoceanskimi obiskovalci v različnih krajih, ki so jih obiskovali. Kritiška branja brezštevilnih poročil so v pomoč pri vzpostavljanju mehanizmov, ki so prisotni pri tovrstnih srečanjih in v mnogih poročilih, ki so utemeljeni na njih. Podpodročje primerjalnih literarnih in kulturnih študij, ki ga poznamo pod imenom imagologija, je postalo pomembno področje znanstvenih preučevanj.¹ Veliko knjižnih izdaj iz poznih šestdesetih let 20. stoletja, vključujoč številne raziskave F. K. Stanzla, Güntherja Blaicherja in drugih,² tako kot tudi kriti-

¹ Prim. pionirska študija Huga Dysernicka (Aachen), »Zum Problem der images and mirages und ihrer Untersuchung im Rahmen der Vergleichenden Literaturwissenschaft,« *Arcadia* 1966, 107–20, ki je dal pobudo za kritiško opredelbo prikaza nacionalnih značajev in njihovih domnevno tipičnih značilnosti in trdil, da je tovrstna analiza legitimna naloga primerjalne književnosti.

² Med drugim glej esej F. K. Stanzla »Der literarische Aspekt unserer Vorstellungen vom Charakter fremder Völker,« *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, zv. 111 (1974), 63–82 in njegovo bolj obsežno obravnavo tega problema v

ški pregled, čigar urednika sta Joep Leersen in Manfred Beller,³ ponazarja domneve in predsodke, ki so jih popotniki delili s svojimi bralci. Uvidi socialne psihologije so približali pojma, kot sta avto- in hetero-stereotipi, in priskrbeli orodja za razumevanje prisojanja nekaterih karakteristik – kvalitet, navad in značilnosti – posameznikom, ki domnevno predstavljajo nacionalne in etnične tipe. Domneva, da obiskovalci vse presoajo z gledišča njihove lastne kulture, in da je etnocentrizem navada večine, če ne vseh opazovalcev, je postala kliše. V tem oziru je delo imagologa, kamor se tudi sam prištevam,⁴ v svojem bistvu razsvetljenski projekt, s posebnim poudarkom na univerzalnosti človeške narave in na zmanjševanju razlik med posamezniki in skupinami, ki se vse soočajo z izzivi človeške narave.

V tem kontekstu bi se mimogrede rad navezal na problem, ki se je pokazal na konferenci, katere organizatorji so bili mladi strokovnjaki za književnost in kulturne študije, in ki sem se je pred nekaj leti (aprila 2018) udeležil na Dunaju. Bolj izkušeni imagologi so bili presenečeni nad tem, kako nagnjeni k potrjevanju, sprejemanju in artikulaciji avto-stereotipov so bili v svojih raziskavah govorci iz držav in kultur, denimo iz baltskih držav, ki so se morale boriti za osvoboditev

monografiji *Europäer: Ein imagologischer Essay*, Heidelberg: Zima, 1997. Günther Blaicher (Eichstätt), ki je kasneje objavil izčrpno poročilo o dojemanju in predstavljanju Nemčije v angleški/britanski literaturi (1992), je organiziral interdisciplinarno konferenco o študijah stereotipov in klišejev v anglofonski(h) književnosti(h). Zbornik konference nosi naslov *Erstarrtes Denken*, Tübingen: Narr, 1987. Daniel-Henri Pageaux se je na Sorboni prav tako zavzemal za analizo literarnih in kulturnih podob držav in ljudi kot področje literarne književnosti: »De l'imagerie culturelle à l'imaginaire,« v *Précis de littérature comparée*, ur. Pierre Brunel in Yves Chevrel, Paris: Presses Universitaires de France, 1989, 133–161.

³ Nizozemski komparativist Joep Leersen, prvotno učenec Huga Dysernicka, predstavlja vodilni glas v okviru strokovnih diskusij o podobah narodov, njihovi tipologiji in evoluciji podob, posebno v času 19. stoletja. Prim. med njegove številne prispevke k imagologiji sodi njegov pronicljiv/prodoren esej »The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey,« *Poetics Today* 21.2 (Poletje 2000), 267–92, in njegov zgodovinski pregled, *National Thought in Europe: A Cultural History*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006. Manfred Beller, komparativist in strokovnjak za nemško literaturo, se mu je pridružil pri stvaritvi obsežnega priročnika, *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey*, Amsterdam: Rodopi, 2007. Beller je še prej izdal zbirko esejev o prikazu drugega v angleškem jeziku z naslovom *Il immagine dell'altro e l'identità nazionale: metodi di ricerca letteraria*, ur. Manfred Beller, Bergamo: Edizione Schena Editore, 1997.

⁴ Prim. moj prvotni pregled raziskav o širjenju stereotipov v književnosti, ki je bil objavljen leta 1982. »National Stereotypes in Literature in the English Language: A Review of Research,« *REAL* 1 (1982), 75–120. Prim. prav tako moja monografija *Images of Germany in American Literature*, Iowa City: University of Iowa Press, 2007, kot tudi moj relevanten esej *Imagology Revisited*, Amsterdam: Rodopi, 2010.

izpod dominacije premočnih sosed. Četudi je razumljivo, da so ti strokovnjaki zavzeli takšna stališča, pa njihova praksa nasprotuje osnovnim prizadevanjem imagologov. Ali bodo ti trendi opazni v zborniku iz konference, ki se bo kmalu pojavil v zvezku z naslovom »New Perspectives on Imagology« in bo objavljen pri založbi Brill?⁵

Napredek in razvoj v načinu prevoza v zadnjih nekaj stoletjih je olajšal srečanja tudi povprečnih ljudi, turistov, z bolj ali manj oddaljenimi regijami in državami, kjer so si o njih lahko ustvarili vtise. Vsemu navkljub ta srečanja niso odpravila človeškega nagnjenja k podajanju sodb iz lastnega zornega kota. Študije potopisne literature so vseeno pokazale, da so oddaljeni kraji kljub naklonjenosti k etnocentrizmu privlačni; ob tem prav tako brez dvoma obstaja nagnjenost k romantiziranju vsaj nekaterih oddaljenih krajev.⁶ Zdi si, da ponujajo bolj romantično atmosfero, in da so osvobojeni banalne izkušnje vsakdana. To dejstvo je prispevalo k popularnosti potopisne literature in leposlovnih prikazov oddaljenih/tujih dežel. Potrebno je dopustiti možnost, da je bila obiskovalcem, kar se odslikava v njihovih pripovedih, namesto nenavadnih navad vseh pogosto drugačna, občasno preprosto eksotična pokrajina.

V itinerarjih plemiških sinov iz Britanije, denimo, na plemiških Grand Tour popotovanjih, ki predstavljajo pomemben del anglofonske potopisne literature, so dajali očitno prednost privilegiranim državam Zahodne Evrope: Francija, morda Nizozemska, in prav tako Italija so bile najbolj priljubljene destinacije, četudi so verske delitve v Evropi od reformacije naprej uvajale določene omejitve, da

⁵ Moj, nujno krajši, pregled knjige *New Perspectives on Imagology*, izdane novembra leta 2022 v Leidnu v založbi Brill, katere uredniki so Katharina Edtstadler, Sandra Folie in Gianna Zocco, namiguje, da pretežno mladi avtorji prispevkov, strokovnjaki, ki so na začetku svojih karier, k imagologiji pristopajo v veliki meri iz zornega kota protikolonialnih postavk in so v svoje analize pripravljene vključiti intersekcionalnost. Čeprav so se prvotno želeli oddaljiti od domnevno evrocentrične podstatí imagologije, in čeprav več pozornosti namenjajo podobam pokrajin na obronkih Evrope in onkraj nje, kažejo zavest o tem, da so imagološke študije v času ponovno vzhajajočih nacionalizmov, populizmov in ksenofobije prav zagotovo relevantne. V uvodnih besedah k zbiru 21 prispevkov priznajo nujnost razumevanja kompleksne zgodovine tega področja primerjalnih literarnih študij, četudi segmenti njenega razvoja v razpravah niso popolnoma prepoznani, kljub temu, da sta oba, tako Leerssen in Beller, v tem zvezku objavila svoje prispevke.

⁶ Ambivalentnost v prikazovanju tujih okolij in ljudi, prim. študije Jamesa Buzarda, »A Continent of Pictures: Reflections on the 'Europe of Nineteenth-Century Tourists',« *PMLA* 108 (1993), 30–44, v *The Beaten Track: European Tourism, Literature, and the Ways to 'Culture', 1800–1918*, Oxford: Oxford University Press, 1993, in razmišljanja Williama W. Stowa v monografiji *Going Abroad: European Travel in Nineteenth-Century American Culture*, Princeton: Princeton University Press, 1994.

bi mladi popotniki ne prišli pod vpliv papeštva.⁷ Grand Tour popotovanje, ki ga je, vse dokler v času napoleonskih vojn čezoceanska potovanja niso postala preveč nevarna, prevzela tudi družbena elita v britanskih kolonijah v Ameriki in zatem v mladi ameriški republiki. Generacija diplomantov se je po vzpostavitvi miru v letih 1814–1815 navdušeno odločila obiskati stari svet. Delo *O Nemčiji* pisateljice Madame de Staël je bilo s svojo temeljito revizijo pregleda Nemčije kot zaostale in surove države v pomoč pri spreminjanju tradicionalnega vzorca Grand Tour popotovanja tudi pri ameriških popotnikih.⁸ Ameriške obiskovalce so k vključevanju držav vzhodno od Rena na svoje itinerarije spodbudile tudi izkušnje mladih ameriških diplomantov iz zveznih držav v Novi Angliji in iz Južne Karoline na univerzah v Göttingenu in Berlinu na severu Nemčije ter na preostalih visokošolskih institucijah. Udeležba Georgea Ticknorja in Georgea Bancrofta, Edwarda Everetta in Henryja Dwighta na seminarjih v Göttingenu in Berlinu je služila kot vzor za mnoge druge v desetletjih, ki so sledila. Njihove izkušnje so sprožile ponoven pregled tradicionalnih stereotipov o Nemcih kot intelektualno in kulturno nazadnjaških in nerodnih v primerjavi s Francozi. Imagološke študije kažejo, da je to imelo pomembne posledice.⁹ Odkritje lepote renske doline je v poznih dvajsetih in tridesetih letih 19. stoletja v to regijo pripeljalo dobesedno na stotisoče britanskih popotnikov in, sledeč njihovem zgledu, mnogo ameriških obiskovalcev.¹⁰ Med obiskovalci, ki so odkrili privlačnost nemške pokrajine, njenih zgodovinskih krajev in literature, ukoreninjene v regijo, so bili tudi bodoči pisci leposlovnih del in avtorji potopisne literature, med njimi Washington Irving.¹¹

⁷ Prim. izčrpen pregled tradicije tovrstnih popotovanj s sociološkega gledišča v delu Justina Stagla, *Eine Geschichte der Neugier: Die Kunst des Reisens 1550–1800*, Dunaj: Böhlau, 2002. Grand Tour britanskih popotnikov je bil pred tem obravnavan v delu Geoffreyja Treaseja, *The Grand Tour: A History of the Golden Age of Travel*, London: Heinemann, 1967.

⁸ Prvo študijo obrata pri ameriških diplomantih v Nemčiji po ponovnem ovrednotenju te države je prispeval Orie William Long v svojem delu *Literary Pioneers: Early American Explorers of European Culture* (1935), New York: Russell, 1963.

⁹ Prim. moja razprava o teh ameriških popotnikih in vplivu njihovih izkušenj v Srednji Evropi v *Das Deutschlandbild in der amerikanischen Literatur*, Darmstadt: Wiss. Buchgesellschaft, 1998, in v bolj strnjeni obliki v *Images of Germany in American Literature*, Iowa City: University of Iowa P. 2007.

¹⁰ O novi privlačnosti renske doline in hitri rasti turizma glej eseje v *The Rhine: National Tensions, Romantic Visions*, ur. Manfred Beller in Joep Leerssen, Leiden: Brill, 2017.

¹¹ V korist so mu bila predvsem branja nemških legend in pravljic. Nekaj teh zgodb je prenesel v svojo domačo pokrajino v dolino reke Hudson, ki jo je integriral v svoje delo *Sketch Book*. V ostalih, kasneje napisanih zbirkah skic in zgodb, denimo v *Tales of a Traveller* (1824), je predstavil italijansko okolje in prizore. Razmišljal je tudi o tem, da bi v skicirko o Nemčiji vključil gradivo, ki ga je zbral na drugem potovanju leta 1822, kar pa se nikoli ni uresničilo. Glede Irvingovega odziva in rabe pokrajine ter gradiva s potovanja po Srednji Evropi glej

Kot predstavnik druge generacije ameriških študentov, ki so zbirali osebne vtise o Nemčiji, je bil zelo pomemben Henry Wadsworth Longfellow.¹² Preden je na Harvardu sprejel strokovno funkcijo, je več mesecev preživel v različnih delih Evrope, kar je potem tudi opisal v *Outre-Mer*, nekakšnem ustrezniku Irvingovega dela *Sketch Book*. Ta pripoved, ki je osnovana na podlagi njegovega prvega Grand Tour popotovanja skozi latinske evropske države med letoma 1826 in 1829, se zgolj bežno dotakne njegove poti nazaj, ki je potekala skozi habsburške province. Nato je krajše obdobje enega meseca preživel še v Dresdnu in Göttingenu. Njegova druga pot v Evropo, ki odsvita delo *Hyperion* (1839), se po smrti njegove žene v Rotterdamu osredotoča na melanholična izkustva vzdolž reke Ren in zatem še na vtise, ki jih je nabral v Švici in Avstriji. Ta polavtobiografska romanca, ki so jo ameriški turisti kasneje uporabljali skorajda kot vodič skozi dolino reke Ren, se prav tako navezuje na posameznike iz tega dela Srednje Evrope in vsebuje aluzije na Kranjsko. Vsebuje navidezen intervju z entuziastičnim duhovnikom v mestecu Sv. Wolfgang v pokrajini Salzkammergut. Pripoved brata Bernarda o svoji verski poklicanosti iz časa otroštva v »kranjski deželi« je privabila zanimanje akademikov, eden od katerih je bil ugledni strokovnjak, čigar spomin danes obeležujemo.¹³ Dokazal je adaptacijo vira te pripovedi, in sicer delo slovenskega teologa Andreja Smolnikarja, ki je z navdušenjem uresničil svojo vizionarsko misijo v Združenih državah Amerike, kjer je v Bostonu leta 1939 objavil svoje avtobiografsko delo *Denkwürdige Ereignisse im Leben*.¹⁴ Eruditivna analiza profesorja Stanonika je v poznem delu Longfellowa prav tako prišla na sled ostalim primerom, kjer si avtor izposoja od Smolnikarja oziroma se nanj navezuje. Longfellow je bil vsestranski pisec, saj je zelo uspešno rabil raznorazne verzne oblike in zbiral ter prevajal pesmi, ki odsvitajo različne pokrajine tega dela Evrope.

Toda bolj kot Longfellow je bil Nathaniel P. Willis, ki je bil sodobnik Longfellowa, resnični pionir, kar zadeva omenjanje te specifične regije in njenega upodabljanja. Čeprav je tradicionalno zanimanje za Francijo in Italijo še naprej vzbujalo pozornost splošnega bralstva, se je Willis zagotovo pomikal onkraj utrjenih poti in sprožil dramatično povečanje zanimanja za in povpraševanje po

moj esej »Sketches of a Traveler: Observations on a Dominant Theme in Washington Irving's Work«; pojavi se tudi v *Imagology Revisited*, Amsterdam: Rodopi, 2010, 191–207.

¹² O Longfellowih potovanjih in začasnem bivanju v Srednji Evropi ter o načinu, na katerega se kažejo v njegovih delih, glej *Das Deutschlandbild*, 43–46.

¹³ Glede relevantnih opisov Longfellowega srečanja s koroškim duhovnikom v Salzkammergut, v mestecu Sv. Wolfgang, glej *Hyperion*, knjiga iv, poglavja vi–vii, v ponatisnjeni izdaji Fairfield, IA: Istworldlibrary, 292–302.

¹⁴ Prim. esej Janeza Stanonika »Longfellow in Smolnikar«, *Sodobnost* 12 (1964), št. 5, 385–403 in št. 6, 524–542, in *Acta Neophilologica* 1 (1986): 3–36.

opisih tujih krajev v in na obronkih Srednje Evrope, vključujoč manire in navede značilne za tiste pokrajine. Rodil se je v Portlandu, v zvezni državi Maine, leta 1806 v kongregacionalistično družino. Do leta 1827, ko je diplomiral, je bil študent na univerzi Yale.¹⁵ V času, ko je delal kot mlad novinar za novoustanovljen *American Monthly Magazine*, je pridobil sloves gizdalina, zatem pa se je kot »izgubljeni sin« novembra leta 1831 odločil iti v tujino kot tuji dopisnik časopisa *The New York Mirror*.¹⁶ Nekaj let je redno poročal iz Evrope, kjer se je naučil tako francoščino kot italijanščino. Glede na raziskavo Thomasa N. Bakerja je bilo njegovo poročanje tako uspešno, da se je še pred štiridesetimi leti 19. stoletja lahko prišteval med najboljše plačane pisce in najvplivnejše umetnike mode in čustev.¹⁷

Willisovi prispevki za časopis *The New York Mirror* pod iztočnico 'Prvi vtisi o Evropi' ponujajo barvite opise, ki so jih mnogi lokalni časopisi ponatisnili in kasneje, leta 1835, zbrali v treh zvezkih dela *Pencilings by the Way*. Njegovim opisom Pariza in Londona so sledile vinjete o italijanskih mestih, kot so Firenze, Rim, Neapelj in Benetke, in o križarjenju v družbi ameriških mornariških časnikov vzdolž dalmatinske obale.¹⁸ V Trstu sprejme spontano odločitev o potovanju s pošno kočijo *Eilwagen* iz Trsta na Dunaj,¹⁹ ki jo pripiše dejstvu, da

¹⁵ O tem pisatelju, ki je bil zelo uspešen v svojem času, glej vnos Karen Schramm v delu *Dictionary of Literary Biography 183: American Travel Writers, 1776–1864*, 2 zv. Detroit: Gale Research, 1997, 332–41, po ne preveč zanesljivi monografiji Cortlanda P. Auserja, *Nathaniel Parker Willis*, New York: Twayne, 1969. Tako Karen Schramm kot Auser se navezujeta na prvotno biografijo *Nathaniel Parker Willis*, Boston/Cambridge, MA: Houghton Mifflin/Riverside P., 1885, ki jo je napisal Henry A. Beers.

¹⁶ Njegova recenzija podrobnega opisa severne Nemčije, ki ga je za *American Monthly Magazine* napisal Henry Dwight, je morda poskrbel za vznik premisleka o morebitnem potovanju v Evropo in onkraj tradicionalnih meja *Grand Toura*. Prim. razpoznavna navdih za prav tako bolj živahen opis tujega okolja, v Auser, 34ss.

¹⁷ Thomas N. Baker, *Sentiment and Celebrity: Nathaniel Parker Willis and the Trials of Literary Fame*, Oxford UP 1998/99. Ta razprava umešča Willisa v kontekst njegovega časa in preučuje njegovo na začetku zelo uspešno poročanje o evropski visoki družbi, kjer se zdi, da so ga kovali v zvezde, posebno v Angliji, a ga hkrati močno krivili za njegovo obrekovanje in nediskretno obelodanjanje zasebnih pogovorov. Beers je že bil označil Willisla kot »najbolj popularnega, najbolje plačanega, in ... najuspešnejšega pisca revij, ki ga je bila Amerika do tistega časa imela« (Schramm 339).

¹⁸ Zelo nazorne upodobitve zabav v pariškem gledališču *Théâtre des Variétés* v času epidemije kolere vključujejo groteskne opise strašljivih, ekstravagantnih plesov v maskah, ki so aludirali na epidemijo in v nekaterih ozirih anticipirali kratko zgodbo Edgarja Allana Poeja z naslovom »Maska rdeče smrti,« zv. 1 dela *Pencilings by the Way*, 2s.

¹⁹ Potovanje, za katerega se lahko domneva, da je potekalo meseca julija, je bilo prvotno povzeto v kolumni »First Impressions of Europe.« Poročilo je bilo objavljeno decembra leta 1833 v 71. številki časopisa *The New-York Mirror*, zv. 10, 188, in bilo kot pismo št. 24 ponatisnjeno v delu *Pencilings*, zv. 1, 303.

je Dunaj »oddaljen le okoli 400 milj in lahko se zgodi, da temu mestu nikoli več ne bom tako blizu.« Med potovanjem zbira svoja opažanja sopotnikov različnih narodnosti in različnih krajev, ki služijo kot postajališča.²⁰

Ko prispejo v Vojvodino Kranjsko, se mu zdi

zelo drugačna kot Italija in Francija ter zelo podobna Novi Angliji. Vsaka vas ima svojo majhno belo cerkev s koničastim zvonikom. Velike manufakture se gnetejo ob vodotokih, majhne reke so hitre in globoke, konji velik in silni, skednji ogromni, pridelki obilni, ljudje resni in marljivi ter nobenega reveža na spregled. Daleč na severu smo že in podnebje je kot v Novi Angliji.²¹

Zatem skupina obeduje v Ljubljani (Laybach), imenovana glavno mesto Ilirskih provinc v povezavi z efemerno napoleonsko politično ureditev. Ponovno velja omeniti, da mesto popotnika močno spominja »na Ameriko. Mesto je spominjalo na samotne ulice Portlanda oziroma Portsmoutha« (309).

Medtem ko mu je znanje francoščine in italijanščine omogočilo sporazumevanje z domačini, se v Srednji Evropi zaradi nepoznavanja tamkajšnjih jezikov ni mogel sporazumevati. »Ilirski jezik« pri obiskovalcu ne najde naklonjenosti. Odslovi ga kot »najbolj nerazložno zaporedje glasov, ki sem jih bil kdaj slišal« (309). Kasneje z enakim nespoštovanjem govori o govoricah lokalnih prebivalcev Štajerske. »Zagotovo je nemški jezik najbolj nemelodičen od vseh babilonskih jezikov« (318). Tako kot drugi čezoceanski popotniki tudi sam odseva aroganco etnocentrizma, ki ne temelji na dejstvih. Njegovo zanimanje in pozitiven odziv na tujo pokrajino se ne prelije v njegovo mnenje o tam govorečih jezikih in o hrani, ki jo strežejo v gostilnah.²²

Znatnejše vtise si nabere na Dunaju,²³ kjer Willis vstopi v »izjemno cerkev svetega Štefana, kjer se je odvijala peta maša.« Prizna, da je bil pred ogledom

²⁰ Njegovi sopotniki so »graški trgovec, naveden in reven grof, krfski lastnik trgovine in Italijan, nekdanji vojak in sedaj farmacevt, ki se na Dunaj odpravlja, da bi se poročil z žensko, ki je še nikoli prej ni videl.« Nadaljuje s potovanjem. Med potjo ga je motilo nenehno kajenje treh priskutnih pip, a uživa v zelo zadovoljivem postanku pri spodnji vratih taverne, ki je »mesto čistote in izvrstnega zajtrka« (*Pencillings* 305s.).

²¹ »First Impressions« št. 71, ponatisnjeno v delu *Pencillings*, zv. 1, 307–309.

²² Ko končno prispe v Gradec, nanj kljub vsemu naredi vtis gora, »piramida sredi široke in ravne poljane.« Ko je brez svojega prijatelja, madžarskega grofa, in ne zna naročiti prave večerje, mu postrežejo z »veliko posodo zelja, kuhanega v nekakšnem umazanem olju, okrašenega s kosom govejega mesa.« Očitno je svojo jed bil dobil z bučnim oljem; to je regionalna specialiteta na Štajerskem. *Pencillings*, zv. 1, 313–17.

²³ Njegov ogled znamenitosti v tednih, ki so sledili, vključuje zakladnico, kapucinski samostan z grobnico, Belvedere, kavarne, ki jih obiskujejo mlade ženske brez potrebe po varstvu, dvorca Liechtenstein in Schönbrunn. Prvotno kolumna št. 72 v *First Impressions of Europe*, izd. dec. 1833 in jan. 1834, ponatisnjeno v obliki treh pisem v *Pencillings*, zv. 2, 1–40s.

Dunaja bil poredkoma občutil »v sebi tako močno duh bogoslužnega prostora« (*Pencillings* zv. 1, 322, in zv. 2, 1–30).

Po povratku iz Dunaja v Trst se je Willis odpravil na ekskurzijo v Postojnsko jamo (Adelsberg je napačno črkovan kot Adelsburg). Nobenega dvoma ni, da ga je navdihnili, saj je kasneje imela pomembno mesto v njegovih leposlovnih delih, kar je prav verjetno pomagalo pri promociji te osupljive jame kot bodoče destinacije za ameriške popotnike. Ker se zdi, da je Willis v več knjigah ponovno pisal in uporabljal opise različnih faz potovanja, podrobnosti niso najbolj jasne, vendar zdi se, da je bil v družbi komodorjeve družine. Komodor je bil njegov gostitelj na popotovanju na ameriški fregati okoli Italije in kasneje v Levant.

Pripoved o obisku jame v delu *Pencillings* vključuje opis dolgega pohoda k jami,²⁴ v katero se vstopi skozi železna vrata. Obiskovalec v spremstvu vodičev z mnogo baklami (40–41) hodi skozi veličastne naravne prehode, s stropa katerih visijo stalaktiti »snežno beli, [ki] se bleščeče lesketajo v svetlobi bakel.« Prevzame ga »divjost prizora« (40). »Kmalu smo se pojavili v prostrani votlini, katere višina se je, kljub temu, da smo imeli dvajset bakel, izgubila v temi. Reka je drvela temačno mimo nas.« Še nekaj dodatnih vtisov je, ki so prevzeli obiskovalca:

Vstopili smo v dolgo sosledje naravnih prehodov, prekritimi s stalaktiti [...] lesketajoči stropi [in] fantastični stebri osvetljeni z baklami vodičev [...] so se zdeli kot bleščeča zmrzal kristalizirane ledene votline. (42)

Obiskovalci so nato vstopili v veličastno prostorno dvorano, »bolj okrašeno kot sleherno umetniško delo s svetlikajočimi se prosojnimi kristali« (43). Za to votlino se pravi, da »se uporablja enkrat na leto ob praznovanju nekega ilirskega praznika« (43), saj ponuja obilo prostora za orkester in za pripravo hrane. »Ničesar bolj veličastnega kot tak prizor si ne morem predstavljati« (43). Nadaljnja pot vodi naprej mimo sobe, ki je kot kapela s prižnico, in podolgovate galerije do najlepšega prizora:

Z venčnega zidca podolgovate galerije je visela tanka plast prosojnega kristala, v obliki graciozne in valovite zavesne gube [...] Najbolj imeniten je bil njegov resast rob [...] Zelo nežna rožnata barva je skozi svileni zastor postopoma bledela proti dnu kot poslednja rdečica zahajajočega sonca. Če bi to bilo umetniško delo, narejeno z alabastrom in prebarvano s svinčnikom, bi bilo obravnavano kot občudovanja vredno.

Ton opisa namiguje na globok vtis, ki ga je to prizorišče pustilo na Willisa. Prizorišče ga je tako navdihnili, da ga je v svoji dolgi ljubezenski zgodbi, ki je

²⁴ Naslednji citati in nadrobne navedbe v glavnem besedilu so iz ponatisnjene pripovedi v *Pencillings*, zv. 2.

del njegovega dela *Romance of Travel, Comprising Tales of Five Lands* (1840),²⁵ uporabil na karseda dramatičen način.

V tej zgodbi z naslovom »The Bandit of Austria« (Romance of Travel 159–223) se je nanašal na literarne metode, ki so jih oblikovali predstavniki romantike, in tudi sam prispeval k priljubljenosti pripovedi o junaških izobčencih in slavnih piratih ter njihovih sijajnih podvigih. V pripovedi je več kot le drobec tradicije gotske literature, odmev priljubljenosti zgodb o piratih in razbojnikih ter orientalskih ceremonij. Zaznati je povezavo z Byronovo avto-biografsko pripovedjo *Romanje grofiča Harolda* in z *Don Juanom*. Obe deli sta pritegnili domišljijo mnogih, vključujoč tudi ameriške bralce, ki se jim je usoda byronskih junakov dopadla.²⁶ Vendar zdi se, da se v tej zgodbi v toku razvoja njenih dogodkov tragična atmosfera razprši.

V zgodbi »The Bandit of Austria« se bralec kratkočasi ob nizu dramatičnih pustolovščin, v katerih se skupaj zliwa nekaj literarnih trendov.²⁷ Dogodki v tej precej dolgi zgodbi, sestavljeni iz petih poglavij, se odvijajo z vidika Angleža, čigar ime je gospod Tyrrell, prvoosebni pripovedovalec, ki ga spremlja šestnajstletni Percie, osebni služabnik čednega videza in sin lepe šivilje iz Londona.

Zgodba se prične ranega jutra s prihodom obeh na Dunaj in ju popelje skozi dih jemajoče pripetljaje na Dunaju na njuni poti iz cesarskega mesta skozi Gradec in Ljubljano do rezidence Mynheer Von Krakenpata na Planini ter zatem do čudovito razsvetljene Postojnske jame, kjer zgodba doživi vrhunec.

Takoj po prihodu na Dunaj, ki ga prvoosebni pripovedovalec imenuje »ta nemški Paris,« gospod Tyrrell vstopi v katedralo svetega Štefana, kjer se s pozivom na dvoboj, ki ga je spodbudilo uglajeno posredovanja Tyrrella v katedrali, kjer je med molitvijo strasten občudovalec nadlegoval osupljivo lepo mlado damo, prične niz nevarnih srečanj na njegovi poti. Le mimobežen premor sledi trenutku, ko je Tyrrell naslednje jutro s posredovanjem neznanca v zadnjem hipu osvobojen dvoboja, na katerega ga je bil pozval njegov sovražnik. Neznane ubije nasprotnika in nato oba Angleža odpelje v središče mesta v osupljivo staro hišo s krasnim vrtom z eksotičnimi rožami (*Romance of Travel* 167–71). Njunemu gostitelju je ime Yvain, ki je mož skrivnostnega čudovitega dekleta z

²⁵ Ta zbirka zgodb in potopisnih esejev, ki jo je v New Yorku izdala založba Colman, je bila v istem letu ponovno izdana pod naslovom *Loiterings of Travel* v Londonu s strani založbe Longman. Naslednji citati so iz newyorške izdaje.

²⁶ V raziskavah o njegovi karieri in delu je omenjeno, da je Willis med svojim potovanjem v Levant leta 1833 kot nekakšen Baedeker vodič uporabljal Byronova dela, in da so bila njegova pisma polna omemb Byrona, prim. Auser 40.

²⁷ Ta zgodba je bila očitno dovolj zanimiva za celinske bralce, da je bila vključena v nemški prevod Willisovih kratkih leposlovnih del, ki so izšli pod naslovom *Komische Geschichten von N. Parker Willis* (Leipzig 1857). »Der österreichische Räuber« je vključen v zv. 2, 39–110.

imenom Iminild. Nasilno je bil odreagiriral na neprimerno izkazovanje zanimanja mnogih njenih občudovalcev po tem, ko je tudi sam z njo pobegnil z gradu grofa Ildeferta, njenega strogega madžarskega očeta. Yvain je zloglasen razbojnik, ki se je s svojo tolpo cestnih razbojnikov specializiral za krajo dobro varovanih jahalnih konjev iz cesarskih konjušnic. Yvainu sledijo do njegove skrite rezidence v mestu, kjer ga v toku srečanja z Angležema žandarji, ki so mu sledili vse do njegovega doma, presenečenega obkrožijo in ubijejo. Pred smrtjo gospodu Tyrrellu poveri zaščito Iminild (184).

Toda zdi se, da Iminild ne potrebuje zaščite, kar gospod Tyrrell in Percie, oba, tako se zdi, močno zaljubljena v mlado vdovo, spoznata kmalu po tem, ko sta tudi sama izpuščena na svobodo po štiridnevnem odvzemu prostosti v njunem hotelu, saj je Iminild na njuno veliko presenečenje mojstrica preobleke. V naslednjih fazah njihove poti proti Jadranskemu morju se vedno znova in znova pojavlja njena zvesta skupina cestnih razbojnikov, da bi izvršila njene ukaze. V Gradcu, ki se tako gospodu Tyrrellu kot avtorju dopade zaradi citadele na hribu v središču mesta, se Iminild pojavi v preobleki potujočega vajenca iz Nemčije in vztraja pri javnem sprehodu z gospodom Tyrrellom, poslušajoč izbrano vojaško glasbo (191–95). Kasneje zamenja vloge s Perciejem, Tyrrellovim osebnim služabnikom, ki jima mora, preoblečen v spodnje krilo, kot dekle z imenom Kunigunda von Krakentpate slediti v navadni poštni kočiji, medtem ko grofica Iminilda prevzame vlogo osebnega služabnika. Potrpežljivost in pogum gospoda Tyrrella preizkuša s tem, ko kasneje vztraja pri »sprehodu po širokih [ljubljskih] avenijah« (200).

Pripoved doseže vrhunec, ko se Angleža v kočiji, ki jo vlečejo izjemni konji, odpravita na podeželsko zatočišče gospoda Krakenpata, kjer srečata Iminild oblečeno v vezeno albansko nošo in skozi skrivna vrata vstopita v Postojnsko jamo (205–9). Sijajni prizori v jami, kjer sij mnogoterih svetilk osvetli prostrane jame s stalaktiti in stalagmiti, osupnejo obiskovalce (210–13). Po spustu do nabrežja velike podzemne reke in vzponu po stopnišču do s preprogami bogato prekrito ploščadjo, jim pripravijo bogato pogostitev, ki jo postrežejo črni sužnji. Gospodu Tyrrellu kasneje pokažejo zaklad, pridobljen s strani banditov, v atmosferi sorodni orientalskim pripovedkam iz zbirke *Tisoč in ena noč* (216–17).

Bralcu ne uidejo povezave s senzualnim slogom orientalskih zgodb in lahko bi se bil spraševal o bližini tega besedila zanimanju tudi v državah in provincah, ki so sosednje Otomanskemu cesarstvu, in o sočasni razširjenosti orientalizma, ki ga je preučeval Edward Said. Lahko bi se vprašali tudi o bližini tega besedila temu, kar Maria Todorova imenuje *balkanizem*.²⁸ Z ozirom na dejstvo, da je Slovenija/Koroška s svojimi jamami le zelo redko smatrana za del Balkana, je

²⁸ Prim. Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, New York, Oxford: Oxford UP, 1997.

v svoji byronski obliki orientalska dimenzija tista, ki se pokaže v nestvarnem prizoru, kjer se Percie kot morebitni Iminildin partner nenadno znajde v hudi nevarnosti, ko se pojavi njegov tekmeč. Še eno nasilno in potencialno tragično srečanje se grozeče pojavi, ko v ta »paradiž za roparje« prispe Tranchcoeur, slavni gusar, in sedaj ljubosumni tekmeč, ki se poteguje za Iminildino roko. Nameni se ubiti Percieja, v katerem je pravilno prepoznal novega tekmečca za grofičino srce, vendar se po njenem posredovanju dejanja sprva vzdrži (218–21). Zatem grofičini zvesti služabniki ranijo napadalca, ki v valu strasti napade in vrže Percieja v vodo. Slednji napad preživi in se pridruži mladi madžarski grofici in Tyrrellu, svojemu nekdanjemu delodajalcu. Vrnejo se v hišo gospoda Krakenpateja in nato potujejo v Benetke, kjer se Iminild, ki se je odrekla vlogi kraljice roparjev, čeprav je obdržala svoje zaklade, poroči s Perciejem, medtem ko gospod Tyrrell, sedaj brez osebnega služabnika, nadaljuje s potovanjem (223).

Očitno je, da je Willis pri dramatični orkestraciji vrhunca zgodbe – gledališka atmosfera v jami naredi zgodbo – navdihnil njegov prejšnji obisk. Besedni odmevi njegove pripovedi v potopisni knjigi namigujejo na dopolnitev njegove izkušnje s pomočjo izposojenk iz popularnih orientalskih zgodb. Imagolog v Willisovi zgodbi težko spregleda širno rabo stereotipov (počasne nemške kočije, med osebami v zgodbi se pojavljajo strastni Madžari in afriški sužnji) in različnih literarnih tradicij z romantičnim potencialom. Zgodbi ne moremo pripisati večje umetniške kvalitete, saj v njej umanjka poglobljeno in večplastno dojetje kulture v regiji oziroma razumevanje jezikov, ki se tam govorijo; prav tako ni v zgodbi nobenega poizkusa dostojno predstaviti manifestacije etnične kulture. Temu navkljub se zdi, da Willis kot priljubljeni pisatelj v tej zgodbi nazorno pokaže primer sodobne navade kombiniranja orientalizma z značilnostmi razširjenega prikazovanja gusarstva, kar predstavlja dokaz postopnega vključevanja krajev Srednje Evrope izven utrjenih poti.

Lahko bi se vprašali, ali je njegov obisk in raba jame v zgodbi osamljen primer ali pa obstajajo podobne sodobne pripovedi, na katere bi se bil lahko navezoval. Raziskava sodobnih korespondenc v tem oziru ponuja nekaj namigov pri iskanju gradiva, ki bi bilo v pomoč oziroma navdihujoče. Pismo iz Dunaja, napisano 14. maja leta 1851, ki se nahaja v zbirki *The Early Letters of Sir Henry Campbell-Bannerman*, vsebuje opis Postojnske jame.²⁹ V pismu je omenjeno delo *Handbook for Travellers in Southern Germany*,³⁰ ki ga je napisal John Murray in je bilo izdano leta 1837 v Londonu. To delo, ki se je pojavilo le nekaj let pred

²⁹ Prim. *The Early Letters of Sir Henry Campbell-Bannerman, to his Sister Louisa, 1850–51*, London, 1925. Zadeveno pismo se nahaja na straneh 186–88.

³⁰ Prim. John Murray, *Handbook for Travellers in Southern Germany, being a guide to Bavaria, Austria, Tyrol, Salzburg, Styria & the Austrian and Bavarian Alps*, London, 1837.

Willisovo zgodbo in pol desetletja po njegovem obisku jame, vsebuje podrobno in »Postojnski jami« naklonjeno pripoved. Vsebuje konkreten nasvet o tem, kako vstopiti v jamo, in poklon njenim veličastnim podzemnim dvoranam s stalaktiti in stalagmiti; prav tako hvali niz jam kot »najveličastnejši vseh templjev, ki si jih je narava izgradila v pokrajini noči« (289–90).

Osupljiv jamski sistem je bil obenem predmet vnosa v drugem, zgodnejšem vodiču, ki je anglofonskim popotnikom približal dobršen del Srednje Evrope: delo *Tour in Germany, and some of the Southern Provinces of the Austrian Empire* (1825),³¹ ki ga je napisal John Russell in v zadnjih poglavjih drugega zvezka vsebuje opis Kranjske, s Postojnsko jamo in Krasom kot zadnjima dvema opisanimi krajema. Delo vsebuje močno priporočilo za ogled sublimnih prizorov v jamah in poročilo o nedavnem odkritju resničnih razsežnosti tega veličastnega pojava. Prav tako se zdi, da je poklon izjemnim naravnim prizorom v Murrayjevem vodiču do besede natančno vzet iz Russellovega obsežnega opisa (402).³²

Z ozirom na dramatičen prikaz podzemnega srečanja in osupljivega jamskega prizora v »The Bandit of Austria« se je smiselno vprašati, ali je Willisov opis pripomogel k oglaševanju lepote jame. Možno bi bilo razpredati o tem, ali je bil sploh kdaj uporabljen z namenom promocije turizma v Srednji Evropi, ki je v bistvu oživelo že v toku 19. stoletja. Dokazi, ki potrjujejo privlačnost Postojnske jame v očeh sodobnosti, se nahajajo v priljubljenem vodiču, ki je posvečen Italiji. Delo *Six Months in Italy*, katerega avtor je George Stillman Hillard, je bilo prvič izdano leta 1853 v Bostonu, leta 1856 pa je doživelo svoj peti ponatis. Avtor, ki je ugleden odvetnik in sodelavec ter prijatelj Longfellowa, kasneje pa je služil v zakonodajnem telesu v zvezni državi Massachusetts, v delu zaobjame svoja doživetja popotovanja po Italiji. Zanimarljivo ni dejstvo, da se njegova refleksija širnega popotovanja po Evropi leta 1847 osredotoča na Italijo in ne vključuje dveh mesecev, ki jih je preživel v nemško govorečih pokrajinah, ki so jih bili medtem opisovali mnogi ameriški obiskovalci, vključni pa obisk izven Italije in se pokloni osupljivi Postojnski jami.³³ Le tedaj Hillard nadaljuje z opisom Italije. Ta »zastranitev« se kaže kot jasen znak, da je Postojnska jama

³¹ Prim. John Russell, *A Tour in Germany, and some of the Southern Provinces of the Austrian Empire, in the Years 1820, 1821, 1822, in Two Volumes*, Edinburgh, A. Constable and Co., 1825, zv. 2, 396–405.

³² Russell prav tako omenja še zgodnejši opis osupljive jame, seveda pred dokaj novim odkritjem njene resnične razsežnosti, v treh zvezkih v knjigi *Neueste Reise durch Österreich ob und unter der Ens*, Salzburg Franza Sartorija, Dunaj: Anton Doll, 1811.

³³ Prim. George Stillman Hillard's *Six Months in Italy*, Boston: Ticknor & Fields, 5. izd. 1856. 2. poglavje, 18–20.

postala skorajda obvezna točka ogleda v vedno bolj priljubljenih itinerarjih, ki so vodili onkraj prejšnjih meja *grand tour* popotovanj, ki so se jih v 19. stoletju udeleževali Američani.

Slovenski prevod razprave iz angleškega jezika
dr. Mirko Starčević

Encounters and Representations beyond Borders

One of the major interests of the distinguished philologist, Slovenian scholar Professor Stanonik, whose achievements we commemorate today, were the ties between this region in Central Europe and North America and Great Britain, and so it seems appropriate to reflect on the reality of these connections and the encounters with people and landscapes which were involved, and also the way in which they were perceived and represented in literary texts by North American visitors.

After a brief look at the scholarly approach to this complex phenomenon by practitioners in the subdiscipline of imagology and some remarks on the growth and study of travel literature produced by American writers in the 19th century, which was of considerable interest to Professor Stanonik, I will consider the pioneer role of Nathaniel P. Willis, who offered accounts of Europe beyond the well-trodden paths and also produced fiction set in this southern part of Central Europe.

For half a century, scholars, especially in comparative literary studies and in the disciplines focusing on the various national literatures in Europe, have analyzed the factors which have shaped the depiction of other societies and their allegedly typical features. The broad interest in travel literature has directed attention to the detailed accounts of the encounters between visitors from abroad, possibly overseas, and the locals in various places visited by them. The critical reading of countless reports has helped to establish the mechanisms which are at work in such encounters and in many reports based upon them. The subdiscipline of comparative literary and cultural studies called Imagology has become an important field of research.¹ Many book publications since the late 1960s, including numerous studies by F. K. Stanzel, Günther Blaicher

¹ Cf. the pioneer study by Hugo Dyserinck (Aix-la-chapelle), "Zum Problem der 'images' and 'mirages' und ihrer Untersuchung im Rahmen der Vergleichenden Literaturwissenschaft," *Arcadia* 1966, 107–20, which initiated a critical look at the presentation of national characters and their alleged typical features and argued that such an analysis was a legitimate task of comparative literature.

and others² and a critical survey edited by Joep Leerssen and Manfred Beller,³ have demonstrated the assumptions and prejudices held by travelers, which they shared with their readers. The insights of social psychology have familiarized concepts such as auto- and hetero-stereotypes, and have provided tools for an understanding of the ascription of certain characteristics—qualities, habits, and features – to individuals allegedly representing national or ethnic types. It has become a commonplace that, generally, visitors judge everything from the perspective of their own culture, and that ethnocentrism is thus a habit of most, if not all, observers. In this respect, the work of imagologists, and I have myself contributed to their effort⁴, is basically a project of the Enlightenment, with its stress on the universality of human nature and the reduction of the differences between individuals and groups all faced with the challenges of human nature.

In this context, I should like to refer briefly to a problem which manifested itself at a conference organized by young scholars of literature and cultural studies which I attended in Vienna a few years ago (in April 2018). More experienced

² See among others, F. K. Stanzel's essay "Der literarische Aspekt unserer Vorstellungen vom Charakter fremder Völker," *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, 111. Jg. (1974), 63–82, and his more extensive treatment of the issue in the monograph *Europäer: Ein imagologischer Essay*, Heidelberg: Winter, 1997. Earlier Günther Blaicher, Eichstätt, who was later to publish a comprehensive account of the perception and representation of Germany in English / British literature (1992) had convened an interdisciplinary conference on studies of stereotypes and clichés in anglophone literature(s). Its proceedings appeared under the title *Erstarrtes Denken*, Tübingen: Narr, 1987. At the Sorbonne, Daniel-Henri Pageaux also advocated the analysis of literary and cultural images of countries and their people as part of the field of comparative literature: "De l'imagerie culturelle à l'imaginaire," in *Précis de littérature comparée*, Pierre Brunel and Yves Chevrel, eds., Paris : Presses Universitaires de France, 1989, 133–161.

³ The leading voice in the scholarly debate on images of nations, their typology and the evolution of images, especially in the 19th century, has been that of the Dutch comparatist Joep Leerssen, originally a disciple of Hugo Dyserinck. Cf. among his numerous contributions to imagology his astute, penetrating essay "The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey," *Poetics Today* 21.2 (Summer 2000), 267–92, and his historical survey, *National Thought in Europe: A Cultural History*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006. Manfred Beller, a comparatist and scholar in German literature joined him in producing the substantial handbook, *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey*, Amsterdam: Rodopi, 2007. Beller had earlier brought out a collection of essays on the representation of the other in literature in English with the title *L'immagine dell'altro e l'identità nazionale: metodi di ricerca letteraria*, Manfred Beller, ed., Bergamo: Edizione Schena Editore, 1997.

⁴ Cf. my early review of research on the dissemination of stereotypes in literature, published in 1982: "National Stereotypes in Literature in the English Language: A Review of Research," *REAL* 1 (1982), 75–120. Cf. also my monograph *Images of Germany in American Literature*, Iowa City: University of Iowa Press, 2007, as well as the collection of my pertinent essays in *Imagology Revisited*, Amsterdam: Rodopi, 2010.

imagologists were surprised by the inclination of speakers from countries and cultures which had to struggle to emancipate themselves from domination by too powerful neighbors, e.g. in the Baltic countries, to affirm, embrace and articulate positive autostereotypes in their research. While it is understandable that these scholars showed a tendency to adopt such a position, their practice ran counter to the basic project of imagologists. Will this trend be visible in the proceedings of the conference soon to appear in a volume entitled “New Perspectives on Imagology” published by Brill?⁵

During the last few centuries the advances and the progress in means of transportation have facilitated the encounters also of average persons, the tourists, with more or less remote regions and countries, and have permitted personal impressions there. These encounters have, however, not eliminated the human inclination to judge everything from one’s own perspective. Yet studies of travel literature have shown that despite the tendency towards ethnocentrism distant places may also have a positive appeal, and there is, no doubt, also the inclination to romanticize at least some remote places.⁶ They seem to offer a more romantic atmosphere and are exempt from the commonplace everyday experience. This fact has also contributed to the popularity of travel literature and the fictional representation of distant / foreign countries. That it was often the different, at times simply the exotic scenery rather than the strange customs in foreign countries which appealed to visitors and their accounts may be granted.

In the itineraries of the sons of noblemen from Britain, for instance, on their Grand Tour, which represents a significant part of anglophone travel literature, there was a clear preference for the privileged countries in the West of Europe:

⁵ My necessarily brief examination of this book *New Perspectives on Imagology*, published in Leiden by Brill in Nov. 2022, ed. by Katharina Edtstadler, Sandra Folie and Gianna Zocco, indicates that the predominantly young contributors, scholars at the beginning of their careers, have approached imagology largely from the angle of anti-colonial positions and are eager to include intersectionality in their analyses. While they originally intended to distance themselves from the alleged Eurocentric basis of imagology and while they give more attention to the images of regions on the margins of Europe and beyond, they show an awareness that in a time of re-emerging nationalisms, populism and xenophobia imagological studies are certainly relevant. They acknowledge in their introduction to the collection of 21 articles the need to be aware of the complex history of this sub-discipline of comparative literature studies, but segments of its evolution are not yet fully recognized in their treatment, even though both Leerssen and Beller have contributed to this volume.

⁶ On the ambivalence in the representation of foreign settings and peoples cf. the studies by James Buzard, “A Continent of Pictures: Reflections on the ‘Europe of Nineteenth-Century Tourists’,” *PMLA* 108 (1993), 30–44, and *The Beaten Track: European Tourism, Literature, and the Ways to ‘Culture’, 1800–1918*, Oxford: Oxford University Press, 1993, and the observations by William W. Stowe in his monograph *Going Abroad: European Travel in Nineteenth-Century American Culture*, Princeton: Princeton University Press, 1994.

France, perhaps the Netherlands, and also Italy are the preferred destinations, even though the religious division of Europe since the Reformation imposed certain restrictions in order to prevent the young travelers from being corrupted by the religious habits of the Papists⁷. The popular Grand Tour was also adopted by the social elite in the British colonies in America and then in the young American Republic until the Napoleonic Wars made transatlantic journeys too dangerous. When peace was restored in 1814–1815, a generation of graduates from American universities and colleges eagerly decided to visit the Old World. The publication of Madame de Staël's *De l'Allemagne* with its thorough revision of the presentation of Germany as a backward and crude country helped to change the traditional pattern of the Grand Tour also of American travelers,⁸ and the experiences of young American graduates from the New England states and from South Carolina in the universities in Göttingen and Berlin in the north of Germany and in other institutions of higher learning, prompted the inclusion of the countries east of the Rhine in the itineraries of American visitors. The participation of George Ticknor and George Bancroft, Edward Everett and Henry Dwight in the seminar courses in Göttingen and Berlin served as a model for many more in the ensuing decades. Their experiences triggered a revision of the traditional stereotypes of Germans as intellectually and culturally backward and clumsy in comparison with the French, which had major consequences that imagological studies have demonstrated.⁹ The discovery of the beauties of the Rhine valley led to the journeys of literally hundreds of thousands of British travelers to this region in the late 1820s and 1830s, and in their wake also to the advent of many American visitors¹⁰. Among the visitors were also future fiction writers and authors of travel books who discovered the appeal of the German

⁷ Cf. the comprehensive survey of the tradition of such journeys from the angle of sociology in Justin Stagl, *Eine Geschichte der Neugier: Die Kunst des Reisens 1550–1800*, Wien: Böhlau, 2002. The “grand tour” of British travelers was earlier discussed in Geoffrey Trease, *The Grand Tour: A History of the Golden Age of Travel*, London: Heinemann, 1967.

⁸ The first study of the reorientation of American graduate students to Germany following the reevaluation of this country was provided in Orie William Long's *Literary Pioneers: Early American Explorers of European Culture* (1935), New York: Russell, 1963.

⁹ Cf. my discussion of these American travelers and the impact of their experiences in Central Europe in *Das Deutschlandbild in der amerikanischen Literatur*, Darmstadt: Wiss. Buchgesellschaft, 1998, and in more condensed form in *Images of Germany in American Literature*, Iowa City: University of Iowa P. 2007.

¹⁰ On the new appeal of the Rhine valley and the rapid increase in tourism see the essays in *The Rhine: National Tensions, Romantic Visions*, ed. Manfred Beller and Joep Leerssen, Leiden: Brill, 2017.

landscape, its historical sites and the literature rooted in the region, among them Washington Irving.¹¹

Of major importance in this context as a representative of a second generation of American students collecting personal impressions in Germany, was Henry Wadsworth Longfellow.¹² Before accepting a professorial position in Harvard, he spent many months in various parts of Europe, which he also then depicted in *Outre-Mer*, a kind of counterpart to Irving's *Sketch Book*. This narrative based on his first grand tour through the Latin countries of Europe between 1826 and 1829 only touched perfunctorily on his return journey through the Habsburg provinces before a final brief month in Dresden and Göttingen. His second journey to Europe mirrored in *Hyperion* (1839) focused on his melancholy experiences along the Rhine, following the death of his wife in Rotterdam, and then on his impressions in Switzerland and in Austria. This semi-autobiographical romance, which was later used almost like a guidebook by American tourists visiting the Rhine valley, also refers to individuals from this part of Central Europe and contains allusions to locations in Carniola. It includes an ostensible interview in St. Wolfgang in the Salzkammergut with an enthusiastic clergyman. "Brother Bernardus's" account of his religious vocation from his childhood in "the land of Krain" has attracted the interest of academics, among them the distinguished scholar whose memory we celebrate today¹³. He has demonstrated the adaptation of the source of this narrative – the work of the Slovenian theologian Andrej Smolnikar, who had been eager to realize his visionary mission in the USA, where he published his autobiographical account *Denkwürdige Ereignisse im Leben* in Boston earlier in 1839.¹⁴ Prof. Stanonik's erudite analysis has also

¹¹ He had benefited from his readings of German legends and fairy tales, and transplanted some of these stories to his home region in the Hudson Valley, which he integrated into his *Sketch Book*. In other later collections of sketches and stories he presented, e.g. in *Tales of a Traveller* (1824), Italian settings and scenes and considered integrating some of the material gathered on another journey in 1822 in a sketchbook on Germany, which, however, never materialized. On Irving's response to and use of the landscape and material encountered in his journeys in Central Europe, see my essay "Sketches of a Traveler: Observations on a Dominant Theme in Washington Irving's Work", rptd. in *Imagology Revisited*, Amsterdam: Rodopi, 2010, 191–207.

¹² On Longfellow's travels and temporary residence in Central Europe and their reflection in his literary work, see *Das Deutschlandbild*, 43–46.

¹³ For the relevant description of Longfellow's encounter with a clergyman from Carniola in the Salzkammergut, in 'Saint Wolfgang', see *Hyperion*, book iv, chapters vi–vii, in rptd. ed. Fairfield, IA: 1stworldlibrary, 292–302.

¹⁴ Cf. Janez Stanonik's essay on "Longfellow and Smolnikar", *Sodobnost* 12 (1964), no. 5, 385–403 and no. 6, 524–542, and *Acta Neophilologica* 1 (1986): 3–36.

traced other borrowings from or references to Smolnikar in the later work of Longfellow, the immensely versatile writer, who very successfully used various verse forms and collected and translated poems reflecting various regions of this part of Europe.

But a true pioneer of references to this specific region and its representation was Longfellow's contemporary Nathaniel P. Willis. While the traditional interest in France and Italy continued to hold the attention of general readers, Willis definitely moved beyond the well-trodden paths and initiated a dramatically increased interest in and demand for descriptions of foreign settings in and on the fringes of Central Europe, and also on the manners and customs there. He had been born in 1806 into a strict Congregational family in Portland, Maine, and had been a student at Yale University until his graduation in 1827.¹⁵ He then gained a reputation as a dandy while working in Boston as a young journalist for the newly founded *American Monthly Magazine*, and afterwards, in Nov. 1831, as a "prodigal son", decided to go abroad as the foreign correspondent of the *New York Mirror*.¹⁶ For several years he reported regularly from Europe, where he acquired both French and Italian. According to the study by Thomas N. Baker he managed to provide his material so successfully that by the 1840s, he could count himself among the nation's highest paid writers and "most influential artists of fashion and feelings."¹⁷

Willis's contributions to the *New York Mirror* under the heading "First Impressions of Europe" offer very colorful accounts, which were reprinted by many local newspapers and later, in 1835, collected in the three volumes of

¹⁵ On this highly successful writer in his time see the entry on him by Karen Schramm in *Dictionary of Literary Biography 183: American Travel Writers, 1776–1864*, 2 vols. Detroit: Gale Research, 1997. 183, 332–41, after the not fully reliable monograph by Cortland P. Auser, *Nathaniel Parker Willis*, New York: Twayne, 1969. Schramm and Auser drew on the early biography by Henry A. Beers, *Nathaniel Parker Willis*, Boston / Cambridge MA: Houghton Mifflin / Riverside P. 1885.

¹⁶ His review of Henry Dwight's detailed account of Northern Germany for the *American Monthly Magazine* may have provided some impetus to consider visiting Europe and moving beyond the borders of the traditional *grand tour*. Cf. the recognition of this inspiration also for a livelier description of foreign settings, in Auser, 34ff.

¹⁷ Thomas N. Baker, *Sentiment and Celebrity: Nathaniel Parker Willis and the Trials of Literary Fame*, Oxford UP 1998 /99. The study places Willis in the context of his time and examines his initially very successful reports on European higher society, where he seems to have been lionized, especially in England, but was then also severely blamed for his gossip and indiscreet renditions of private conversations. Beers had already characterized Willis as the "most popular, best paid, and ... most successful magazinist that America had yet seen." (Schramm 339).

Pencillings by the Way. His accounts from Paris¹⁸ and London were followed by vignettes of the Italian cities Florence, Rome, Naples and Venice, and of a cruise in the company of American naval officers along the Dalmatian coast. He takes a spontaneous decision in Trieste, which he attributes to the fact that Vienna “was but some 400 miles distant and I might never be so near it again,” to take the *Eilwagen* to travel from Trieste to Vienna,¹⁹ and he presents his observations of his fellow travelers from various national groups and on various stops on the journey²⁰.

When they reach the Duchy of Carniola, it appears to him

very unlike Italy and France and very like New-England. Every village has its small white church with a tapering spire. Large manufactories cluster on the water-courses, the small rivers are rapid and deep, the horses large and strong, the barns immense, the crops heavy, the people grave and hard at work and not a pauper by the post together. We are very far north, too, and the climate is like New-England.²¹

Afterwards, the group dines at Laybach, called the capital of Illyria, with a reference to the short-lived Napoleonic political arrangement. Again, the city reminds the traveler “strongly of America. It was like the more retired streets of Portland or Portsmouth.” (309)

While his proficiency in French and Italian enabled him to converse with natives, he is unable to communicate in the languages of Central Europe, and the “Illyrian language” does not find favor in the eyes or ears of the visitor, as he dismisses it as “the most inarticulate succession of sounds I had ever heard.” (309) Equally, he later expresses his disrespect for the tongue of the locals in Styria. “Certainly the German is the most unmusical language of Babel.” (318) Like other travelers from overseas he evinces the arrogance of the uninformed

¹⁸ His graphic depictions of entertainment at the Théâtre des Variétés in Paris during the cholera epidemic include grotesque accounts of eerie extravagant fancy-dress balls, alluding to the epidemic, and anticipating in some fashion Edgar Allan Poe’s “Masque of the Red Death”, vol. 1 of *Pencillings by the Way*, 2f.

¹⁹ Originally recounted in the column “First Impressions of Europe,” the journey undertaken occurred ostensibly in July, the report was publ. in Dec. 1833, as no. 71, in *The New-York Mirror*, vol. 10, 188, rptd. in *Pencillings*, vol. 1, as letter 24, 303f.

²⁰ His companions are “a merchant from Gratz, a fantastical and poor Hungarian count, a Corfu shopkeeper and an Italian ex-militaire and present apothecary, going to Vienna to marry a lady whom we had never seen.” He travels on, being pestered by the incessant smoking of three disgusting pipes but enjoys a very satisfactory stop at the low door of a German tavern, “a place of cleanliness and an excellent breakfast” (*Pencillings* 305f.)

²¹ “First Impressions” no. 71, rptd. in *Pencillings*, vol. 1, 307–309.

ethnocentric, and his interest in and positive response to the foreign landscape does not extend to the languages spoken there, or the diet that is served in inns²².

More significant are the impressions collected in the city of Vienna²³ where Willis enters “the splendid Church of Saint-Etienne where a mass was being chanted”; he admits that he had seldom felt “the spirit of a place of worship so strong upon me” before he did some sightseeing in Vienna (*Pencillings* vol. 1, 322, and vol. 2, 1–30).

After his return trip from Vienna to Trieste Willis makes an excursion, which takes him to the grotto at Adelsberg, which is misspelled as Adelsburg. It clearly inspired Willis so that it later figures prominently in his fiction and arguably helped to promote this spectacular cave as a destination on the itinerary of American travelers. As Willis seems to have rewritten and reused his accounts of the stages of his journeys in several books, the details are not totally clear but it seems that he was in the company of the family of the commodore who was his host on a journey on an American frigate round Italy, and later to the Levante.

The account of the visit to the cave in *Pencillings*²⁴ includes the description of the long hike to the site of the “grotto”, which is entered through an iron gate; accompanied by guides with many torches, the visitor walks (40–41) through impressive natural corridors roofed with stalactites “of a snowy white [which] sparkled brilliantly in the light of the torches.” He is overwhelmed by the “wildness of the scene” (40). “We soon emerged in a vast cavern, whose height, though we had twenty torches, was lost in the darkness. The river rushed dimly below us.” There are further impressions which overwhelm the visitor:

We ... entered a long succession of natural corridors, roofed with stalactites [...] the glittering roofs [and] fantastic columns lit by the torches of the guides [...] seemed like the brilliant frost-work of a crystalized cavern of ice. (42).

²² When he finally arrives in Graz, though he is impressed by the mountain, “a pyramid in the midst of the broad and level plain”. When he is without his friend, that is the Hungarian count, and cannot order a proper dinner, he receives instead “a huge dish of cabbage cooked in some filthy oil and graced with a piece of beef.” Apparently, he had received his food with pumpkin seed oil, the regional specialty in Styria. *Pencillings*, vol. 1, 313–17.

²³ His sightseeing in the following weeks includes the treasury, the Capuchin monastery with its vault, the Belvedere, the cafés, which are visited by young women without the need to have protection, the Liechtenstein and Schönbrunn palaces. Originally in no. 72 of his columns of *First Impressions of Europe*, publ. Dec. 1833 and Jan. 1834, rptd. reshaped into three letters in *Pencillings*, vol. 2, 1–40f.

²⁴ The following quotes and detailed references in the main text are from the republished account in *Pencillings*, vol. 2.

The visitors are then led to a magnificent spacious hall “ornamented beyond all art with glittering spars” (43). This cavern is said to be “used once a year on the occasion of a certain Illyrian festa” (43), as it offers ample space for an orchestra and for the preparation of food. “I can imagine nothing more magnificent than such a scene.” (43) The hike leads further past a room like a chapel with a pulpit, and a long gallery to the most beautiful sight:

From the cornice of a long gallery hung a thin translucent sheet of spar, in the graceful and waving folds of a curtain [...] The most singular part of it was the fringe [...] A most delicate rose-tint faded gradually down like the last flush of a sunset through a silken curtain. Had it been a work of art, done in alabaster, and stained with the pencil, it would have been thought admirable. (44)

The tone of the description indicates the deep impression of the spectacular site on Willis, which inspired him to use this setting in a most dramatic way in a long romantic story included in his volume *Romance of Travel, Comprising Tales of Five Lands*. (1840)²⁵

In this story, entitled “*The Bandit of Austria*” (*Romance of Travel* 159–223), he also drew on literary modes shaped by exponents of romanticism, and contributed himself to the fashion of narratives about heroic outlaws and famous pirates and their spectacular feats. There is more than a touch of the tradition of Gothic literature, an echo of the popularity of stories of pirates and bandits and of Oriental paraphernalia. One senses a link to Byron’s semi-autobiographical narrative of *Childe Harold’s Pilgrimage* and to *Don Juan*, which had captured the imagination of many, including also of Americans, to whom the fates of Byronic heroes appealed.²⁶ But the tragic atmosphere seems to be diffused in the evolution of the events in this story.

In “The Bandit of Austria” the reader is thus entertained by a series of dramatic adventures blending several literary trends.²⁷ The events in this fairly long story, comprising five chapters, are rendered from the angle of an Englishman

²⁵ This collection of stories and travel essays, which was brought out in New York by Colman, was republished in the same year under the title *Loiterings of Travel* in London by Longman. The following quotes are from the New York edition.

²⁶ That Willis used Byron’s works during his journey to the Levante in 1833 as a kind of Bae-deker, and that his letters were filled with references to Byron has been noted in studies of his career and work, cf. Auser 40.

²⁷ This story was apparently sufficiently interesting for Continental readers to be included in a German translation of Willis’s short fiction, which appeared with the title *Komische Geschichten von N. Parker Willis* (Leipzig 1857). “Der österreichische Räuber” is included in vol. 2, 39–110.

named Mr. Tyrrell, the first-person narrator, who is accompanied by a handsome 16-year-old valet named Percie, the son of a beautiful seamstress in London.

The story opens with the early-morning arrival of the two in Vienna, and takes them through breathtaking happenings in Vienna on a route from the imperial city through Gratz and Laybach to the residence of a Mynheer Von Krakenpate in Planina, and then to the gorgeously lit grotto of Adelsberg/Postojna, where the climax of the story is reached.

Immediately after his arrival in Vienna, called by the first-person narrator “this Paris of Germany”, Mr. Tyrrell enters the Cathedral of St. Etienne, where the dangerous encounters on the way begin with a challenge to a duel prompted by the gallant interference of Mr. Tyrrell in the Cathedral, where a ravishingly beautiful young lady is accosted by a passionate admirer during her prayers. There is only a brief respite after Tyrrell is, at the last moment, rescued on the following morning in the duel outside the city, to which he had been challenged by his adversary, by the intervention of a stranger, who kills the opponent and then takes the two English individuals to a remarkable old house with a splendid garden with exotic flowers in the center of the city (*Romance of Travel* 167–71). Their host turns out to be Yvain, the husband of the mysterious beautiful female, named Iminild. He had reacted violently to the uncalled-for attentions of her many admirers after having himself eloped with her from the chateau of her strict Hungarian father, Count Ildefert. But Yvain himself is a notorious bandit, who with his band of highwaymen has specialized in stealing the well-guarded steeds from the Emperor’s stables. He has been pursued to his secret residence in the city, and, during this short encounter with the two Englishmen, is surprised and surrounded by “gens-d’armes”, who have traced him to this home, and he is killed. Before his death he entrusts the protection of Iminild to Mr. Tyrrell (184).

But it seems that she does not need protection, as Mr. Tyrrell and Percie, who seems to have fallen violently in love with the young widow, realize soon after being set at liberty themselves after four days of arrest in their hotel, for Iminild is the master of daring disguises, which flabbergast them. On the following stages of their journey towards the Adriatic Sea, her loyal “troop” of highwaymen appear again and again to carry out her instructions. In the city of Graz, which pleases Mr. Tyrrell, as it did the author, because of the citadel on the hill in the center of the city, Iminild, appears disguised as a traveling apprentice from Germany, and insists on promenading with Mr. Tyrrell in a public space, listening to the fine military music there (191–95). Later she changes roles with Tyrrell’s valet Percie, who has to follow them in a regular post coach, masquerading in a petticoat as a girl, named Kunigunde von Krakenpate, while the Countess Iminild herself has taken the part of the valet. She tests Mr. Tyrrell’s

patience and courage by later insisting on “promenading the broad avenues” of Ljubljana/Laybach (200).

The culmination point is reached in the drama when the two English individuals are taken in a carriage drawn by remarkable horses to the rural retreat of Mr. Krakenpate, meet Iminild dressed in an embroidered Albanian costume, and are then led through a secret gate into the grotto of Postojna (205–9). The gorgeous spectacle there surprises the visitors, where a blaze of light from innumerable lamps illuminates extensive caves with stalactites and stalagmites (210–13). After a descent to the banks of a large subterranean river and up a staircase to a richly carpeted platform, a rich banquet served by black slaves has been prepared for them. Later Mr. Tyrrell is shown the treasure hoard acquired by the bandits, in an atmosphere akin to Oriental narratives of *Thousand and One Nights* (216–17).

The reader cannot miss the links to the fashion of sensuous Oriental stories, and might wonder about the closeness of this text to the interest also in countries and provinces adjacent to the Ottoman Empire, and the contemporaneous spread of Orientalism, and examined by Edward Said. One might also ask oneself about the proximity of this text to what Maria Todorova has labelled Balkanism²⁸. Considering the fact that the region of Slovenia / Carniola with the caves is very rarely regarded as part of the Balkans, it is rather the Oriental dimension in its Byronic form, which comes out in the fanciful set scene when Percie as the prospective partner of Iminild is suddenly in grave danger as a rival appears.

Another violent and potentially tragic encounter threatens when Tranchcoeur, a famous corsair, and now the jealous rival for Iminild's hand, arrives in this “robbers' paradise”. He ventures to kill Percie, in whom he has correctly recognized a new rival for the love of the countess, though he at first desists because of her intervention (218–21). The loyal servants of the countess then wound the assailant, who in a passion has attacked and thrown Percie into the river; but the latter survives and rejoins the young Hungarian countess and his former employer Tyrrell. They return to the house of Mr. Krakenpate and then travel to Venice, where Iminild, who has abandoned her role as the queen of the robbers but retained her treasures, marries Percie, while Mr. Tyrrell, now without his valet, resumes his travels (223).

It is apparent that Willis's dramatic orchestration of the climax of the story—the theatrical atmosphere in the grotto created in the story – was inspired by his earlier visit, and the verbal echoes of his account in the travel book suggest an elaboration of his experience with borrowings from fashionable oriental tales. The imagologist cannot fail to notice an extensive use of stereotypes

²⁸ Cf. Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, New York, Oxford: Oxford UP, 1997.

(slow-moving German postilions, passionate Hungarians and African slaves are among the characters) and of several literary traditions with romantic potential in Willis's story. There is no deeper, complex perception of the culture in the region or a comprehension of the languages spoken there, nor any attempt to do justice to the manifestations of ethnic culture, and thus no great claims can be made for the artistic quality of the story. But Willis as a popular writer seems to have provided a significant example of the contemporary fashion of combining orientalism with traits of the popular representation of piracy in this story, which represents a piece of evidence for the gradual inclusion of settings in Central Europe outside the well-trodden paths.

One might also ask whether his visit and use of the grotto was an isolated fact or whether there were similar contemporary accounts he may have drawn upon. A study of contemporary correspondences offers some hints in this respect in the search for supportive or inspiring material. *The Early Letters of Sir Henry Campbell-Bannerman* contain in a letter from Vienna, written 14 May 1851, a description of a visit to the cave in Postojna.²⁹ In this letter reference is made to John Murray's *Handbook for Travellers in Southern Germany*,³⁰ published in London in 1837. This volume, which appeared only a few years before Willis's story and half a decade after his visit to the cave, contains a detailed and appreciative account of the "cave of Adelsberg." It offers concrete advice of how to enter the cave and pays tribute to its glorious subterraneous halls with the stalactites and stalagmites; it also praises the sequence of caves as "the most magnificent of all the temples which nature has built for herself in the region of the night" (289–90).

The spectacular system of caves had also been the object of an entry in another, earlier guidebook, which had brought a good part of Central Europe to the attention of anglophone travelers: John Russell's *Tour in Germany, and some of the Southern Provinces of the Austrian Empire* (1825)³¹, includes in its last chapter of vol. 2 a description of Carniola, with Adelsberg and the Karst figuring as the final pieces. A strong recommendation to include a visit to the sublime spectacle of the caves is provided, and the fairly recent discovery of the true extent of this glorious phenomenon is reported. It also appears that the

²⁹ Cf. *The Early Letters of Sir Henry Campbell-Bannerman, to his Sister Louisa, 1850–51*, London, 1925. The relevant letter is on pp. 186–88.

³⁰ Cf. John Murray, *Handbook for Travellers in Southern Germany, being a guide to Bavaria, Austria, Tyrol, Salzburg, Styria & the Austrian and Bavarian Alps*, London, 1837.

³¹ Cf. John Russell, *A Tour in Germany, and some of the Southern Provinces of the Austrian Empire, in the Years 1820, 1821, 1822, in Two Volumes*, Edinburgh, A. Constable and Co., 1825, vol. 2, 396–405.

tribute to the magnificent natural scene contained in Murray's guidebook is taken verbatim from Russell's extensive description (402)³².

Considering the dramatic portrayal of the subterranean encounter and the gorgeous spectacle of the caves in "The Bandit of Austria", one might wonder whether Willis's description may have contributed to advertising the beauties of the grotto. One might speculate whether it was ever used for promoting tourism in Central Europe, which had, as a matter of fact, picked up in the course of the 19th century. Corroborating evidence for the contemporary appeal of the caves of Postojna is furnished by a popular guide-book dedicated to Italy: George Stillman Hillard's *Six Months in Italy*, was first published in Boston in 1853 and appeared in its 5th ed. in 1856. It captures the experiences of its author, a prominent lawyer and associate and friend of Longfellow's, who later served in the Massachusetts legislature, during a *Giro d'Italia*. It is significant that the reflection of his extensive European itinerary, undertaken in 1847, focusses on Italy and excludes two months spent in German-speaking lands, which had meanwhile been described by many American visitors; but it inserts a visit outside Italy,³³ offering a tribute to the spectacular caves of Postojna / Adelsberg. Only then does Hillard continue his description of Italy. This "digression" appears as a clear sign that the site of the Cave of Postojna had come to be an almost obligatory destination in the increasingly popular itineraries beyond the former borders of Grand Tours of Americans in the 19th century.

³² Russell also refers to an even earlier description of the spectacular grotto, admittedly before the fairly recent discovery of its true extension, in Franz Sartori's book *Neueste Reise durch Österreich ob und unter der Ens, Salzburg ...* 3 vols., Wien: Anton Doll, 1811.

³³ Cf. George Stillman Hillard's *Six Months in Italy*, Boston: Ticknor & Fields, 5th ed. 1856. chapter 2, 18–20.

Mednarodni pomen kranjskega misijonarja Marka Antona Kappusa pri kartografiranju Kalifornije

Jezuit pater Marko Anton Kappus je svoje misijonarsko delo v Novi Španiji (*Nueva España*, od 16.–19. stoletja) začel z velikim žarom in željo po pastoralnem delu in širitvi krščanstva v t. i. Zahodnih Indijah. Pri tem je bil, kot se zdi, brez omahovanja pripravljen na vsakovrstno odrekanje udobnemu načinu življenja, kakršnega je bil vajen doma na Kranjskem kot kronovini habsburške monarhije in ki ga je zamenjal za misijonarjenje in delo z domorodci v ameriški polpuščavski pokrajini Sonori oziroma Zgornji Pimeriji (*Pimería Alta*). Predstavil bom nekatera najpomembnejša Kappusova osebnoizpovedna pisma v slovenskem prevodu in nekatere njegove osebne dokumente v latinščini (na primer *indipetae*, prim. Maver 2016; 2021) ter pisma domačim v nemščini (v južnobavarskem narečju, ki so ga tisti čas uporabljali na Kranjskem). Ti dokumenti in pisma, ki jih je Marko Anton Kappus pošiljal v Evropo iz Nove Španije, ki je v največjem okviru zajemala današnjo Mehiko, velik del ZDA od Kalifornije do Floride, Srednje Amerike in Karibov ter severni del Južne Amerike, so ohranjeni v Evropi na treh mestih, kjer sem jih raziskoval: v Rimskem arhivu Družbe Jezusove (ARSI), v t. i. Dolskem arhivu shranjenem v Arhivu Republike Slovenije in v znanem nemškem zborniku jezuitske korespondence *Der neue Welt-Bott mit allerhand Nachrichten deren Missionarien Societatis Iesu*, 1726–1758. Stanonik je med prvimi začel poglobljeno raziskovati Marka Antona Kappusa in o njem objavil vrsto razprav, posamezne študije pa v kronološkem smislu poleg njega še Zmago Šmitek, Erik Kovačič, Tomaž Nabergoj, Igor Maver in Maja Šabec. Knjiga o Marku Antonu Kappusu, ki je izšla 2022, predstavlja sintetični pogled nanj, moj tekst na tem mestu pa je le deloma povzet iz mojega poglavja, saj ima nekoliko drugačen fokus (Šabec, Nabergoj, Maver, Prenz Kopušar 2021; prim. tudi Maver 2016).

Marka Antona Kappusa lahko postavimo v okvir baroka na Slovenskem, predvsem v povezavi z ambicioznimi intelektualnimi in kulturnimi prizadevanji ljubljanskih operozov, s katerimi si je dopisoval, natančneje z Janezom Gregorjem Dolničarjem (Stanonik, 1990), ki je bil soustanovitelj Akademije operozov, *Academia operosorum Labacensium* (Gantar, 1994), in duhovni vodja

kulturnega preporoda v baročni Ljubljani. Kappus v pismu Janezu Gregorju Dolničarju (1655–1719) uporablja zapis imena Joannes Gregorius Dolnitscher, kar je bilo njegovo kranjsko ime, po 1688, ko je postal plemič, pa se je podpisoval kot Thalnitscher de Thalberg. Leta 1691 mu je Kappus poslal pismo v latinščini, zadnje v Erbergovi zbirki prepisov originala vsaj z začetka 19. stoletja. Namenjeno je bilo njegovemu nečaku pravniku Karlu Jožefu Kappusu, pl. Pichelsteinu, sinu brata Janeza (Johanna), ki je bil rojen leta 1664 (1668?) in je po dosegljivih podatkih umrl leta 1720, v plemiški stan pa je bil zaradi zaslug v železarstvu povzdignjen leta 1693 (von Pichelstein). Karl Jožef je bil je član Akademije operozov (Exquisitus) ter vicedomski tajnik in Marko Anton je pismo Dolničarju (prav tako operozu) s pozdravi namenil prav njemu, saj je bil nanj očitno zelo ponosen. Kot ugotavlja Stanonik (1990), je Kappusa Dolničarjev oče Joannes Baptista najverjetneje osebno poznal, morda ga je srečal pred odhodom v Ameriko tudi sam Dolničar, saj mu je pisal v Ameriko, naj ga seznaní s tamkajšnjim življenjem, Kappus pa zaradi neznanih razlogov takšnega pisma ni poslal, ampak Dolničarju v pismu iz 1691 sporoča, da mu bo o tem obširneje pisal kasneje. Ko je Dolničar dobri dve desetletji pozneje v letu 1715 začel pisati delo *Bibliotheca Labacensis publica*, je očitno menil, da je Kappus umrl tistega leta, ko je od njega prejel pismo, torej 1692. Ta časovna distanca je verjetno vplivala tudi na to, da je pozabil njegovo pravo ime in ga napačno zapisal kot Lovrenca (prim. Vidmar, 2013). Janez Gregor Dolničar, pl. Thalberg, omenja Marka Antona Kappusa med »asketi« v okviru četrte skupine avtorjev v *Bibliotheci Labacensis* iz leta 1715, čeprav ga navaja kot Marka Lovrenca Kappusa iz Kamne Gorice pri Radovljici. Slovenski prevod se glasi:

Lovrenc Kappus, Kranjec, Kamnogoričan, rojen leta 1656, iz Družbe Jezusove. Odlični pričevalec Kristusa je bil septembra leta 1687 poslan v Indije, da bi širil vero, za kar je dal pobudo sam. Potem ko je preživel veliko nevarnosti na morju, je tja prispel meseca aprila leta 1689. Ta misijon, ki je bil od vseh najbolj oddaljen, se je imenoval Cucurpe v deželi Sonora v Kaliforniji, ki je od Kranjske oddaljena 2700 nemških milj, od indijskega glavnega mesta México pa 430. Koliko ljudi je spreobrnil (izkazalo se je, da bi bilo število izjemno veliko, zato je bil ljub kralju Španije, ki je zahteval, da navedejo točno število) tam, kjer je leta 1692, kakor poročajo, kot nepremagljivi Kristusov borec nadvse junaško pretrpel slavno smrt, ko so ga prebodli s puščico! (Vidmar, 2013)

V Dolničarjevem zapisu gre seveda za omembo Lovrenca Kappusa, ki pa nikoli ni bil v misijonih v Ameriki, prav tako ni dokazov, da je bil »ljub kralju Španije«. Po drugi strani ugotovimo, da je Marko Lovrenc Kappus (1683–1727) v tistem času dejansko živel in deloval kot duhovnik, najprej kot kaplan v Kropi, nato pa do smrti leta 1727 kot župnik prav tam. Ali je Dolničar jezuitskega misijonarja Marka Antona morda po pomoti zamenjal zanj, lahko le uganemo. Stanonik (1989) je zapisal, da je bil Kappus v času, ko je Dolničar to napisal,

še živ, zato so njegovi rojstna letnica ter letnica in način smrti napačni. Napačno je zapisano tudi mesto delovanja, saj je bil Cucurpe le zgodnje območje njegovega misijonskega dela, kasneje pa je živel še v Mátapu in Arivechiju ter tam tudi umrl. Dolničar je v navedenem delu na koncu še dodal, da naj bi bil Kappus avtor svežnja pisem o potovanju v Indije ter o poganskih običajih in znamenitostih, ki sicer ni ohranjeno – *Scripta: Fasciculus epistolarum. Itineris in Indias relationis. Item De ritu paganorum et memoranda*.

Kappusova pisma, ki bodo nekatera predstavljena kasneje kažejo na njegovo odlično znanje tako latinščine kot nekatera seveda tudi nemščine ter na dar za živo opisovanje dogodkov in retorične spretnosti. Izražajo njegovo zanimanje za rojstno deželo, sorodnike in prijatelje, s katerimi je skušal kljub izjemnim razdaljam ohraniti stike in jim sporočati svoja doživetja z roba tedaj znanega sveta, tedanje španske kolonije Nove Španije. »Kranjski« jezik oziroma današnja slovenščino je Marko Anton Kappus pri rokopisnem vnosu rimskih jezuitov o njegovem znanju jezikov (Maver, 2016) postavil na prvo mesto, šele nato nemščino in latinščino, pred odhodom v Ameriko leta 1687 in med tamkajšnjim misijonarjenjem pa se je očitno naučil tudi odlične kastiljščine. Pomembno je dejstvo, da je bila mati slovitega mecena slovenske razsvetljske književnosti Žige Zoisa (1747–1819) Ivana (Johanna) Katarina, rojena Kappus pl. Pichelstein (1725–1798), prav tako iz družine Kappusovih in da je prav ona naučila Zoisa tudi slovensko; Kappus je bil potemtakem v sorodu s kranjskim naravoslovcem baronom Žigo Zoisom (Sigmund Zois Freiherr von Edelstein). Ivana Kappus pl. Pichelstein je bila hči rudarskega nadzornika iz Ljubljane in slovenskega rodu; bila je nečakinja ljubljanskega zdravnika Janeza Krizostoma Pollinija ter sestrična pianista in skladatelja Franca Pollinija, zato lahko upravičeno sklepamo, da so Kappusovi znali in pogosto govorili tudi slovensko. Zoisov oče Michelangelo je bil sicer po rodu Italijan in je s sinom govoril italijansko. To pomeni, da so Kappusovi doma govorili (tudi) slovensko in so se etnično imeli za Kranjce, četudi so morda med seboj govorili večinoma nemško in so zelo podpirali habsburško monarhijo. Zato jih nikakor ne moremo šteti za etnične Nemce, bili pa so seveda državljani Avstrije, torej v tem smislu Avstrijci. Nasploh obstaja mnogo dokazov, da je tedanje plemstvo govorilo (tudi) slovensko.

Marko Anton Kappus se je rodil 12. aprila 1657 v premožni železarski družini v Kamni Gorici pri Radovljici, iz katere je izšlo več uglednih mož. Najprej se je šolal v Ljubljani, teologijo je študiral v Gradcu in kasneje v Milanu, v jezuitski red pa je stopil leta 1676 v Celovcu. Na začetku je poučeval po raznih jezuitskih kolegijih (Ljubljana, Leoben, Gradec) in se v prvi polovici leta 1685, ko je na začetku istega leta neuspešno prosil za odhod na Kitajsko, odločil za delo v jezuitskih misijonih v Mehiki, ki je bila tedaj španska kolonija (njegova pisma predstojniku – *indipetae* – že zelo zgodaj odkrijejo njegovo gorečo željo

po misijonarjenju). Sprva so smeli iti v misijone v Novi Španiji le španski in portugalski jezuiti. Število misijonskih postojank je sčasoma začelo naraščati, zato so španske oblasti leta 1664 odločile, da je lahko v vseh španskih kolonijah četrtna misijonarjev Nešpancev, če so podaniki habsburške hiše v okviru tedanjega Svetega rimskega cesarstva: Nizozemske, Nemčije, Avstrije in Češke.

Indipeta po latinsko pomeni pismo jezuitov, ki so kot misijonarji želeli v kateere od Indij – Vzhodne ali Zahodne, Severno Ameriko ali Jugovzhodno Azijo; pred začasno prepovedjo reda leta 1773 so Indije pomenile vse misijone, tako v Aziji kot v Ameriki (Wicki, 2001, 2014–2015). Tudi Kappus ga je napisal pred odhodom v misijone, najprej je želel na vzhod, izbran pa je bil za Ameriko. Beseda *indipeta* je okrajšava izraza *Indiam petentes*, ki obstaja vse od začetka jezuitskega reda. V teh pismih so jezuiti izrazili gorečo željo po kandidaturi za odhod v čezmorske misijone z anotacijo *Indiam petit*, proces prijave za odhod v misijone se je imenoval *petere Indias* (Maver, 2016, 70–74). Ta »indijska pisma« so jezuiti torej pisali svojemu predstojniku jezuitskemu generalu v jezuitsko kurijo v Rim in se v njih javljali za služenje v misijonih zunaj Evrope, v t. i. Indijah, pisma se v latinščini zato imenujejo *indipetae*, prosilci pa *indipeti*. Začetek pisanja pisem lahko postavimo v sredino 16. stoletja, od osemdesetih let 16. stoletja pa jih je sistematično zbiral rimski arhiv Družbe Jezusove (Fondo gesuitico) in v njem jih je ohranjenih preko štirinajst tisoč.

Svoje »indijsko« pismo, *littero indipeto* v latinskem originalu in slovenskem prevodu, je Kappus napisal poleti leta 1685, da bi izrazil svojo trdno željo za odhod v indijske misijone.¹ *Indipeta*, ki jo je Marko Anton Kappus 7. avgusta 1685 poslal iz Milana jezuitskemu generalu Charlesu de Noyellu (1615–1686) se glasi:²

IHS

*Admodum reverende pater in Christo pater,
pax Christi.*

Ex acceptis heri a reverendo patre assistente Germaniae intellexi in Indias Occidentales patere viam, et nunc Austriacae ditionis operarios eo expeti. Quare praesentibus denuo, quemadmodum sub anni currentis principium pro missione Sinensi, pro qua nondum apertus est aditus, vota iam mea admodum reverendo patri per litteras exposueram, eadem mea desideria repeto; et quia aliter animum meum explicare non possum, me ante admodum reverendum patrem supplex humillime provolvo in genua, et gratiam hanc iterum atque iterum instantissime imploro, qua mihi admodum reverendus pater sive in Sinicas partes, dum patebit aditus, sive nunc in Indias Occidentales cum caeteris operariis veniam abunde annuat, vitamque meam inter illos labores pro Dei gloria et proximorum salute consecrandi.

¹ Za natis gre zahvala ARSI – *Archivum Romanum Societatis Iesu* (Arhiv jezuitske generalne kurije v Rimu).

² Transkribirala in prevedla Nada Grošelj.

Non amplifico pluribus desiderium meum, quia quidquid scriberem, minus esset animi fervore, quem sentio. Eodem hoc vespere scribo patri meo provinciali, ut me inter felices illos candidatos ultimum quidem secundum merita, sed secundum desideria primum admodum reverendo patri proponere dignetur. Neque impedimento fore existimo suscipiendum proximo primum mense Septembri sacerdotium, cum vix putem futuram prae manibus prius occasionem, qua operarii illi in alterum orbem sint migraturi. Quodsi vero nulla esset spes reliqua hac occasione concepta mea vota explendi, in proximo saltem similium operariorum delectu admodum reverendus pater mei meminisse dignetur: quod ut mihi feliciter eveniat, apud Divinam Bonitatem precari non desinam; ut si haec mea desideria ad maiorem Dei cedant gloriam, optimum admodum reverendi patris animum in meam supplicantis partem omnino inclinet, et quod synceris votis vehementer expeto, etiam feliciter ab admodum reverendo patre impetrem. Et his me paternae bonitati et sanctissimis admodum reverendi patris sacrificiis humillime commendo. Mediolani 7. Augusti 1685.

*Admodum reverendi patris
infimus in Christo servus
Marcus Khappus.³*

Slovenski prevod:

IHS

Prečastiti oče, oče v Kristusu,
Kristusov mir!

Iz včerajšnje pripovedi častitega očeta asistenta za Nemčijo sem izvedel, da je pot v Zahodne Indije⁴ odprta in da se zdaj iščejo patri⁵ z avstrijskega območja, ki bi odpotovali tja. Zato v pričujočem pismu ponavljam iste želje, kakor sem jih prečastitemu očetu v začetku letošnjega leta razgrnil v pismu zastran še nedostopnega misijona na Kitajskem; ker drugače ne morem izraziti svojih čustev, kot prosilec najponižnejše poklekam pred prečastitega očeta in ga spet in spet vztrajno prosim za milost, da bi smel odpotovati skupaj z drugimi patri, bodi že v kitajske dežele, samo da bodo dostopne, bodisi zdaj v Zahodne Indije, in posvetiti življenje delovanju za Božjo slavo in blagor bližnjih. Kaj več o svojem hrepenenju ne bom razpredal, ker se nič, kar bi zapisal, ne bi moglo meriti z vnemo, ki me prežema. Nocoj pišem svojemu patru provincialu, naj me blagovoli predlagati prečastitemu očetu med srečnimi kandidati – po zaslugah resda zadnjega, a po željnosti prvega. Da me šele letos septembra čaka duhovniško posvečenje, po mojem prav tako ne bo nobena ovira, saj skoraj ne verjamem, da bi se že prej ponudila priložnost za odhod teh patrov v Novi svet. Če pa to pot za izpolnitev mojih želja

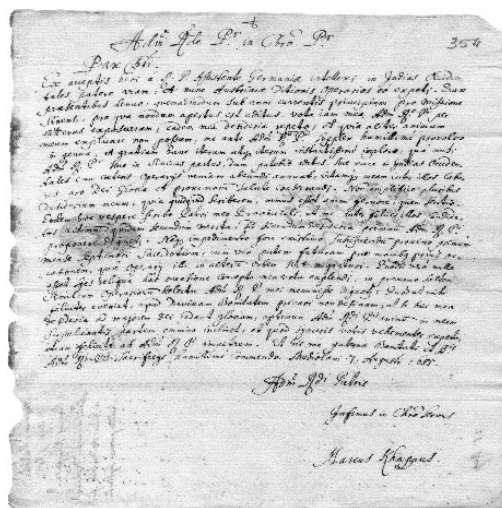
³ Vir indipet: *Indipeta: Fondo gesuitico 755 (Indipetae scatola 24), f. 354: Mediolani scribit 7 aug. 1685 P. gen. Carolo de Noyelles Initio eiusdem anni se obtulerat pro missione sinensi; nunc vero audit a P. Assist. Germ. Patere viam ad Indias Occidentales ibique expeti PP. Ex Austricae coronae ditionibus. Cum Sinae non pateant, ad hanc expeditionem se offert, nec putat impedimento fore sacerdotium proximo septembri suscipiendum.*

⁴ *Zahodne Indije*: s tem imenom so označevali čezmorska ozemlja, ki so jih osvojili Španci in pozneje še druge evropske sile, torej Novi svet. V današnji rabi se ime Zahodne Indije (špansko *Indias Occidentales*, angleško *West Indies*) nanaša na Velike in Male Antile, Bahamske otoke, Trinidad in Tobago.

⁵ *Patri*: v izvirniku *operarii*, »delavci«. Jezuitsko redovno skupnost v kolegiju so sestavljali duhovniki, bogoslovci in redovni bratje. Duhovniki so bili patri. Patri »operarii« so skrbeli za dušnopastirsko delo v cerkvi kolegija, zunaj pa kot pridigarji, spovedniki in misijonarji.

ne bi bilo nikakršnega upanja, naj se prečastiti oče blagovoli spomniti name vsaj pri naslednjem izboru podobnih patrov. Ne bom nehal moliti k Božji dobroti, da bi se mi to srečno izteklo – da bi, če moje želje stremijo k večji Božji slavi, Bog nagnil dobrega prečastitega očeta k moji priprošnji in mi naklonil pri prečastitem uspešno doseči tisto, za kar se strastno potegujem z iskrenimi prošnjami. S temi besedami se najponižneje priporočam v spomin očetovski dobroti pri darovanih svetih mašah prečastitega očeta. V Milanu, 7. avgusta 1685.

Prečastitega očeta
najnižji služabnik v Kristusu
Marko Kappus.

Kappusova indipeta. (Fondo gesuitico 755 (Indipetae scatola 24), f. 354, 1685.)
Vir: Archivum Romanum Societatis Iesu, Rim.

Jezuitski misijonar Eusebio Francisco Kino (lat. Khinus, v italijanščini Eusebio Francesco Chini in v nemščini Eusebius Franz Kühn, 1645–1711) iz Južne Tirolske v današnji Italiji je na podlagi svojih potovanj in odkritij leta 1701 narisal zemljevid, v katerem je prvikrat zarisal, da Spodnja Kalifornija (Baja California) ni otok, ampak v resnici dolg polotok, ki je povezan s severnoameriško celino. Kalifornija je bila sicer že v 16. stoletju na nekaterih zemljevidih vrisana kot polotok, vendar se je to védenje kasneje izgubilo in so se razširile drugačne, napačne interpretacije. Kartografsko je Kino pokazal, da Kalifornijski zaliv ni nekakšna velika morska ožina, ki naj bi potekala vzdolž Severne Amerike, in da torej Kalifornija ni otok, kot so verjeli tedaj. Na Kinovem zemljevidu je zapisano tudi posvetilo Kappusu, ki je prevedeno v slovenščino (Maver, 2016, 62–67). Kappus je po Kinovem naročilu poslal to pismo iz Mátapa v Sonori leta 1701 znancu Filipu Alberthu na Dunaj, ta pa ga je nato preposlal uredništvu revije *Nova litteraria Germaniae aliorumque Europae regnorum anni MDCCVII*

collecta, ki je izhajala v letih 1707–1709 v Frankfurtu ob Majni in Leipzigu ter je v povezavi s Kappusom pomemben posrednik védenja o kolonialni Ameriki v tedanji Evropi. Kappusovo pismo je s Kinovim posvetilom in zemljevidom izšlo v letniku 1707, zemljevid pa je znan pod naslovom *Passo por tierra a la California*. To je prvi avtentični zemljevid Kalifornijskega zaliva, narejen na temelju raziskovalnih odprav, s katerimi je Kino raziskal gornji del Kalifornijskega zaliva ter rečna tokova Gile in Kolorada.

Častiti pater Filip Alberth iz Družbe Jezusove, predstojnik Knjižnice pri Sv. Ani, nam je dobrohotno predstavil zemljevid, ki nas pouči, da je Kalifornija [danes Península de Baja California, Kalifornijski polotok], ki je doslej veljala za otok, v resnici celina. O tem zemljevidu, izrisanem v Ameriki po prizadevanju patra Evzebija Frančiška Kina, smo sodili, da bi ga bilo greh odtegovati javnosti, zato smo ga prikazali v bakrorezu na zadnji strani; k njemu bo vsakdo, ki se mu bo zahotelo, lahko narisal najnovejši zemljevid patra Hennepina in druge zemljevide drugih avtorjev. Obenem pošiljamo pismo, ki ga je pater Marko Anton Kappus iz Mátapa – v Severni Ameriki ta kraj slovi po kolegiju Družbe Jezusove – skupaj z omenjenim zemljevidom patra Kina poslal v Evropo, natančneje v Avstrijo, glasi pa se takole:

Častiti pater v Kristusu,
Kristusov mir! (*Pax Christi*)

Ker na nekaj mojih pisem, ki sem jih lani in predlanskim poslal v Evropo, ni sploh nikakršnega odgovora, utemeljeno sumim, da so utrpela brodolom ali da so padla v roke sovražnikov, ki jim je izpostavljen ocean. Mogoče bo pričujoče pismo, če nisem v zmoti, plulo z ugodnejšim vetrom, zdaj ko se Španija veseli svojega novega kralja. Kljub temu in prav zato sicer različni ljudje širijo različne govorice in trdijo, da bo Mars zanetil vojne na morju in po deželah. Naj bo že z vojnami tako ali drugače, to kratko pisemce pišem in ga pošiljam na običajni način, drugo pa prepuščam usodi. Zdaj se mi ponuja tehten povod za pisanje; v mesecu februarju je namreč iz Kalifornije (kjer se krščanska vera iz dneva v dan bolj širi) pripotoval častiti pater Juan María de Salvatierra in se za ta čas ustavil pri meni; in ker sva se pogovarjala o težavnosti prehoda čez morje v Kaliforniji, njega pa so prepričali tehtni argumenti, ki so po vsem videzu dokazovali, da Kalifornija v nasprotju z zemljevidi sodobnih geografov ni otok, temveč polotok, se je podal na potovanje po kopnem, dolgo 150 lig in več, s spremljevalcem, častitim patrom Evzebijem Frančiškom Kinom; premagal je ogromne ovire in naposled odprl svetu nov dostop do Kalifornije po kopnem. Zato bodo preučevalci geografije na zemljevidih, ki jih bodo izdajali v prihodnje, spet sledili starejšim stopinjam in Kalifornije ne bodo več risali kot otok, temveč kot polotok, če ne bodo hoteli vztrajati v zmoti. In da bi ukaželjnim, ki jih je v Avstriji vse polno, postala ta predstava jasnejša, prilagam majhen zemljevidek, ki mi ga je v ta namen predal častiti pater Evzebij Frančišek Kino. Ob drugi priložnosti bom poslal obširnejši zemljevid Amerike, za vmesni čas pa pričakujem, da bo že ta podatek dobrodošel vsem, še zlasti, kot menim, patrom Družbe. Ne bom predolg, ker sem v pripravi na potovanje našel ugodno priliko, da pošljem to pismo v México. Priporočam se Vaši Častitosti v spomin pri svetih mašah in molitvah.

V Mátapu, 8. junija 1701.

Služabnik Vaše Častitosti v Kristusu, Marko Anton Kappus.

Zemljevid je bil zložen, na njegovi zunanji površini pa je bil spredaj napis oziroma Kinovo priporočilo oziroma posvetilo Kappusu:

Reverendo P. Marco Antonio Kappus, S. I., Collegii Matapensis Rectori Harum Novarum Regionum, et Missionum, Fautori et Benefactori se enixè commendat Eusebius Franciscus Kinus S. I.

Častitemu patru Marku Antonu Kappusu, D. J., rektorju kolegija v Mátapu tukajšnjih novih dežel in misijonov, pokrovitelju in dobrotniku se goreče priporoča Evzebij Frančišek Kino, D. J.⁶ MIR

Iz Kappusovega pisma z zemljevidom E. F. Kina Filipu Alberthu na Dunaj (1701) je razvidno, da se pošiljatelj jasno zaveda pomena zemljevida in obljublja še obširnejši zemljevid Amerike, vendar ta (če je bil poslan) ni ohranjen. Doslej je bila Kappusova vloga pri tem znamenitem zemljevidu kolonialnega Novega sveta zagotovo podcenjena.

Evzebij Frančišek Kino je imel sicer pionirsko vlogo pri naselitvi, kartografiranju in pokristjanjevanju Spodnje Kalifornije ter severne in severozahodne Sonore vse do današnje ameriške zvezne države Arizone in je torej bil Kappusov sodelavec in sobrat misijonar. Splošno znano je, da je bil rojen v južnotirolskem mestecu Segno, obiskoval jezuitske šole, hudo zbolel in se nato odločil posvetiti življenje delu v misijonih, še posebej pa sta ga zanimali matematika in geografija. Leta 1687 je v svojem prvem ustanovljenem misijonu Nuestra Señora de los Dolores s sodelavci, vključno s Kappusom, počasi razširil mrežo misijonov proti severu v današnjo Arizono vse do reke Kolorado ter današnjega območja okrog mesta Yuma in reke Gile v ameriški zvezni državi Arizona, ni pa jasnih dokazov, da bi Kappus kdaj bival na ozemlju današnjih Združenih držav Amerike v južni Arizoni. Kot trdijo nekateri, je pomembno, da je njegova širitev misijonov potekala relativno mirno (z izjemo nekaterih indijanskih uporov), saj je v svojih prizadevanjih pri širjenju krščanske vere združil znanje gospodarskega načrtovanja, navajanja Indijancev na gojenje posameznih kultur in vzrejo živine in precejšnjo toleranco do indijanskih navad in običajev, zato je bil pri širitvi proti severu in zahodu tudi zelo uspešen (Bolton, 1927; 1984). Po drugi strani se prav Kappus ni strinjal s prehitrim in površnim pokristjanjevanjem, ki ga je po njegovem mnenju izvajal Kino – to je razvidno iz Kappusovega pisma v kastiljščini Diegu de Almonázirju.

Kinov zemljevid, ki ga je Kappus poslal na Dunaj leta 1701, in njegovo geografsko odkritje, da Kalifornija ni otok in da jo je mogoče doseči po kopnem iz Mehike, sta pomembna za zahodni svet. Kino je poleg tega napisal tudi avtobiografsko obarvano kroniko *Crónica de la Pimería Alta: Favores Celestiales* (*Kronika Zgornje Pimerije: nebeški blagri*, 1708).⁷ Želel si je napredovati proti

⁶ Prevedla Nada Grošelj.

⁷ Leta 1919 jo je Herbert Eugene Bolton prevedel v angleščino z naslovom *Kino's Historical Memoir of Pimería Alta*.

severozahodu in razširiti jezuitske misijone v t. i. Zgornjo Kalifornijo (Alta California), a se je to zaradi njegove smrti, političnih okoliščin in prepovedi jezuitskega reda uresničilo šele po letu 1769 s frančiškanskimi misijonarji in ustanovitvijo njihovih misijonov.

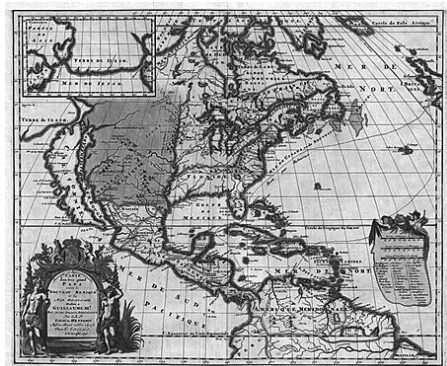

Tabula Californiae, anno 1702 Evzebija Francisca Kina (ponatisnjeno 1726/28 v knjigi Josepha Stöckleina *Der neue Welt-Bott*), <https://library.ucsd.edu/dc/object/bb1028541v>.

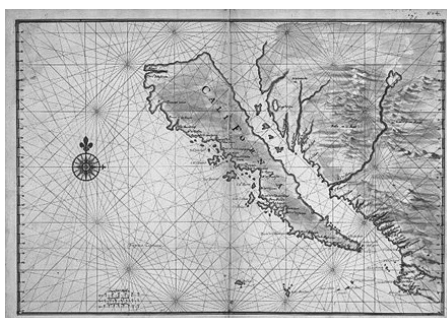
Predstavil bom tudi pet zemljevidov Severne Amerike v 17. in zgodnjem 18. stoletju, ki za razliko od Kinovega napačno prikazujejo Spodnjo Kalifornijo kot otok.

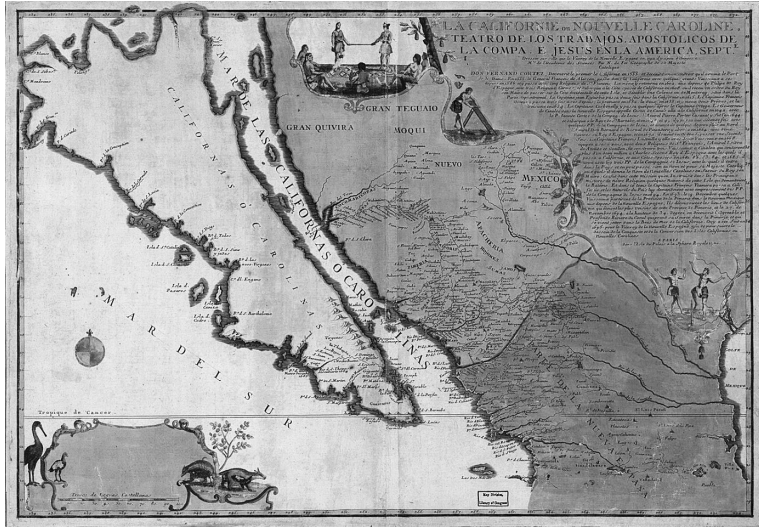
Kalifornija zarisana kot otok na zemljevidu Henricusa Hondiusa iz 1639, torej kot kartografska fikcija, kar je bilo v nekaterih primerih z nekaj izjemami vse do sredine 18. stoletja. Španski kralj Ferdinand VI je zato leta 1747 izdal kraljevi dekret, da je Kalifornija polotok, k čemur sta prispevala tudi Kino in Kappus.

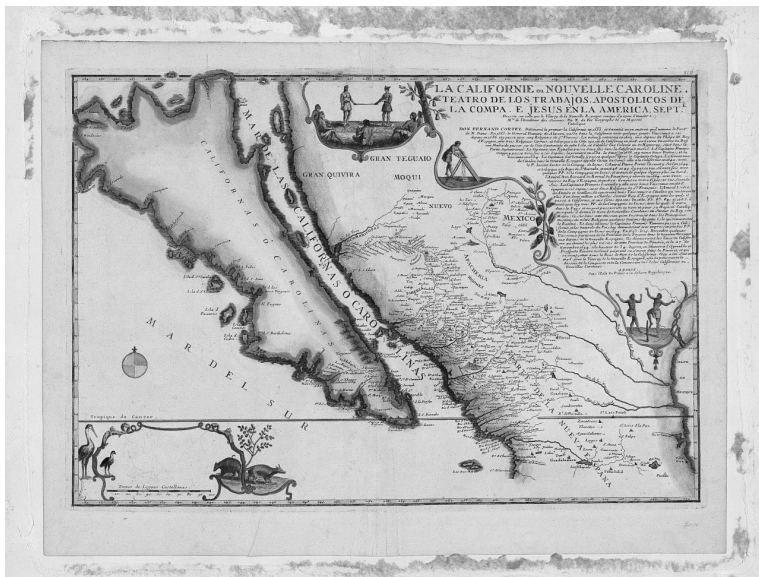
Zemljevid Severne Amerike Louisa Hennepina, iz 1698, ki je odigral odločilno vlogo pri dojemanju severnoameriške celine na prelomu 17. stoletja, jasno je razvidno, da je Kalifornija zarisana kot otok in ne pravilno kot polotok.

Kalifornija je leta 1650 na zemljevidu znanega nizozemskega kartografa Johanna Vinckeboonsa zarisana kot otok.

Na zemljevidu znamenitega francoskega kartografa Nicolasa de Fera iz 1720 je Kalifornija presenetljivo še vedno zgolj otok in prav tako nemškega avtorja M. Seutterja iz 1750, torej skoraj dvajset let po Kinovem odkritju. Zemljevidi v tem članku so prosto dostopni ali uporabljeni z dovoljenjem Woldanove kartografske zbirke Avstrijske akademije znanosti na Dunaju in še nekaterih prosto dostopnih virov.

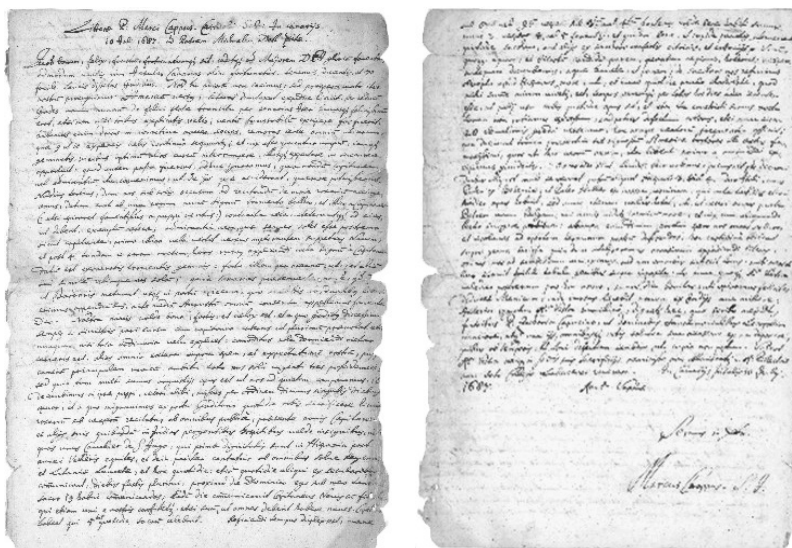
Celo uradni jezuitski zemljevid Kalifornije ali Nove Karoline kot so jo imenovali, iz leta 1720, jo še vedno nepravilno prikazuje kot otok.

Število misijonov je na severu in severozahodu Nove Španije sredi 17. stoletja skokovito naraščalo. Ustanavljali so *redukcije*, naselja, in v njih naseljevali avtohtono prebivalstvo. Namen redukcij, ki so jih prvi uvedli španski (in portugalski) kolonizatorji, je bil dvojen: organizirati avtohtono indijansko prebivalstvo in ga uvesti v evropsko kulturo. Ustanavljali so jih lahko tako posvetne oblasti kot tudi verski redovi. Španska krona je leta 1664 jezuitskemu generalu naročila, da lahko v španskih kolonijah deluje četrtna misijonarjev Nešpancev, če prihajajo iz Nizozemske, Nemčije, Avstrije in Češke, torej je to veljalo tudi za Kappusa, ki se je leta 1687 odpravil čez veliko lužo iz španskega Cádiza z drugimi misijonarji. S sodelavcem patrom Adamom Gilgom iz Moravske sta na zelo odročni misijonski postojanki v Cucurpu leta 1691 ustanovila nov misijon, Misijon sv. Tadeja. Februarja 1694 je Kappus skupaj s svojim predstojnikom Eusebiem Franciscom Kinom in španskim stotnikom Juanom Mateom Mangejem prehodil 600 kilometrov vse do Kalifornijskega zaliva. Školjke, ki jih je Kino dobil kasneje, leta 1700, od Indijancev, so po njegovem lahko izvirale le s tihomorske obale, ne pa iz zaliva, tako da so jih morali dobiti po kopnem. To bi pomenilo, da je Kalifornija povezana s celino in torej ni otok, kot so mislili dotlej. Tovrstna potovanja ter preučevanja in opisi dežele, rastlinstva, živalstva in rudnin predvsem v Zgornji Pimeriji in Sonori kažejo na dejstvo, da Kappus ni bil zgolj misijonar, ampak je, skupaj s Kinom in drugimi misijonarji, tudi aktivno raziskoval območje Sonore ali morda tudi bolj severno in zahodno od njega, preden so to po letu 1767 po izgonu jezuitov iz kraljestva Portugalske, Španije, Francije in habsburške monarhije nadaljevali frančiškani, npr. znameniti »kalifornijski apostol« Junípero Serra (Hackel, 2018). Konec 17. stoletja so območje Spodnje Kalifornije tako pokristjanjevali in raziskovali predvsem jezuitski misijonarji z ozemelj srednje Evrope, za njimi malo kasneje – predvsem v prvi polovici osemnajstega stoletja – tudi Jacob Sedelmayer iz Bavarske, Ignacius Keller iz Češke, Philip Segesser iz Švice, Juan Nentuig iz Šlezije in tudi Ferdinand Consag (Konšak/morda (slovensko) Konšek/Konščak) po rodu iz Varaždina, ki je prvi prišel iz Spodnje Kalifornije ob obali do reke Kolorado, s prehodom ne po morju, čez zaliv, temveč po kopnem, ki ga je dokazoval že Kino mnogo let poprej. Kappus je bil udeležen v izmenjavi poročil (npr. njegovo pismo Kinu o školjkah) in na odpravi, ki je bila namenjena iskanju kopenskih poti v Kalifornijo.

V letu 1680 je bila prva skupina misijonarjev v Sevilli pripravljena na odhod v Ameriko. Tisti čas je bil edino pristanišče za ladje, namenjene v Ameriko, Cádiz, ki je nadomestil pristanišče v Sevilli. Ladje so ponavadi plule najprej do Kanarskih otokov in nato naprej v Ameriko, najpogosteje v pristanišče Vera Cruz, še prej so se ponavadi ustavile v Portoriku ali v Santo Domingu. Druga skupina misijonarjev iz Srednje Evrope je zapustila Cádiz 1. julija 1687 in prispela v Vera Cruz v Novi Španiji (Mehiki). Pismi Adama Gilga in patra Adama

Kallerja sta že bili objavljeni v nekaterih knjigah (Stöcklein, *Der neue Welt-Bott*), pričujoče tretje pismo izpod peresa Marka Antona Kappusa pa je bilo dolgo časa neznano (Stanonik, 1987). Napisal ga je 10. julija 1687 v latinščini, ko je njegova ladja plula mimo Kanarskih otokov, in ga naslovil na patra Michaela dell Potaeja, člana jezuitskega kolegija v Ljubljani. Je enkratni primer pisma, ki opisuje pot do Kanarskih otokov in se osredinja na potovalne okoliščine na ladji San Román, zato je dragoceno pričevanje o življenjskih razmerah misijonarjev, ki so bili na poti v Ameriko in katerih potovalne okoliščine so bile zelo različne. Kappus je pismo napisal v galgici in v težkih okoliščinah, a je kljub temu zelo dobro strukturirano in daje sistematičen vpogled v njegovo potovanje iz Cádiza proti Kanarskim otokom. V latinščini piše z lahkoto in eleganco, na to kažejo poznavanje kompleksnejših glagolskih oblik, bogat besedni zaklad in uporaba sinonimov. Njegovo znanje latinščine je zagotovo boljše od pisnega znanja nemščine v drugih pismih, ki je spričo vsakodnevne uporabe bolj obarvana s pogovornimi in narečnimi izrazi.

Pismo očeta Marka Kappusa, Kranjca, D. J., s plovbe v bližini Kanarskih otokov, 10. julija 1687, očetu Michaelu dell Potaeju v Ljubljano:

Prepis Kappusovega pisma s Kanarskih otokov, 1687.

Vir: Dolski arhiv v Arhivu RS.

Ohranilo se je pet Kappusovih pisem iz Amerike na Kranjsko v nemščini in latinščini, poleg pisem napisanih v španščini (prim. Šabec 2022) ter kronografske pesnitve *Enthusiasmus* (Nabergoj 2021), in sicer so prva štiri v prepisih shranjena

v »Dolskem arhivu« v Arhivu RS v Ljubljani, zadnje pa je bilo objavljeno v nemški knjigi jezuitskih pisem *Der neue Welt–Bott*. Gre za prepise pisem s Kanarskih otokov, teti iz leta 1689 v nemščini, bratu iz leta 1691 v nemščini, Janezu Gregorju Dolničarju iz leta 1691 v latinščini (Dolski arhiv) in bratu iz leta 1699 v nemščini (*Der neue Welt–Bott*). Ta Kappusova misijonska pisma kažejo dar za naracijo in doživeto podajanje dogodkov in novega okolja ter opisujejo tegobe in prijetne trenutke misijonskega delovanja in avtorjeve odnose z domačimi (brat, teta) ali pomembnimi ljudmi na Kranjskem (Dolničar), ki jih je gojil tudi od daleč, z roba tedaj znanega sveta.

V »Dolskem arhivu« Jožefa Kalasanca pl. Erberga (1771–1843), ki je bil strasten zbiratelj starin in kulturni zgodovinar in ki so ga živo zanimala dejstva v povezavi z zgodovino vojvodine Kranjske, tako najdemo štiri pisma v prepisih. Kronološko prvo pismo s Kanarskih otokov je že bilo predstavljeno prej. V tej razpravi se bom omejil le na tri pisma Marka Antona Kappusa, teti, Janezu Gregorju Dolničarju in drugo pismo bratu iz leta 1699. Prvo pismo v nemščini je Kappus napisal leta 1689, torej komaj leto dni po prihodu v Ameriko, v misijonu Cucurpe. Naslovljeno je bilo na njegovo teto Frančiško Adlmann, opatinjo tedaj nunskega samostana klaris v Škofji Loki.

Kappusovo pismo je napisano je v gotici, z izjemo nekaterih imen, ki so napisane v latinici. Avtor prepisa, ki je mestoma slabo čitljiv, je verjetno prihajal z območja, kjer je živel Kappus pred svojim odhodom (Stanonik, 1986, 52), saj kaže na uporabo južnonemškega dialekta, ki se je uporabljal na današnjem Gorenjskem oziroma tudi širše na Kranjskem. V tematskem smislu je pismo zanimivo zato, ker dobro opiše ne le klimo in geomorfološke značilnosti pimerijske oziroma sonorske pokrajine, ampak pokaže tudi na relativno dobro delujoče gospodarstvo in kmetijstvo v tem delu Nove Španije v času poznega 17. stoletja.

Kopija pisma, ki ga je poslal g. Marko Anton Kappus gospe Frančiški Adlmann, redovnici v Škofji Loki, sedaj opatinji samostana na istem mestu [uvod v prepis].

Prečastiti, duhovni in Gospodu ljubi gospe materi Frančiški in gospe sestri Mariji Tereziji.

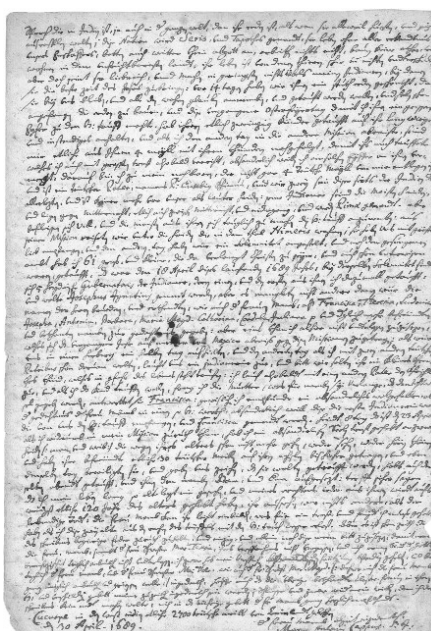
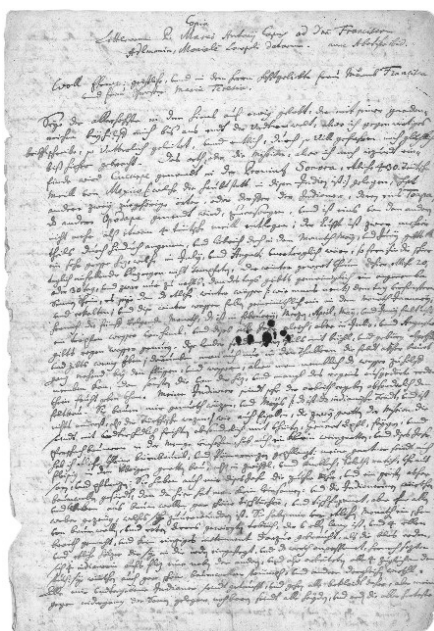
Naj bo Najvišji v nebesih večno zahvaljen, da me je tako očetovsko vodil s svojo milostno pomočjo do roba drugega sveta, kjer sedaj pišem to pismo, in ki me je končno, skozi mnoge nevarnosti, varno pripeljal do sem. Kraj oziroma misijon, kjer sedaj bivam, se imenuje Cucurpe v provinci Sonora in leži kakih 430 nemških milj od Méxica (ki je glavno mesto v teh Indijah). Kraj skrbi še za dve samostojni indijanski vasi, ena od njiju se imenuje Toapa, druga pa Opodepa, ki sta oddaljeni le kake 4 nemške milje. Zrak je večinoma zelo prijeten in blagodejen, čeprav je v maju in juniju velika vročina, ki bi bila v mesecu juliju in avgustu nevzdržna, če je ne bi hladili vsakodnevni nalivi. Zima tukaj traja le kakih dvajset ali trideset dni in še to le ponoči, saj čez dan ponavadi prijetno sije sonce, razen kadar je dan ohlajen in temačen spričo zimskih voda (kot jim pravijo); in ko pridejo ta zimska deževja navadno v mesecu januarju, po preteku katerega je naslednjih 5 mesecev – to pomeni februar, marec, april, maj in junij – obdobje, ko ne pade niti kapljica dežja. Enako je vsako leto. Kljub temu

pa je v juliju in avgustu dovolj deževnice. Te dežele so večinoma polne gričkov in gora in imajo le malo ravnine; spričo tega so polja obdelana le v dolinah v bližini rek, kjer jih je pač mogoče obdelovati s pomočjo vode, saj sicer zemlja, presušena od vročine in pomanjkanja dežja, ne bi dala pridelkov. Moji Indijanci so zelo pridni za delo, še posebej za poljedelstvo. Zame pridelajo dovolj pšenice in koruze (to je indijansko žito, ki ni nič drugega kot turščica), kakor tudi fižol. Dva vrta misijona sta zelo dobro založena z različnim sadjem, posebej s kutinami, granatnimi jabolki, figami in breskvami; imam tudi majhen vinograd in letos sem posadil nekaj majhnih hrušk in pomarančevcev. Moji vrtnarji so prizadevni tudi pri drugih vrstah hortikulture, kot je na primer sejanje in sajenje čebule, česna, solate, redkvice, zelja; letos so zame posejali tudi sladkorni trs in velik nasad bombaža, saj tukaj ni lanenega semena. Indijanke predejo in tkejo iz bombaža zelo lepe prte in namizne prtice, a brez vsakršnih tkalskih pripomočkov, kar človeka mora presenetiti. Pred nekaj meseci so zame naredile čudovito preprogo iz bombaža in rdečega blaga vrste arras, dolgo 6 vatlov in 4 široko, in za to niso uporabile nobenega instrumenta, le navadno zemljo in nekaj koščkov lesa, ki so jih zapičile v zemljo in stvar zatesnile, potem pa so se 4 Indijanke posedle na ravna tla, druga ob drugo in so hkrati delale na tej zavesi: iz bombažne volne predejo lepe nogavice in druge podobne izdelke. Vsi Indijanci, ki so mi podrejeni, so krščeni, vsi hodijo naokrog oblečeni, vendar pa so vsi moji sosede, ki živijo proti sončnemu zahodu, pogani in govorijo najtežji jezik, kar jih obstaja v Indijah, da, morda celo na vsem svetu, saj je njihova govorica taka, kot da bi se neprestano radi odkašljali. Ta narod se imenuje Seri in Tepoke, živijo brez védenja o našem Stvarniku, niti ne molijo h kakemu maliku, prav nič ne delajo, ne obdelujejo polj, živijo na izrazito nerodovitnem območju, njihovo življenje se skoraj v ničemer ne razlikuje od živali, in vendarle so zelo prijazni, prav z ničimer ne škodujejo mojim Indijancem, med katerimi preživijo večji del leta; pred štirinajstimi dnevi smo jim dali kos zemlje, ker želijo ostati med nami, sprejeti pravo vero in biti krščeni. Začeli so obdelovati zemljo in v času zadnjih velikonočnih praznikov sem, zato da bi v njih vzbudil veliko željo za sveti krst, na njihovo dolgotrajno in gorečo prošnjo krstil kakih dvajset otrok; ko sem naslednji dan odšel v drugi misijon, so mi nekateri od njih s svojimi otroki sledili 4 milje, da bi jih krstil, in to sem tudi storil z največjim veseljem, še posebej, ker sem opazil tolikšno vnetost med njimi. Zatem sem šel k sosеду, ki je malo manj kot 4 nemške milje oddaljen od mene. Je nemški oče, po imenu oče Eusebius Khinus, in midva sva zadnja misijonarja v tem delu Indij. In nikogar drugega ni naprej od naju, zgolj pogani. Večina njegovih Indijancev je poganov in živijo proti severu, nekateri tudi med severno in zahodno stranjo, in se imenujejo Pima. Večina od njih si močno prizadeva, da bi postali primerni za sveti krst. Od njegovega misijona sva potovala do poganškega ljudstva v dolini Himeris; sprejeli so naju z največjo ljubeznijo. Naslednjega dne sva pripravila slovesnost in po peti maši sem krstil 61 odraslih in otrok, ki so želeli postati kristjani in so že bili poučeni o Bogu. To se je zgodilo 18. aprila tega leta 1689. Na slovesnosti je bilo prisotnih 5 poganskih indijanskih poglavarjev, od katerih sem prvega tudi takrat krstil. In hotel je biti Jožef Ignacij, drugim pa sva dala [Kappus in Kino, op prev.] imena gospodov bratov in znancev, kakor tudi ime matere Frančiške, pa Terezija, Ludovika, Jožefa, Antonija, Barbara, Marija Magd., Katarina, Kordula, Julijana in še druga imena v spomin sorodnikov in znancev. Toda ene stvari tukaj ne smem pozabiti dodati: zgodila se je lansko leto med mojim odhodom iz Méxica proti tem misijonom: ko smo pol dneva počivali v nekem zavetišču in naslednjega dne, ko sem že hotel oditi skupaj z dvema nemškima patroma, je pritekla Indijanka in prosila, naj krstim njenega malega bolnega otroka, ki je v smrtni nevarnosti: takoj sem stekel s še enim očetom proti koči, in ko sem hotel otroka krstiti, sem mater vprašal, katero ime želi dati otroku, ona pa je odgovorila: Frančiška. Začutil sem nenavadno veselje, zaradi spomina na gospo mater v tem svetem dejanju, še posebej, ker je bila to prva Indijanka, ki je od naju prejela sveti krst, in imenovala sva jo za Frančiško. 8 dni

tega, na 23. april, ko sem se vrnil v svoj misijon, sem doživel nenavadno duševno tolažbo, ki sta jo povzročila dva pogana (moški in ženska), ki spričo svoje starosti nista več mogla hoditi, niti videti ali slišati, k meni pa so ju prinesli njuni sorodniki kakih 30 nemških milj na ramenih, in istega dne sta dovolila ter nam dala vedeti, da želita biti krščena, in to sem tudi storil še isti večer in sem ju poimenoval Adam in Eva. Z gotovostjo lahko trdim, da v svojem življenju še nisem videl tako starih ljudi, po moji oceni bi bil lahko vsak izmed njiju star kakih 120 let, videti sta bila namreč kot živa smrt: gospa mati si lahko predstavljajo, kakšno tolažbo in veselje sem moral izkusiti, ko sem rešil ta dva stara človeka s sveto krstno vodo iz hudičevega žrela. Sedaj pa je že čas, da ustavim pero, ki bi kar želelo pisati. Naj k svoji prošnji dodam še naslednje: gospa mati, skupaj z gospo sestro Mar. Terezijo, naj ne pozabijo na svojo obljubo in me priporočajo, mene, ubogega grešnika, vsak dan božji milosti; jaz sem se do danes trdno držal svoje obljube in se vsakodnevno spominjal gospe matere in sestre Marije Ter., kakor tudi sestre Mar. Magd. (tej naj me mati, prosim, prijateljsko priporoči in ji sporoči moje pozdrave). Upam, da se bodo tudi druge gospe iz samostana, ki sem jih imel priliko srečati, spomnile name v svojih svetih in nedolžnih molitvah. Končujem, sicer temu mojemu pisanju ne bo konca, in se toplo priporočam gorečim molitvam gospe matere.

Cucurpe v Zahodnih Indijah, ki leže kakih 2400 milj od Kranjske, 30. aprila 1689.

Marcus Antonius Cappus, S. J.
Vselej z mislimi na gospo mater⁸

Prepis pisma teti Frančiški Adlmann, 1689.

Vir: Dolski arhiv v Arhivu RS.

⁸ Prevedla Igor Maver in Niko Hudelja.

Pismo Janezu Gregorju Dolničarju iz leta 1691

Istega dne kot bratu, 20. januarja 1691, je Kappus napisal in z isto ladjo odposlal v Evropo tudi pismo tedaj zelo pomembnemu Kranjcu Janezu Gregorju Dolničarju, pravniku in zgodovinarju ter soustanovitelju *Academie operosorum* v Ljubljani.

Najplemenitejšemu in velespoštovanemu Gospodu, predragemu do smrti!

Vaše nadvse drago pismo, Gospod, ki sem ga prejel z največjim veseljem v srcu skupaj z mnogimi drugimi evropskimi pismi dne 8. aprila 1690 v ta skrajni kot spodnjega sveta, mi je bilo v veliko uteho. Veseli me, da polno uživате zaželeno zdravje, in zahvaljujem se Vam za sporočanje različnih novic, ki mi je tako drago. Ali je morebiti Karl Jožef postal moj sovražnik, da se mu ne zdi vredno, da bi mi poslal svoje pozdrave? Toda o tem nočem razmišljati. Želim mu, da bi bil kar najbolj zdrav in da bi uspeval v svojem poklicu. Tukaj plačujem velik davek, ko trpim za vsakoletnimi vročicami, še posebej jeseni, in cele mesece imam tridnevno mrzlico ter zato ležim v postelji. A to so »privilegiji« [narekovaji op. prev.], ki sodijo k temu nestalnemu življenju. Zelo pogosto se Vas, Gospod, spominjam, in ostajam pri svojih obljubah, a ne morem izpolniti Vaših želja. Tole namreč pišem v slepi naglici, ker sem včeraj izvedel, da se bo kmalu pojavila dobra priložnost, ko bo mogoče pisma poslati v México, od tam pa bodo nato potovala v Evropo, tako da se bojim, da mi nepredvideni sel ne uide. Vendar pa se bo čez nekaj mesecev zopet pokazala enako zanesljiva priložnost, ko bom Vam, Gospod, kot tudi drugim prijateljem lahko obširneje pisal. Sedaj lahko le na kratko povem, da je 11. maja nedaleč od tod neki Španec zagrešil hud zločin: po naključju je našel ženo grešiti z drugim Špancem v majhni koči in ga v jezi in navalu upravičenega ljubosumja na licu mesta ustrelil, ženo pa tudi ubil z več udarci puškega kopita. Letos je demonski sovražnik Kristusovega križa sicer povzročil tudi druge »veselice« [narekovaji op. prev.] v pokrajini Tarahumara. Ob njegovem ščuvanju se je veliko tamkajšnjih Indijancev zarotilo v bogokletni upor, da bi se povsem otrsli jarma katoliške vere. Že sta padli dve žrtvi v svoji krvi, pater Didak Ortiz de Foronda in pater Emmanuel Sánchez, ki so ju sinovi, nehvaležni svojim očetom, kruto umorili, prvega 29. marca, drugega pa 7. aprila, in to bi bili storili tudi z drugimi osmimi patri misijonarji, če ne bi bili ti – s pomočjo Božje previdnosti – pobegnili, eda si rešijo življenj, ker so jih opozorili zvesti Indijanci. Divjak, ki naj bi prvi izstrelil puščico v patra, si je, ko je bil kasneje zajet in odveden, sam zadal smrtno rano s pestjo puščic, ki jih je nosil s seboj, na isto mesto, kamor je zadel patra, se pravi v stegno, in je nekoliko kasneje umrl kot stekel pes in tako prejel kazen za svoje bogoskrunstvo, kot je zaslužil. Ti uporniški divjaki so spremenili v pepel več misijonov, nekateri so si bogoskrunsko nadeli duhovniške sutane in drugi spet albe, humerale, mašne plašče in druga cerkvena oblačila. Eden od njih si je celo poveznil na glavo biret in tako šel v boj proti Špancem, ki so jih [naši] poklicali na pomoč. Vendar pa norčevanje divjaku ni dosti pomagalo, ampak v resnici škodovalo, ta čelada je bila namreč tarča vseh, zato je med vsemi umrl najprej kot prva Luciferjeva žrtev. Sedaj se je s prihodom Špancev trušč pomiril, toda čas bo pokazal, kako dolgo bo mir vzdržal. Moji Indijanci in njihovi sosedje, predobremu Bogu hvala, živijo v miru in veliko bolj ljubijo pravo vero, potem ko so jo enkrat sprejeli, ter niso divji in barbarski, kot so Tarahumare, ki nikoli ne bodo nehali preizkušati velike potrpežljivosti očetov misijonarjev. Zdaj pa bom zadržal svoje pero, ki bi želelo pisati še naprej, in vljudno Vas prosim, Gospod, da prenesete moje ljubeče pozdrave vsem znancem in prijateljem, še posebej mojemu prijatelju očetu Frederiku Schwartzu, očetu Janezu Meagu in drugim očetom, mojim znancem, če so trenutno v Ljubljani: priporočam se tudi v spomin gospodu Karlu Jožefu in prosim Vas, Gospod, da

nikakor ne pozabite na Vašega gospoda očeta in na mojega gospoda brata Jurija, ki sem mu pisal marca, slednjima se še posebej priporočam. Spominjam se vseh in predvsem vseh, ki še žive; od Božje dobrote pričakujem le to, da se po koncu tega kratkega življenja vsi skupaj spet srečamo in uživamo v večnih nebesih. Ostanite živi in zdravi ter molite zame.

Cucurpe, 20. januarja 1691

Vaše presvetlosti služabnik v Kristusu
Marcos Antonio Kappus

Istega dne sem prejel [pismo] od očeta Filipa Albertha iz Dunajskega Novega mesta, datirano s 1. aprilom 1688, in še eno [pismo] očeta Janeza Meaga, oddano v Ljubljani 29. marca 1689, a mi pomanjkanje časa ne dopušča, da bi jima odgovoril, vendar sem prepričan, da bom to storil ob naslednji priložnosti.

Pismo je naslovljeno takole:

Presvetlemu Gospodu Janezu Gregorju Dolničarju, svojemu gospodu in prijatelju

24. junija 1692

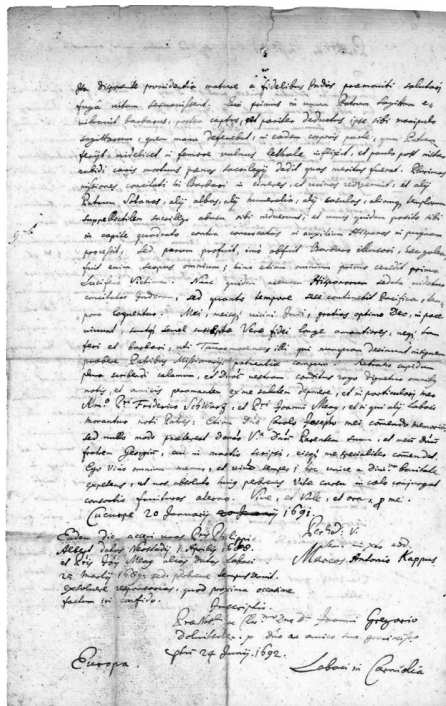
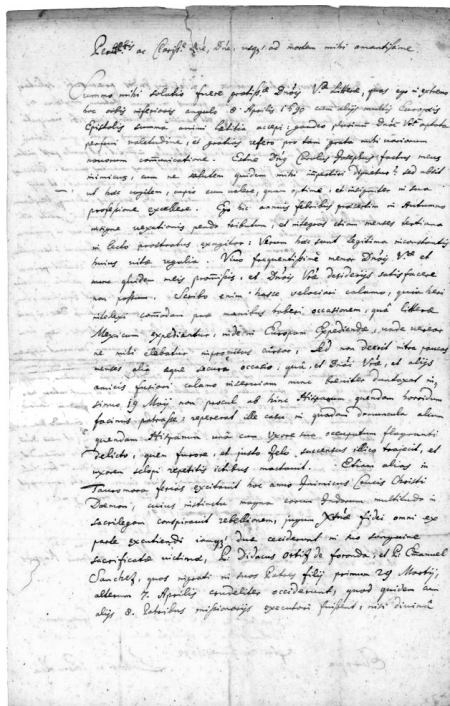
Evropa

Ljubljana na Kranjskem⁹

To zadnje kaže na dejstvo, da je Dolničar prejel Kappusovo pismo v Ljubljani šele po več kot enem letu, saj ga je pošiljatelj, kot vidimo v pismu, odposlal 20. januarja 1691.

Pričujoče pismo v latinščini je eno izmed štirih, ki se v prepisu nahajajo v t. i. Dolskem arhivu Erbergove zbirke. Besedilo je kopija zdaj izgubljenega originala in je bila napravljena verjetno najkasneje v začetku 19. stoletja (Stanonik, 1990, 27). Kappus ga je napisal 20. januarja 1691 Janezu Gregorju Dolničarju pl. Thalbergu, pri čemer uporablja še kranjsko/slovensko varianto priimka Dolničar, in ne Thalnitscher. Odkrije nam Kappusove bogate družbene stike doma na Kranjskem pred odhodom v Ameriko in opis upora Indijancev Tarahumara v letu 1690, ko so ti po umoru očeta Diega Ortiza de Foronde uničili več misijonov, kot je zapisal tudi v pismu bratu. Španci so ta upor zatrli in zajeli številne uporne Indijance, med drugim tudi tistega, ki je ustrelil misijonarja. Ta Indijanec se je potem, kot izvemo, sam zabodel z zastrupljeno puščico, morda po naključju, še bolj verjetno pa namenoma, in umrl. Kot je razvidno iz Kappusovega pisma, je bil oče Manuel Sánchez ubit 7. aprila 1690, čeprav je bilo dotlej splošno sprejeto, da je umrl 11. aprila, oče Diego Ortiz de Foronda pa naj bi bil po Kappusu umrl še prej, torej ne 11. aprila, marveč 29. marca 1690; ta datum omeni v dveh različnih pismih (v pismu bratu in v pismu Dolničarju) in ga zato moramo upoštevati kot zanesljivejšega.

⁹ Prevedla Igor Maver in Nada Grošelj.

Prepis pisma Janezu Gregorju Dolničarju, 1691.

Vir: Dolski arhiv v Arhivu RS.

Kappus je bil prvi Slovenec oziroma Kranjec, ki je prišel na ozemlje Severne Amerike in ki je pustil pomemben pečat pri odkrivanju Sonore in Kalifornije ter v svojevrstni osebnoizpovedni avtobiografski žanrski maniri to tudi deloma opisal v pismih. Posebej pomembno je tudi njegovo pismo bratu Janezu (Johannu, 1640–1714) z dne 20. junija 1699, ki je bilo natisnjeno v zborniku jezuitskih misijonskih pisem *Der neue Welt-Bott*. Kappus v njem dokaj podrobno opisuje podnebje, pokrajino, rudnine, rastlinstvo in živalstvo v Sonori (prim. Stanonik, 1989). Napisal ga je v Mátapu na območju, kjer so prebivali Indijanci plemena Opata. Tam je bil kolegij oziroma misijonsko središče, v katerem je bil Kappus tedaj že rektor, prišel pa naj bi bil tja leta 1696. Pismo je posebej zanimivo zato, ker Kappus v njem opisuje življenje v Mátapu: zapiše, da je dobro preskrbljen s sadjem, zelenjavo, stročnicami (fižolom, grahom in lečo), žitaricami, čebulo, česnom, začimbami (gorčico, komarčkom) in seveda z mesom. Na svojem vrtu je, kot opisuje, gojil zdravilne rastline, na primer vinsko rutico. Kappus se v pismu pritožuje nad prekinitvijo dopisovanja s sorodniki in znanci doma, zaradi vojne med Španijo in Francijo, ki je v 17. stoletju zajela velike dele Evrope in je kulminirala v tridesetletni vojni (1618–1648), v začetku 18. stoletja pa še v

vojni za špansko nasledstvo, v kateri je Avstrija, nekdanja španska zaveznica, postala njena nasprotnica. To je očitno imelo za posledico tudi dejstvo, da po letu 1700 ni več znanih (in ohranjenih) Kappusovih pisem sorodnikom domov, saj so bile vezi med kraljestvoma prekinjene.

Po tridesetletnem delu med domorodci so bili poleg pastoralnega dela misijonarja jezuita Marka Antona Kappusa vidni tudi konkretni rezultati, npr. razvoj živinoreje, ki bi med domorodci lahko odpravila lakoto, kakor je verjel in si za to prizadeval. In nenazadnje so tu njegova pisma v nemščini, latinščini in španščini, njegova zaobljuba in *indipetae* pa so prav tako v latinskem jeziku. Kljub temu ne gre pozabiti, da je kranjski jezik postavil na prvo mesto v svojem poznavanju in uporabi jezikov, poleg nemščine, kastiljščine ter latinščine. Mednarodni pomen Marka Antona Kappusa in prispevek, četudi posreden, h kartografiji Severne Amerike, še posebej Kalifornije, je bil doslej večinoma prezrt, njegovo delo pa predstavlja pomemben del slovenske kulturne zgodovine ter dediščine.

Bibliografija

Maver, Igor. »*Indipetae* in nekatera neobjavljena pisma slovenskega misijonarja in raziskovalca Marka Antona Kappusa iz španske kolonialne Severne Amerike (*Nueva España*)«. Igor Maver, ed. *Stanonikov zbornik: študije in eseji s področja literarnih in sorodnih ved*. 1st ed. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete in Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2016. 57–103, ilustr.

Maver, Igor, et al. *Marko Anton Kappus (1657–1717): slovenski jezuit na koncu Novega sveta*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2021. 17–74.

Nabergoj, Tomaž, et al. *Marko Anton Kappus (1657–1717): slovenski jezuit na koncu Novega sveta*. (Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2021. 297–362, México, 1708.

Stanonik, Janez. »Letters of Marcus Antonius Kappus from Colonial America IV«. *Acta Neophilologica* 22 (1989): 39–50.

–. »Letters of Marcus Antonius Kappus from Colonial America V«. *Acta Neophilologica* 23 (1990): 27–37.

Šabec, Maja, Tomaž Nabergoj, Igor Maver, Ana Cecilia Prenz Kopušar. *Marko Anton Kappus (1657–1717): slovenski jezuit na koncu Novega sveta*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2021. 75–270.

Vidmar, Luka (ur.). *Trubar, Hren, Valvasor, Dolničar: O slovstvu na Kranjskem: Elektronska znanstvenokritična izdaja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Fundacija dr. Bruno Breschi, 2013.

Percepcija tujega v potopisnih pesmih Oswalda von Wolkensteina¹

1. Raziskave akademika Janeza Stanonika na področju srednjeveške nemške književnosti na Slovenskem in njegove pobude

Na začetku svoje znanstvene kariere se je prof. Janez Stanonik posvetil preučevanju srednjeveške nemške književnosti na Slovenskem. Plod njegovih raziskav je njegova disertacija *Ostanki srednjeveškega nemškega slovstva na Kranjskem*, ki jo je zagovarjal leta 1953. Podal je natančen pregled besedil, ki jih zasledimo na območju Kranjske, in jih umestil v širši literarno-zgodovinski kontekst, nekatere pa tudi vsebinsko in jezikovno natančneje analiziral. Pri ostankih srednjeveške nemške književnosti na Kranjskem gre v glavnem za prepise nemških literarnih del, ki niso nastala na Kranjskem; rokopisi so bodisi prišli od drugod bodisi so jih na Kranjskem le prepisali. Čeprav Kranjska v nasprotju s Štajersko in Koroško ni bila literarno produktivna – morda z izjemo nemških zagovorov v rokopisu 224 Narodne in Univerzitetne knjižnice Ljubljana, »ki pa prav tako«, kot piše Stanonik (1957: 8), »posebej ne izstopajo iz tovrstne literature in tradicije« – sledi nemške literarne ustvarjalnosti na Kranjskem pričajo o tem, da so se tudi tamkajšnji posamezniki iz plemiških in premožnejših meščanskih krogov zanimali za nemško književnost svojega časa. Od prepisov nemških literarnih del, ki jih hrani NUK in jih velja še posebej izpostaviti, naj omenim le fragment *Parzivala* znamenitega Wolframa von Eschenbacha (Stanonik 1957: 19–26), ki sodi v sam vrh srednjeveške nemške književnosti.

Tudi v času, ko se je prof. Stanonik posvečal predvsem ameriškim študijam, ga je med drugim še vedno zanimala germanistična srednjeveška tematika, kot lahko razberemo iz njegovih poznejših publikacij. Leta 1973 je izšel njegov članek *Althochdeutsche Glossen aus Ljubljanaer Handschriften* (Starovisokonemške glose iz Ljubljanskih rokopisov). Gre za jezikovno analizo starovisokonemških glos, ki so jih prepisali šele v času od 12. do 15. stoletja, torej v obdobju, ko se je stara visoka nemščina že zdavnaj razvila v srednjo (1050–1350) oz. zgodnjo novo visoko nemščino (1350–1650), kar se večinoma

¹ Raziskovalni program št. P6-0265 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

zrcali v vokalizmu in konzontanizmu besed. Tako je npr. stvnem. diftong *uo* (< pragerm. **ō*) velikokrat zapisan kot *ue*: *puech* (Stanonik 1973: 7), diftong *ue* pa je bavarska varianta, ki se v bavarskih pisnih besedilih pojavlja od 13. stoletja dalje (Weinhold 1867: 106–107).

Sledita dva članka: *Die deutsche Literatur im mittelalterlichen Slowenien* (1987, Nemška književnost v srednjeveški Sloveniji) in *Die mittelalterliche deutschsprachige Literatur im slowenischen Gebiet* (1989, Srednjeveška nemška književnost na Slovenskem), ki vsebujeta pregled tedanjih tozadevnih znanstvenih raziskav. Stanonikove študije niso le dragocen doprinos k boljšemu poznavanju srednjeveške nemške književnosti na Slovenskem, v svojih člankih je tudi spodbujal naslednje generacije znanstvenikov, da bi s svojimi raziskovanji razširili in poglobili védenje o nemški srednjeveški ustvarjalnosti v slovenskih deželah. Med drugim je opozoril tudi na to, da bi bilo potrebno pesnitev *Die Ansprache des Teuffels gegen unsern Herrn* (Hudičeva pritožba zoper našega Gospoda) (Stanonik 1989: 278), ki jo je sredi 14. stoletja napisal Oton Rasp, član solnograške družine ministerialov in župnik iz Zgornje Bele (Obervellach) na Koroškem, ponovno preučiti. To bi bilo s kulturnozgodovinskega vidika zagotovo zelo zanimivo, saj besedilo, ki sodi v poznosrednjeveško tradicijo *Processus Satanae*, dokazuje uporabo rimsko-kanonskega procesnega prava v 14. st. v krogih, ki niso bili večji latinščine, odlikuje ga pa tudi humorističen način pisanja o Satanovih zločinih (Javor Briški 2022: 85–86). Žal je besedilo, kot piše Wilhelm Baum (2010: 234) v leksikonu srednjeveških avtorjev, izgubljeno. Nadalje prof. Stanonik (1989: 281f.) spodbuja k raziskavi viteških epov o kralju Arturju, Rolandu in Aleksandru Velikem v našem prostoru na osnovi razširjenosti imen literarnih figur, ki nastopajo v teh epih. Poleg mnogih drugih pobud prof. Stanonik (1989: 280) nagovarja k raziskovanju pesnitev Ulricha von Liechtensteina in Oswalda von Wolkensteina, ki sta v svoja besedila vpletla slovenske sintagme in s tem opozorila na pomen slovenskega jezika v fevdalnih krogih. Bil je začuden, da po njegovih informacijah do takrat, torej do leta 1989, ni obstajala nobena raziskava o teh avtorjih izpod peresa slovenskega literarnega zgodovinarja. To začudenje prof. Stanonika me je spodbudilo k pričujočim razmišljanjem o potovanjih Oswalda von Wolkensteina in njegovem dojemanju tujih kultur in ljudi. Pesnik je sicer v zadnjem času tudi med slovenskimi znanstveniki vzbudil večje zanimanje. Tako je Marija Klobčar (2021: 239) v svojem prispevku *Najstarejša pesemska pričevanja in vloga slovenskega jezika* izpostavila »[u]meščenost slovenskega jezika med najpomembnejše evropske jezike in navzočnost slovenskega plemstva v družbeni eliti tega časa«, Matej Šekli (2021: 212–214) pa je v svoj članek *Notranja in zunanja zgodovina slovenskega jezika v srednjem veku (ok. 550–155)* vključil dve Oswaldovi pesmi (št. 69: *Do fraig amors* (O, resnična ljubezen) in št. 119: *Bog de p[ri]mi*), ki ju je preučeval z jezikovnega vidika.

2. Oswald von Wolkenstein in njegova potovanja

V nasprotju z večino srednjeveških avtorjev je življenje tirolskega pesnika Oswalda von Wolkensteina, ki se je po vsej verjetnosti rodil 1376 na gradu Schöneck v dolini Pustertal in umrl 1445 v Meranu, relativno dobro dokumentirano. (Schwob 1989) Podatke o njegovem življenju in njegovih podvigih črpamo iz številnih arhivskih virov (A. Schwob 1999, 2001, 2004; A. in U. Schwob 2011, 2013) in njegovih delno avtobiografsko navdihnutih pesmi, ki pa niso odraz resničnosti, temveč poetična stilizacija pesnikovega jaza in njegovih doživetij. Poleg navedenih virov obstajajo še podobe avtorja v rokopisih A (Dunaj, cod. 2777) in B (Innsbruck, Univerzitetna knjižnica, brez signature) in spomenik na Brikensški stolnici iz leta 1408. (Wachinger 2010: 134–135) V svojem, za takratne čase dokaj dolgem življenju, je prepotoval veliko dežel. (Schwob 1989: 24–26, 29–33, 75–81, 89–91, 103–108, 111–126, 158–160, 181–186, 217–220, 227–228, 231–239, 243–249)

Potovanje v srednjem veku pa ni bilo samoumevno in ne samemu sebi namen, kar lahko sklepamo že iz prvotnega pomena samostalnika *Reise*, ki v nemškem jeziku do 16. st. običajno pomeni 'odprava na vojaški podvig' oz. 'vojaški podvig sam'. (Grimm 1991: 718) Torej je šlo za neprostovoljno dejanje, ki je bilo zaznamovano z velikimi odpovedovanji. Večina prebivalstva – če izvzamemo npr. preseljevanje narodov – načeloma ni zapustila svojih domačih krajev. Le posamezniki so se podali na pot v tujino in so bili toliko bolj izpostavljeni tam prežečim nevarnostim, ker so zapustili varni krog domače skupnosti. Kaj je ljudi poleg takratnih življenjskih okoliščin še odvrčalo, da bi se podali na pot v neznano? Zagotovo jih je od potovanja v tuje dežele odvrčal tudi sv. Avgustin, ki je ljudem prepovedoval, da bi bili radovedni. Radovednost, ki je po takratnem mišljenju odvrčala človeka od Boga, so namreč imeli za greh, ki ogroža dušni blagor. Zato so bila potovanja, ki so bila sama sebi namen, prepovedana. (Brenner 1990: 129) Da bi obšli to prepoved, so ljudje potovali z določenim namenom, njihova potovanja pa so pogosto odobrile višje instance. Poleg vojaških in misijonarskih podvigov ter trgovskih in poslanskih potovanj je bilo načrtovano potovanje tudi romanje. Pred odhodom v svete kraje so si romarji pri opatu ali škofu morali priskrbeti dovoljenje. Prejeli so romarski blagoslov in spremno pismo, da bi se razlikovali od navadnih potepuhov. S svojo posebno odpravo z romarsko palico in kuto so uživali posebno zaščito, bili so oproščeni carinskih dajatev in naj vsaj teoretično ne bi bili vpleteni v bojevanja. Poleg lokalnih oz. regionalnih romarskih krajev so bili priljubljeni daljni romarski kraji: Rim, Santiago de Compostela in na prvem mestu Jeruzalem v Sveti deželi. Čas, pot in potek romanja so bili bolj ali manj določeni. Morsko potovanje iz Benetk do Sv. dežele je bilo podobno današnjemu organiziranemu

potovanju z vnaprej določeno ceno. Romarji so z ladjarjem sklenili pogodbo, kjer so bile vse storitve natančno zabeležene.

Sredozemska pot, ki je trajala štiri do sedem tednov, je potekala vzdolž vzhodne Jadranske obale, potem preko Krfa in grškega mesta Modon (Methoni) do Krete, Rodosa, Cipra in Jafe, od koder so se romarji odpravili v Jeruzalem, kjer so obiskali svete kraje pod vodstvom tam živečih frančiškanov, ki so organizirali tudi izlete v bližnjo okolico. Ustaljen romarski program je med drugim vključeval tri noči, preživete v grobni cerkvi, kjer so predvsem udeležence plemiškega stanu v svečanem obredu povišali v viteze svetega groba.

Po obisku Jeruzalema in bližnje okolice so se nekateri romarji po že znani morski poti vračali v Benetke, drugi pa so se odpravili na Sinajski polotok do Kaira in Aleksandrije, od koder so pluli nazaj do Benetk.

Kaj je romarje spodbudilo, da so se podali na tako težavno pot v Sveto deželo? Na prvem mestu so zagotovo verski vzgibi. V svetih krajih so lahko zaprosili za odpustek svojih grehov, vedno bolj mikavna pa je bila pridobitev naziva viteza svetega groba, kar je bila velika čast, ki je dvignila njihov družbeni ugled. Nenazadnje pa je bila motivacija za romanje tudi človeška radovednost, saj je romar pod versko krinko lahko potešil svoje želje po spoznavanju neznanih ljudi in dežel. (prim. Wolf 1989: 82–84; Reichert 2017)

Povsem druge – namreč vzgojne – razloge je imel odhod od doma za mladeniča iz plemiških krogov. Običajno je v starosti od sedem do štirinajst let zapustil svoje starše, da bi si na tujem dvoru pridobil viteška znanja in veščine, kot so plavanje, jahanje, streljanje z lokom in puščico, sabljanje, lov, igranje šaha, pisanje verzov oziroma poznavanje junaških epov in dvorskih romanov ter glasbene spretnosti (prim. Boehm 2002: 2199).

Kot desetletni deček je tudi Oswald zapustil svoje starše, domnevno v spremstvu viteza vojaka, ki mu je služil kot sel, kuhar, konjski hlapec in veslač in pri katerem se je verjetno naučil tudi določenih spretnosti. V tem času je veliko potoval, verjetno se je udeležil bojev Nemškega viteškega reda v Prusiji (OW 123, III, 14), druga potovanja po Evropi in na Sinajskem polotoku, ki jih Oswald navaja v svoji pesmi, so v tem času vprašljiva (OW 18, I, 1–16). Po smrti očeta se je vrnil na Tirolsko in se že 1401 na svoje stroške (OW 18, II, 3) udeležil vojnega pohoda v Italijo pod vodstvom kralja Ruprechta. V letih 1402/03 se je ponovno mudil v tujini, morda je v tem času kot trgovec skušal obogateti, kar mu zaradi brodoloma na Črnem morju ni uspelo (OW 18, II, 12–13; 23, II, 19–20). (Wachinger 2010: 134–136) Zagotovo pa se je 13. maja 1403 mudil na Bledu, kot lahko razberemo iz dokumenta, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani. Naveden je kot priča v službi briksenskega škofa. (A. Schwob 1999: 64–66). Domnevno je 1409/11 romal v Sveto deželo s povratkom preko Aleksandrije in se morda 1412/13 udeležil Beneške vojne kralja Sigismunda (OW

18, II, 2). Iz tega obdobja namreč ni arhivskih virov, ki bi potrjevali njegovo prisotnost na Tirolskem. V času Konstanškega koncila je služboval pri kralju Sigismundu in bil član poslanske misije. Avgusta 1415 je na strani Portugalcev sodeloval pri osvojitvi arabskega mesta Ceuta (OW 26, II, 2), septembra istega leta se je v Perpignanu ponovno srečal s kraljem; bil je priča slavnostnega prihoda kralja Sigismunda, požara v bližini kraljeve rezidence in težavnih pogajanj pri odpravi shizme; kralja je pospremil v Narbonne in Pariz (OW 19). Na tem potovanju pa sta ga počastili aragonska vdova, kraljica Margarita de Prades, (OW 18, III, 1; 19, XX, 1–5) in soproga francoskega kralja Karla IV. (OW 19, XXIV, 5–10), kar je bil višek njegove plemiške kariere. Sodeč po podobah v rokopisih A in B, je bil Oswald verjetno takrat sprejet v aragonski Red vrča, ki so ga podeljevali predvsem za zasluge v boju proti nevernim. Iz osebnih razlogov se je Oswald 1416 vračal na Tirolsko. Leta 1419 se je mudil pri kralju na Madžarskem, leta 1420 pa je morda v družbi tirolskih vitezov na strani kralja Sigismunda sodeloval v prvi protihusitski križarski vojni na Češkem. Zaradi težav v domovini je Oswald v letih 1422 in 1424/25 iskal pomoč pri kralju na Madžarskem, kar pa ni obrodilo zelenih sadov. Leta 1427/28 je potoval preko Salzburga, Heidelberga in Kölna v Vestfalijo, kjer naj bi ga tajno sodišče ('Feme') sprejelo za svojega člana. Leta 1431 se je udeležil državnega zbora v Nürnbergu, kjer je bil povzdignjen v Zmajev viteški red, morda se je od tam pridružil peti protihusitski križarski vojni in doživel poraz kraljevih čet (OW 134). Januarja 1432 ga je kralj odpoklical v Piacenzo, kjer se je mudil nekaj mesecev (OW 103), preden je pospremil kraljevega kanclerja na baselski koncil. Morda je leta 1433 prisostoval Sigismundovemu kronanju za cesarja v Rimu, leta 1434 pa ga je še zadnjič srečal na državnem zboru v Ulmu. Od takrat je zaradi svojih različnih političnih funkcij potoval le še po Tirolski in Goriškem. (Wachinger 2010: 136–142, Baasch, Nürnberger 1986: 140–141)

Iz tega orisa je razvidno, da je Oswald prepotoval veliko evropskih dežel, Sinenjski polotok in Egipt, mudil se je tudi na severni obali Afrike (Ceuta). Kako se torej tuje dežele, kulture in ljudje zrcalijo v njegovih pesmih? Kakšen pomen jim pripisuje avtor?

3. Percepcija tujega v pesmih in pomen potovanja za Oswalda

Oswaldove pesmi, ki tematizirajo potovanje, lahko razdelimo v štiri skupine (Müller 1969: 8–9; 2003: 178–179):

- I. pesmi, v katerih Oswald svoja doživetja na potovanjih pripoveduje 'mimo-grede': OW 12, 17, 21, 35, 86, 126;

- II. pesmi, v katerih opisuje omejen izsek nekega potovanja: OW 30, 45, 55, 86, 98, 99, 103, 105, 122, 123;
- III. pesmi, v katerih poroča o poteku celotnega potovanja: OW 19, 41;
- IV. pesmi, v katerih Oswald retrospektivno iz spomina pripoveduje o svojih potovanjih: OW 18, 23, 26, 44, 104.

Prave potopisne pesmi so po Mayrju (1961; Müller 2003: 178) le pesmi iz II. in III. skupine, ker le te neposredno poročajo o določenem potovanju. Moj namen ni, da bi vse Oswaldove pesmi s potovalno tematiko predstavila v celoti, izpostavila bi le nekaj izstopajočih značilnosti, ki sem jih opazala pri branju teh besedil.

Najprej me zanima, katere funkcije ima seznam dežel, t. i. 'Länderkatalog', ki ga najdemo v marsikateri pesmi (OW 12, 21, 18, 44):

In Frankereich,
Ispanien, Arrigun, Castilie, Engellant,
Tennmark, Sweden, Behem, Ungern dort,
in Püllen und Afferen,
in Cippern und Cecilie,
in Portugal, Granaten, Soldans kron –
Die sechzehen kunigreich
hab ich umbfaren und versuecht, bis das
ich vand
mit treuen neur ein stäten hort;
der wil mich treu geweren
umb meinen dienst an zweifels we,
mag ich ir neur zu willen leben schon.
(OW 12, I, 1–12)

Francija
Léon in Galicija, Aragon, Kastilija, Anglija,
Danska, Švedska, Češka, Madžarska,
Apulija in Navara,
Ciper in Sicilija,
Portugalska, Granada in Egipt:
Teh šestnajst kraljevin
sem prepotoval in raziskal, dokler nisem
našel
le enega stalnega zaklada;
ta mi bo za mojo službo držal zvestobo –
brez bolečega nezaupanja –,
v kolikor zanj živim zvesto predan, kot se
spodobi.²

V pesmi 12 *In Frankereich* naštetih dežel, ki jih je lirični jaz prepotoval nekoč v svojem življenju, poslušalcu ne približa, ne odkriva mu njihovih posebnosti, imajo pa nekaj skupnega, so kraljevine, ki jih je spoznal. V ospredju torej niso posamezne dežele, temveč domnevno dejstvo, da jih je pesnik prepotoval in si v daljnih krajih nabral veliko izkušenj, ki so ga pa privedle le do enega spoznanja: vsa zemeljska kraljestva, naj bodo še tako bleščeča, so podvržena nenehnim spremembam, ki posameznika pahnejo v negotovost. Edina stalnica v tem nenehno spreminjajočem se svetu je zanj božja mati, tako namreč »stäten hort« interpretira Wernfried Hofmeister (2011: 41, op. 38), ki je Oswaldove pesmi prevedel v sodobno nemščino.

V erotični pesmi 21a *Ir alten weib, nu freut eu mit den jungen* (Stare babnice, z mladimi se veselite zdaj!) igra seznam dežel povsem drugo vlogo:

² Slovenski prevodi avtorice v prispevku temeljijo na originalnih besedilih Oswalda von Wolkensteina in novovisokonemških prevodih (prim. Hofmeister 2011).

Isania, Preussen, Soldans lant,
Tenmark, Reussen, Eifen strant,
Afferen, Frankreich, Engellant,
Flandern, Bickardi, Prabant,
Cippern, Nappel, Romani, Duscant,

Reinstram – wer dich hat erkant,
bistus der freude tocken. (OW 21a, III,
16–22)

Naj bo Španija, Prusija, Egipt,
Danska, Rusija, Estonija,
Navara, Francija, Anglija,
Flandrija, Pikardija, Brabant,
Ciper, Neapelj, Bizantinsko cesarstvo,
Toskana
ali Porenje – kdor je spoznal tebe,
ve, da si punčka veselja prav ti!

Pridobljene izkušnje širom sveta popotniku izostrijo presojo, njegovo mnenje naj bi bilo zato še toliko bolj utemeljeno in splošno veljavno.

Tudi v pesmi 18 *Es fuegt sich, do ich was zehen jaren alt* (Primerno je bilo, ko sem bil star deset let), ki predstavlja retrospektivo pesnikovega življenja, naštete dežele (II, 1–2) pomenijo (pre)izkušnje, ki jih je avtor domnevno prestal oz. pridobil prav tam. Značilnosti tujih dežel niso relevantne. Soočanje s tujim, neznanim, krepi posameznikove sposobnosti, kar nakazuje pesnikovo znanje naštetih tujih jezikov v naslednjih vrsticah:

Franzoisch, mörisch, katlonisch und
kastilian,
teutsch, latein, windisch, lampertisch,
reuschisch und roman
die zehen sprach hab ich gebraucht, wenn
mir zerran; (OW 18, II, 5–7)

Francosko, arabsko, katalonsko in
kastiljsko,
nemško, latinsko, slovensko, italijansko,
rusko in ladinsko,
teh deset jezikov sem uporabljal, kadar je
bilo potrebno.

Na splošno najbolj znan katalog dežel v Oswaldovih pesmih je na začetku pesmi 44:

Durch Barbarei, Arabia,
durch Hermani in Persia,
durch Tartari in Suria,
durch Romani in Turggia,
Ibernia
der sprung han ich vergessen.
Durch Reussen, Preussen, Eiffenlant,
gen Litto, Liffen, ubern strant,
gen Tennmarkh, Sweden, in Prabant,
durch Flandern, Frankreich, Engellant
und Schottenland
hab ich lang nicht gemessen,
Durch Arragon, Kastilie,
Granaten und Afferen,
auss Portugal, Ispanie
bis gen dem vinstern steren,
von Profenz gen Marsilie –
In Races vor Saleren,

Po deželi Berberov, Arabiji,
po Armeniji v Perzijo,
po deželi Tatarov v Sirijo,
preko Bizantinskega cesarstva v Turčijo,
potem v Georgijo:
te skoke sem pozabil.
Po Rusiji, Prusiji, Estoniji
v Litvo, Livonijo vzdolž obale,
v smer Danske, Švedske, v Brabant,
po Flandriji, Franciji, Angliji
in Škotski
že dolgo več nisem potoval;
po Aragoniji, Kastiliji,
Granadi in Navari,
iz Portugalske, Léona in Galicije
do rta Finisterre,
iz Provanse v Marseille.
V Razzesu pod Sciliarom (Ratz vor Schlern),

daselbs beleib ich an der e,
mein ellend da zu meren
vast ungeren.
Auff einem runden kofel smal,
mit dickem wald umbfangen,
vil hoher berg und tieffe tal,
stain, stauden, stock, sneestangen
der sich ich teglich ane zal.
(OW 44, I, 1–26)

tam vztrajam v zakonskem stanu,
tam povečujem svojo bedo
zelo nerad
na okroglem, ozkem gorskem vrhu,
z gostim gozdom obdan.
Nešteto veliko visokih gora in globokih
dolin, kamnov, trajnic, štorov, snežnih palic
vidim dan za dnem.

V tej pesmi so dežele, ki jih je Oswald prepotoval, del pesnikove slavne preteklosti, ki jo hvali v nasprotju z obremenjujočo situacijo v tesnobnem okolju domačega kraja, kjer avtorja, nekdanjega svetovljana, utesnjuje vsakdanost družinskega življenja. Z idealizacijo preteklosti se tu pesnik poslužuje ustaljenega tóposa srednjeveške književnosti, ki ga realizira z nizanjem imen tujih dežel, kaj jih odlikuje, ne omenja. Bistveno je, da je bil širni svet prostor, v katerem se je nekoč uveljavljal.

Podobno vlogo ima tudi seznam mest v pesmi 104 *Von trauren möcht ich werden taub* (Beda me omamlja). Na začetku 4. kitice Oswald z otožnostjo omenja Köln, Dunaj, Mainz, Pariz, Avignon, Konstanco in Nürnberg, kjer je doživel mnogo veselja v nasprotju z življenjem doma na visoki gori v družbi žene, otrok in s polno vsakdanjih skrbi.

V primerjavi z domačimi kraji ima tujina pozitivno konotacijo tudi v pesmi 26 *Durch abenteuer tal und berg so wolt ich varen* (Zaradi pustolovščin sem hotel prehoditi doline in gore). Po vzoru srednjeveških viteških romanov je tujina, polna prežečih nevarnosti, tudi kraj, ki privablja viteza, željnega avantur, da bi se s svojimi dejanji in pogumom izkazal in v dvorski družbi povečal svoj ugled:

Durch abenteuer tal und perg
so wolt ich varen, das ich nicht verläge.
Ab nach dem Rein gen Haidelberg,
in Engelant stuend mir der sin nicht träge,
gen Schottlant, Ierrland über see
auf hölgen gross gen Portugal zu siglen;
[...]

Von Lizabon in Barbarei,
gen Septa, das ich weilent half gewinnen,
da manger stolzer mor so frei
von seinem erb muesst hinden aus
entrinnen,
Granaten hett ich bas versuecht,
wie mich der rotte küng noch hett empfangen.
[...] (OW 26, I, 1–6; II, 1–6)

Zaradi pustolovščin sem hotel prehoditi
doline in gore, da ne bi poležaval.
Do Rena v Heidelberg,
tudi Anglija me ni malo mikala,
nato naprej proti Škotski in Irski,
od koder bi potem po morju plul na velikih
tovornih ladjah do Portugalske.
[...]
Naprej od Lizbone do dežele Berberov,
v Ceuto, ki sem jo nekoč pomagal
osvoboditi
in kjer so mnogi svobodni Mavri morali
svoja posestva zapustiti.
Tudi Granado sem zatem preizkusil –
Kako me je rdeči kralj še sprejel!
[...]

Glagol 'verligen' v smislu 'poležavati', ki ga uporablja v tej pesmi, aludira na viteški roman *Erec Hartmanna von Aueja*. V tem delu glavni protagonist namreč zanemarljivo svoje viteške dolžnosti, ker se pretirano posveča ljubezni do svoje žene, zato je na svojem dvoru tarča posmehovanja. Edini izhod iz krize, ki jo doživlja, je, da se poda na pot v daljne kraje, pustolovščinam naproti. Toda poležavanje ima pri Oswaldu ironičen pomen, ki se razodene, ko govori o svojem ujetništvu leta 1427 (Spicker 2007: 128).

V pesmi 18 se je Oswald, kot vemo, ponašal z znanjem tujih jezikov, ki jih je zagotovo obvladal do te mere, da se je lahko sporazumeval. Mnogo italijanskih navtičnih izrazov je vpletel v pesem 17 *Var, heng und lass, halt in der mass* (Odrini, pluj brez zadržka in premišljeno počakaj), ko je opisal plovbo po Jadranu v času svojega romanja v Sv. deželo (Müller 1968: 115). Uporaba tujih terminov, ki jih nevedna publika ni razumela, je imela dvojni pomen: Gre za razkazovanje pesnikovega jezikovnega znanja in uprizoritev živahne plovbe, ki je pri poslušalcih z zvoki lokalno obarvanih izrazov zagotovo pričarala neposredno podoživljanje romarskega morskega potovanja.

Die bruff ze hant ker in levant,
und nim ze hilf an allen tant
den wint ponant mitten in dem poppen.
Des segels last zeuch an dem mast
hoch auf den gipfel, vach den gast,
timun halt vast und la das schiff nicht
noppen.

Maistro provenz hilft dir vordan
mit gunst des kluegen elemente trumetan,

grego, der man, vor dem so muestu orzen.

'Challa potzu, karga behend!'
mit der mensur und nach des kimpas
firmament
den magnet lent, levant la dich nicht forzen.
'Wassa alabanda springen,
teuff in die sutten hinab!'
forton la dich nicht dringen,
du var ee in die hab.
mag dir die porten werden,
so huett dich vor der erden,
du wirf den anker ab. (OW 17, II, 1–19)³

Takoj obrni premec proti vzhodu
in naj ti pomaga, ne da bi postal
lahkomiseln, veter *Ponant* s krme!
Dvigni celotno jadro ob jamboru do vrha in
ujemi zahodni veter!
Drži krmilo, da se ladja ne ziba!

Severozahodni veter ti pomaga naprej
z naklonjenostjo izurjenega elementa
severnega vetra;
pri severovzhodnem vetru, krmar, moraš
obrniti proti vetru!
Odveži vrv, hitro, vrv!
S pomočjo merilnega traku in strani neba
na morski karti usmerjaj magnetno iglo.
Ne dopusti, da te vzhodni veter odrine!
'Čisto na nasprotno stran! Tecite, poskočite
dol na dno trupa!'
Ne dopusti, da te morski vihar premaga,
pravočasno pripluj v pristanišče!
Ko boš prispel do njegovega vhoda,
pazi na plitvine;
potem pa spusti sidro!

³ Tuje besede poudarila avtorica, prim. Klein 2015: 45–46.

4. Zaključek

Kot lahko razberemo iz Oswaldovega bogato dokumentiranega življenja in njegovih pesmi, je za takratne čase prepotoval veliko bližnjih in daljnih dežel, vendar je bil odhod v tuje kraje načeloma povezan z določenimi nalogami, ki jih je moral ali želel izvršiti. V obravnavanih potopisnih pesmih ne gre toliko za spoznavanje tujega, temveč za avtorjevo velikokrat bleščečo in junaško vlogo, ki jo je odigral na tujih prizoriščih, v središču teh pesmi niso tuji kraji, kulture in ljudje, temveč »JAZ Wolkenstein«, svetovni popotnik, in njegova doživetja v daljnih krajih, ki so ga obogatila in mu prinesla čast in slavo, čeprav v nekaterih pesmih tudi ne manjka samoironije, s katero pesnik ponazarja, da smejoča se distanca do samega sebe pripomore k premagovanju ne vedno prijetnih prigod, ki jih prinaša življenje.

Literatura

- Baasch, Karen in Nürnberger, Helmuth (1995): *Oswald von Wolkenstein*. Reinbek bei Hamburg: Rowolth Taschenbuch Verlag.
- Baum, Wilhelm (2010): Otto der Rasp. Ruh, Kurt, i. dr. (ur.): *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. 7. zv. Berlin, New York: De Gruyter, st. 234–235.
- Boehm, Laetitia (2002): Erziehungs- und Bildungswesen. A. Westliches Europa. *Lexikon des Mittelalters*. Zv. 3. München: Deutscher Taschenbuchverlag, st. 2196–2203.
- Brenner, Peter J. (1990): *Der Reisebericht in der deutschen Literatur: ein Forschungsüberblick als Vorstudie zu einer Gattungsgeschichte*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Grimm, Jacob in Wilhelm (1991): *Deutsches Wörterbuch*. Zv. 14. München: Deutscher Taschenbuch Verlag. <https://woerterbuchnetz.de/?sigle=DWB#5> [dostop 17. 03. 2023]
- Hofmeister, Wernfried (2011): *Oswald von Wolkenstein: Das poetische Werk. Gesamtübersetzung in neuhochdeutsche Prosa mit Übersetzungskommentaren und Textbibliographien*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Javor Briški, Marija (2022): Nemška književnost na Slovenskem od 11. do 16. stoletja. *Jezik in slovstvo* 67/1–2, str. 79–105.
- Klein, Karl Kurt (ur.) (2015): *Die Lieder Oswalds von Wolkenstein*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter. [= OW in številka pesmi]
- Klobčar, Marija (2021): Najstarejša pesemska pričevanja in vloga slovenskega jezika. Pavlič, Darja (ur.): *Slovenska poezija. Obdobja 40*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, str. 237–246.
- Mayr, Norbert (1961): *Die Reiselieder und die Reisen Oswalds von Wolkenstein*. Innsbruck: Universitätsverlag Wagner.

- Müller, Ulrich (1968): »Dichtung« und »Wahrheit« in den Liedern Oswalda von Wolkenstein: *Die autobiographischen Lieder von den Reisen*. Göppingen: Kümmerle.
- Müller, Ulrich (2003): Gesungene Reiseberichte aus dem 15. Jahrhundert: die Reiselieder des Oswald von Wolkenstein. Ertzdorff, Xenja von in Giesemann, Gerhard (ur.): *Erkundung und Beschreibung der Welt. Zur Poetik der Reise- und Länderberichte*. Amsterdam, New York: Rodopi, str. 163–183.
- Reichert, Volker (2017): Einleitung. Konrad Grünemberg: *Von Konstanz nach Jerusalem. Eine Pilgerfahrt zum Heiligen Grab im Jahre 1486*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, str. 8–43.
- Schwob, Anton (1989): *Oswald von Wolkenstein. Eine Biographie*. Bozen: Verlagsanstalt Athesia.
- Schwob, Anton (ur.) (1999, 2001, 2004): *Die Lebenszeugnisse Oswalda von Wolkenstein*. Zv. 1–3: Dunaj, Köln, Weimar: Böhlau Verlag.
- Schwob, Anton in Ute Monika (ur.) (2011, 2013): *Die Lebenszeugnisse Oswalda von Wolkenstein*. Zv. 4–5: Dunaj, Köln, Weimar: Böhlau Verlag.
- Spicker, Johannes (2007): *Oswald von Wolkenstein: Die Lieder*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Stanonik, Janez (1957): *Ostanki srednjeveškega nemškega slovstva na Kranjskem*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Stanonik, Janez (1973): Althochdeutsche Glossen aus Ljubljanaer Handschriften. *Acta neophilologica* 6, str. 2–24.
- Stanonik, Janez (1987): Die deutsche Literatur im mittelalterlichen Slowenien. *Acta neophilologica* 20, str. 10–18.
- Stanonik, Janez (1989): Die mittelalterliche deutschsprachige Literatur im slowenischen Gebiet. *Österreichische Osthefte* 31/3, str. 276–286.
- Šekli, Matej (2021): Notranja in zunanja zgodovina slovenskega jezika v srednjem veku (ok. 550–1550). Šekli, Matej in Rezončnik, Lidija (ur.): *Slovenski jezik med slovanskimi jeziki*. Zbornik slavističnega društva Slovenije 31. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, str. 187–227.
- Wachinger, Burkhart (2010): Oswald von Wolkenstein. Ruh, Kurt i. dr. (ur.): *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. Zv. 7. Berlin, New York: Walter de Gruyter, st. 134–169.
- Weinhold, Karl (1867): *Bairische Grammatik*. Berlin: Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung.
- Wolf, Gerhard (1989): Die deutschsprachigen Reiseberichte des Spätmittelalters. Brenner, Peter J. (ur.): *Der Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, str. 81–116.

Alkuin – rojak Bede Častivrednega in sodelavec Karla Velikega

V predavanjih o najstarejšem angleškem slovstvu, ki jih je prof. dr. Janez Stanonik imel v prvem letniku študija angleškega jezika s književnostjo, je spregovoril tudi o obeh uglednih Anglo-Sasih iz Severne Humbrije iz 8. stoletja, o Bedi Častivrednem (Beda Venerabilis) (ok. 670–735) in o Alkuinu (ok. 735–804). Družbi na otočju in v celinski Evropi sta oba dala izviren pečat.

Poglavje o najstarejšem obdobju kulturnih dejavnosti na Britanskem otočju, to je o 8. stoletju, ne more spregledati prispevka benediktinskega meniha Bede Častivrednega (ok. 670–735) in diakona Alkuina (saško Ealh-wine, latinizirano Alcuinus ali Albinus, Alkvin), Bedovega rojaka iz Severne Humbrije. Najstarejši ohranjeni zapisi in izročilo pravijo, da se je Alkuin rodil ok. leta 735, to je leta, v katerem je umrl Beda Častivredni, v anglosaški družini v Severni Humbriji. Opredeljen je kot »srednjeveški učitelj« in kot blaženi član Cerkve, čeprav mu takšen naslov uradno (še) ni bil priznan.¹ Bil je privrženec meniških idealov, vendar sam ni nikoli postal menih. Čeprav ni deloval v krajih, kamor so se naselili predniki Slovencev, to je v vzhodnem alpskem in panonskem prostoru, je s svojimi pismi, svetovalnim delom in udeležbo na zborovanjih, kjer so sprejemali smernice za misijonsko delo, posredno vplival na ravnanje frankovskih vladarjev, na postopanje nosilcev cerkvenih služb ter na širjenje krščanstva in nastajanje nove krščanske kulture v tem prostoru. Pod njegovim vplivom je bila pri širjenju krščanstva izključena prisila, kar je bila v začetnih letih vladanja Karla Velikega (742, vladal 768–814) sestavina priključevanja novih ozemelj in podjarmljenje novih ljudstev. Prebivalcem panonskega in vzhodnega predalpskega prostora je pomagal, da so sprejela krščanstvo iz zahoda, kjer se je uveljavil rimski primat in je tako ta prostor postal sestavni del zahodne krščanske kulture.

1. Začetno obdobje Alkuinovega življenja

Alkuin se je rodil v družini plemenitega rodu ok. leta 735 v Yorku (rimska legionarska trdnjava Eboracum), pokrajini Yorkshire, najpomembnejšem cerkvenem

¹ Smolik, geslo Alkvin, str. 432–433; Alcuin, v: *Encyclopaedia Britannica*.

in kulturnem središču tistega časa. Po očetovi strani je bil sorodnik sv. Willibrorda iz Severne Humbrije. Prvih 46 let (do 782) je preživel v Yorku najprej kot učenec v samostanski šoli in nato kot učitelj ter varuh knjižnice pri katedralni šoli. Izstopal je kot najboljši učenec in mu je bil posebej blizu rimski pesnik Virgil. Ko je vodja šole Aelbert romal v Rim, v skladu z navadami učenjakov tistega časa, da bi zbral novo gradivo za pouk in preučevanje, ga je spremljal njegov najboljši študent Alkuin. Na poti domov sta se v Paviji udeležila razprav Petra iz Pise in srečala Karla Velikega. Po letu 778 je bil Alkuin voditelj katedralne šole in je nasledil svojega učitelja Aelberta. Bil je pomemben oblikovalec cerkvenega in kulturnega življenja nasploh in je postal posrednik anglo-saškega humanizma. Postal je diakon in to ostal celo življenje.² Med področja delovanja v začetnem obdobju sodi poleg izobraževalnih dejavnosti skrb za urejanje notranje-cerkvenih zadev, v kar je treba šteti tudi urejanje cerkvenih zadev na britanskem otočju.

Leta 781 je Alkuin šel ponovno v Rim, da bi uredil nekatera cerkvena vprašanja. Pred odhodom v Rim je sestavil obsežno pesnitev o pomembnih močeh zgodovine škofijskega mesta York (*Versus de Sanctis Eboracensis Ecclesiae*).³ Pesnitev je dragocena tudi zato, ker vsebuje opis delovanja šole v Yorku in seznam rokopisov, ki so jih hranili v šolski knjižnici. Za rokopise je poskrbel sam Alkuin in je zbiral predvsem tiste, ki so bili pomembni za posredovanje klasične izobrazbe in uglednih avtorjev s področja teologije (med temi so bili vsi štirje veliki zahodni cerkveni očetje).

Na poti iz Rima se je v Parmi srečal s Karlom Velikim, ki ga je povabil, da je postal njegov sodelavec na dvoru v Aachnu (lat. Aquisgranum, franc. Aix-la-Chapelle). Leta 782 se je zato preselil na Karlov dvor. Pisma kažejo, da je Alkuin občudoval kralja Karla in tudi njegovo delo za izboljšanje versko-kulturnih razmer v državi. Na kralja ni gledal le kot na branilca Cerkev, temveč kot na velikega državnika, ki je spretno širil krščansko civilizacijo. Naslednja leta so bila v službi frankovske države; le za kratek čas je od 790 do 792 bival v rojstni deželi, kjer je želel ostati, biti predstojnik manjšega samostana ob reki Humber in tako zaključiti življenje. Najprej pa je moral poravnati spor med Karlom in Offom, kraljem Mercie. Vendar se je vrnil na celino, ko ga je Karel poklical, da bi obravnaval vprašanje adopcionizma.⁴ Po Karlovi zamisli je najprej prevzel urejanje dvorne pisarne in skrb za nekatere opatije v bližini dvora, kjer je meniško življenje šepalo. V nadaljevanju je največ svoje pozornosti namenil delovanju palatinske šole, ki jo je ustanovil cesar. Karel Veliki je ob sebi

² Wallach, Alcuin, str. 242.

³ Alcuin, v: *Encyclopaedia Britannica*; Pave, *The Letters of Alcuin*, str. 70–71.

⁴ Prim. Page, *The Letters of Alcuin*, str. 13.

zbral vrsto uglednih učiteljev in znanstvenikov tistega časa, Angle, Sase, Irce in Italijane, s čimer je ne le povečal ugled svojega dvora, temveč v državi sprožil vrsto procesov, ki so karolinškemu cesarstvu dali pečat. Med uglednimi učitelji so bili poleg Alkuina še Langobard Pavel Diakon (pisec zgodovine Langobardov), Pavlin II. (poznejši oglejski patriarh), Amalarij iz Metza (ok. 775–850), liturgik in nato nadškof v Trierju, jezikoslovec in pesnik Peter iz Pise (744–799) in Hraban Maver (Rabanus Maurus, ok. 780–856), ugleden filozof in teolog. Dvorni kaplan je bil Hildebald, nadškof Kölna (ok. 791–819). Vsak od njih je šolo obogatil z osebno intelektualno močjo in z bogastvom znanj. Ko se je leta 796 Alkuin umaknil v Tours, je vodstvo šole prevzel Einhard. Poleg samega vladarja so dvorno šolo obiskovali člani njegove družine, sinovi in vnuki, prijatelji in njihovi otroci ter bili vključeni v živahne razprave o vprašanjih tistega časa ter v izmenjavo znanj, ki so jih učitelji prinašali vsak iz svojega okolja. Del mlajših učencev je bil namenjen posvetni, drugi del pa cerkveni karieri.

Kot ugotavljajo poznavalci delovanja šole, je Alkuin v frankovsko okolje uvedel angleški način delovanja šole, ki se je do tedaj uveljavil v Yorku, v takrat osrednjem kulturno-izobraževalnem središču otočja. Uredil je učni načrt, uredil šolske razmere nasploh in pospešil sistematični študij liberalnih umetnosti (*septem artes liberales*) kot pogoj za boljše dojetje duhovnih vsebin. Od sedmih umetnosti je zlasti poudarjal *trivium* in je za gramatiko, retoriko in dialektiko pripravil učna besedila (*Grammatica, De Rhetorica et Virtutibus, Dialectica*). Pri tem tečaju je šlo za temeljna znanja, ki so jih bili deležni vsi udeleženci šole in so služila za prevzemanje upravnih nalog v državi. Niso pa zanemarjali niti vsebin *quadriviuma* (aritmetika, geometrija, astronomija, glasba), ki so jih obiskovali zlasti kandidati za duhovništvo. Večjo pozornost je namenjal še pisavi in ortografiji, s čimer je želel izboljšati sistem prepisovanja in dela skriptorijev nasploh.⁵ Za pripravo učnih besedil so mu služili klasični rimski avtorji. Pouk ni bil vezan na kakšen študijski red, temveč je bil organiziran odvisno od znanja učencev in je rasel organsko iz sodelovanja med učitelji in učenci.⁶ Učitelji in učenci so sestavljali neke vrste akademijo, ki se je redno zbirala pod predsedstvom kralja in obravnavala znanstvena vprašanja, probleme v državi, literaturo. Kot poseben izraz pripadnosti skupnosti so si člani nadevali psevdonime, ki so bili izbrani po določenih merilih. Kralju Karlu Velikemu je pripadalo ime kralja Davida, nadškofu Hildebaldu ime velikega duhovnika Arona, Pavlin se je imenoval Timotej, Alkuin je nosil ime Flacij. Poleg drugih stvari je Alkuin na novo uredil psevdo-avguštinski spis *Categoriae decem*, s katerim je prispeval k študiju Aristotelovih spisov v latinščini. Kulturno dogajanje na dvoru in

⁵ Prim. Wallach, Alcuin, str. 243; Page, *The Letters of Alcuin*, str. 72–73.

⁶ Jedin, *Storia della Chiesa*, str. 97.

prispevki posameznih udeležencev so pripomogli, da se je latinščina uveljavila kot najbolj primerna za izražanje verskih in kulturnih vsebin in da je prišlo do njene ločitve od ljudskih jezikov. Latinščina je postala kulturni jezik zahoda. Poleg literarnih del na dvoru se kot prvi sad jezikovne reforme omenja drugi del analov frankovskega kraljestva za čas od 793 do 807.⁷

2. Sodelavec in svetovalec Karla Velikega

Alkuinovo delo na različnih področjih in vpliv na oblikovanje države so pripomogli, da se je oblikovalo novo kulturno središče in dogajanje, ki se ga je oprijelo ime »karolinška renesansa« s središčem v Aachnu, eni od prestolnic karolinške države. Ta se je kazala v prenovljeni arhitekturi, izdelavi rokopisov, širjenju splošne izobrazbe ter širši, izobrazbi naklonjene miselnosti. V cerkvenem življenju se je dogajanje odražalo v večji skrbi za urejeno poslovanje, boljšo izobrazbo klera in spoštovanje splošno sprejetih uredb. Med različnimi drugimi splošno kulturnimi dosežki gre poudariti prispevek za splošno ureditev pisave, ki se je od predhodne ločila po večji jasnosti črk, sestavi besed in oblikovanju stavkov. Oblikovala se je karolinška minuskula, ki je postala splošno razširjena pisava Evrope tistega časa.⁸

Ohranjeni dokumenti nam govorijo, da je Alkuin imel na Karla Velikega velik vpliv in da je dal odločilen prispevek pri sprejemanju posameznih vladarskih odlokov in pisem, ki so oblikovala državno politiko, zlasti kar zadeva odnose vladarja do Cerkve in urejanja odnosov znotraj države; nobeden od vladarjevih sodelavcev ni imel tako močan vpliv na spreminjanje razmer v državi. Alkuin je sodeloval pri oblikovanju državne zakonodaje (*capitularium*), posebej pri sestavljanju in sprejemanju sklepov splošnih zborov (*concilia mixta*). Na njih so predstavniki Cerkve in države ter vladarjevi sodelavci v smislu temeljnega načela povezovanja vseh področij državnega življenja, *unitas inter regnum et sacerdotium*, oblikovali področno zakonodajo, ki je služila utrjevanju in poenotenju države in hkrati urejala cerkvene zadeve. Z zborovanji, uradnimi obiski po delih države (*missi dominici*), zakonodajo in pismi posameznikom so bila načela, sprejeta na dvoru, prenesena v praktično življenje ter poslovanje države. Šlo je, kot je ustaljen način govorjenja, za ustvarjanje *civitas christiana*, na čelu katere je bil vladar (njemu je pripadal naziv *Rex et Sacerdos*), ob njem pa cerkveni in državni uradniki. Pri tem se je Alkuin najprej potrdil kot oster kritik misijonskih metod in ukrepov, ki jih je izvajal Karel Veliki, zlasti pri podjarmljenju Sasov

⁷ Jedin, *Storia della Chiesa*, str. 99.

⁸ Jedin, *Storia della Chiesa*, str. 98.

in Frizov okoli leta 772. Takrat so sprejeli zakonodajo *Capitulatio de partibus Saxoniae*, ki je vsebovala drastične kazni za prekrške ali zavrnitev krsta.⁹ Alkuin je nasprotoval takšnemu načinu in je uporabljal različna sredstva, da je dosegel spremembo vladarske politike.

Alkuin je bil za Karla Velikega več kot le svetovalec in sodelavec. Nanj je imel zelo oseben vpliv. Ko je bil cesar na poti v Italijo konec maja leta 800, se je ustavil v Toursu in obiskal Alkuinovo skupnost. Raziskave zadnjih let pa so tudi pokazale, da je imel Alkuin pomemben vpliv na dogodke, ki so pripravljali obnovo zahodno-rimskega cesarstva in kronanje Karla Velikega za cesarja v letu 800. V Rimu je namreč imel več svojih prijateljev, ki so bili blizu dvoru papeža Leona III. (795–816). Tako francoski kot nemški zgodovinarji so v zadnjih letih potrdili, da je bilo cesarsko kronanje in ponovna vzpostavitev cesarstva delo cesarju naklonjenih klerikov, ki so se zbirali ob Alkuinu. Kar vse kaže, opat iz Toursa ni bil noben zapečkar ali priden knjižni molj, temveč učenjak, ki se je zelo dobro spoznal na urejanje političnih zadev in je uporabil svoje povezave, da se je obnovila ideja o zahodnem rimskem cesarstvu (kar je bilo mogoče tudi zato, ker je bil cesarski prestol v Bizancu po smrti Konstantina VI. prazen).¹⁰ V moči svoje duhovne oblasti je Leon III. prenesel cesarski sedež na zahod (Karel se od tedaj kaže kot *Augustus*, mesto Aachen kot *Roma secunda*), Karla pa razglasil za edinega pravega rimskega cesarja.

Kot dober poznavalec razmer tistega časa je Alkuin zaznal novo mesto, ki ga je zasedel med vladarji v zahodni Evropi frankovski kralj in poseben pomen v okviru krščanskega sveta. To se je pokazalo v uporabi terminologije. V pismih iz let 796–797 pri Alkuinu prvič srečamo izraz *Imperium christianum*, ko govori o frankovski državi. Isti izraz je uporabil tudi v svoji izdaji gregorijanskega zakramentarija in ga je uporabil namesto dotedanjega *Imperium Romanum*. Če je Pavlin Oglejski za Karla Velikega uporabljal izraz *Gubernator omnium Christianorum*, potem je Alkuin uporabljal vzdevek *Novus David*; prvič ga je uporabil v nekem pismu iz leta 794. Frankovskega kralja so gledali kot Davida krščanstva.¹¹

Širjenje frankovskega tipa fevdalizma je prinašalo vrsto posledic tudi za organiziranje Cerkve in uveljavljanje enovite cerkvene organizacije. Poseben izziv za urejanje poslovanja Cerkve v državi so bili 'neodvisni' duhovniki, ki niso bili pod oblastjo krajevnega škofa, temveč so delovali pri cerkvi na posestvih posameznih zemljiških gospodov; ti so jih postavljali v službo, plačevali in odslavljali. Sicer pa so bili izvzeti izpod cerkvenega in državnega nadzorstva.

⁹ Prim. Jedin, *Storia della Chiesa*, str. 84.

¹⁰ Prim. Wallach, Alcuin, str. 243.

¹¹ Prim. Jedin, *Storia della Chiesa*, str. 114–115.

S pobudo in podporo Alkuina in drugih sodelavcev je Karel Veliki sprejel več ukrepov, da bi urejal razmere med takšno duhovščino. Med drugim so bile predpisane redne škofovske vizitacije po župnijah in drugih cerkvah, kjer so škofje pregledali razmere, urejali disciplinska vprašanja in imeli možnost posredovati krščanski nauk s pridigami. Pridigarska dejavnost je bila po Alkuinovem učenju med najpomembnejšimi nalogami škofa. Uradni obiski so bili sredstvo, da so škofje redno opravljali to svojo nalogo, kar pa je bilo pred tem zanemarjeno, kot na več mestih v svojih pismih ugotavlja Alkuin.¹²

2.1. *Splošni opomin iz leta 789*

Med tako pripravljenimi dokumenti je imela osrednje mesto *Admonitio generalis* iz marca 789, ki je uredila vrsto vprašanj s področja cerkveno-državnih odnosov in življenja nosilcev cerkvenih služb ter ima sloves temeljnega dokumenta kulturne in cerkvene prenove (*renovatio*).¹³ Določbe so namenjene vsem, škofom, klerikom na splošno, menihom in nunam. Jasno so opredeljene pristojnosti metropolitov, ki so v tem času imeli ne le častno, temveč tudi pravno-disciplinsko vlogo, in dolžnosti sufraganov. Kot kurioziteti tega časa nastopajo pokrajinski škofje, ki so delovali znotraj ozemlja krajevnega škofa (čl. 9). Opredeljene so pristojnosti zbora škofov, ki so prvi poklicani k reševanju problemov, nastalih na določenem ozemlju; za reševanje le-teh naj se ne zatekajo h kralju ali k posvetni oblasti (čl. 10). Za reševanje odprtih vprašanj naj se škofje pod vodstvom metropolita zbirajo dvakrat letno na pokrajinsko cerkveno sinodo (čl. 13). Potrjeno je bilo starodavno pravilo, da je bil škof (ali duhovnik) posvečen za določeno škofijo in da mu je bilo dovoljeno opravljati škofovska opravila le na ozemlju tiste škofije (čl. 12), ne pa prehajati iz škofije v škofijo (čl. 24). Čl. 25 je določal, da absolutna posvečenja niso dovoljena – vsak je lahko posvečen le za določeno škofijo in to mora biti opredeljeno ob posvečenju. Škofje naj ne bivajo na podeželju ali v zaselkih, temveč v mestih. Prepovedana je bila simonija (ob spominjanju na ravnanje čarodeja Simona) – posvečenje in prejemanje cerkvene službe za denar. V primeru, da se to zgodi, je potrebno odstaviti oba in tudi posrednika med njima (čl. 21). Klerikom in menihom je bilo prepovedano ukvarjanje s posvetnimi stvarmi. Kleriki so bili podrejeni sodni oblasti škofov; če je med klerikoma prišlo do spora, je moral razsojati njun škof in ne

¹² Prim. Page, *The letters of Alcuin*, str. 50.

¹³ Prim. nemško izdajo M. Glaathaar, H. Mordek, K. Zechiel-Eckes (ur.), *Admonitio generalis, Monumenta Germaniae Historica* (Hannover 2012); slov. prevod M. Kristan, Karel Veliki: *Admonitio generalis, Keria*, 23 (2021), št. 1, str. 211–222.

posvetna oblast (čl. 28). Zagrožene so sankcije proti tistim, ki bi lažno obtoževali duhovnike in škofo.

V dokumentu so Karel Veliki in njegov krog ob sklicevanju na kanonsko pravo, določbe vesoljnih in pokrajinskih koncilov (Niceja, Kalcedon, Sardika, Laodiceja, Kartagina, drugi afriški koncili) ter določb posameznih papežev (Leon III, Inocenc) načrtali sistem urejanja države, postavljanja v cerkvene službe, veljavnost cerkvenih posvečenj, ravnanje z neprimernimi kleriki, sankcije za prekrške. Ker je šlo za državno-cerkvene predpise, so opredeljeni pogoji za veljavnost zakramentalnih dejanj in dolžnosti klerikov pri njihovi delitvi. Šlo je za vrsto zelo natančnih in podrobnih določb, ki so postavljale temelje cerkvenim ustanovam na ozemlju karolinške države in so bile sad izkušenj predhodnih stoletij.

Isto leto 789 je bilo izdanih še več kapitularejev, hkrati pa so bile sklicane državne sinode, ki so določbe kapitularejev prenesle v prakso. *Admonitio generalis* mnogi ocenjuje kot neke vrste prelom in ustavo, ki je postavila pravne temeljne delovanja države ali kot vizijo družbe in države. V načelih, ki so jih izražali posamezni dokumenti in sklepi mešanih koncilov, je šlo za uveljavljanje značilnosti, ki so bile sestavni del t. i. irske ter anglo-saške misijonske metode in so imele vsekakor pomen tudi za ozemlje v vzhodno alpskem in panonskem prostoru, kamor se je konec osmega in na začetku 9. stoletja razširila frankovska oblast. Misijonarji iz irskega ter nato anglo-saškega prostora so po isti metodi delovali že v drugih okoljih in dosegali dobre uspehe. Alkuin velja za avtorja omenjenih dokumentov in iz sklepov lahko vidimo, kakšna ravnanja je uveljavljal ter spodbujal. Določbe zato niso zgolj predpisovale, kakšna naj bo vsebina pridiganja in drugih oblik oznanjevanja, da bi se to ločilo od kakršnekoli herezije, temveč so vsebovale tudi metodološke poudarke in način priprave bodočih oznanjevalcev.

Kot pomembno načelo, ki je zaznamovalo nadaljnje širjenje frankovske oblasti in s tem krščanstva, je bila določba o uporabi jezika pri misijonskem delu. Za irske misijonarje in nato v pripravi smernic za konkretno misijonsko delo je veljalo, da morajo misijonarji verske resnice, obreda krsta in maše ter njun pomen v krščanskem *credu* ljudem razlagati v njim razumljivem jeziku, to je v ljudskem jeziku. Isto načelo se je zahtevalo za učenje osnovnih molitev in spovednega obrazca.¹⁴ To je vsekakor pomenilo oblikovati povsem novo govorico za področje cerkvenega življenja, najti ali iz-najti strokovno terminologijo za zahtevno teološko področje, dogemsko in pastoralno. Praktični razlogi so narekovali, da so se začeli oblikovati prvi glosarji, ki so kot priročniki služili novim misijonarjem (v nemškem prostoru segajo najstarejši opisi vsebin izrazov v leta po 777). Če se samo spomnimo, kako zahteven in dolgotrajen je bil

¹⁴ Dolinar, *Misijonske metode Salzburga in Ogleja*, str. 142.

postopek oblikovanja tehnične terminologije s tega področja že v grškem in latinskem kulturnem prostoru, potem je treba priznati, da je šlo za zahtevno in v polni meri zgodovinsko delo in da so misijonarji pri tem pokazali dobro teološko razgledanost in posledično veliko jezikovno ter literarno ustvarjalnost. Hkrati bi smeli v tem kontekstu govoriti o začetkih prevajalskih dejavnosti, zlasti bibličnih in liturgičnih besedil, ki so jih potrebovali pri bogoslužnih srečanjih.

Admonitio generalis iz leta 789 je bila pomembna poleg uveljavitve irskih misijonskih načel tudi za nekatera druga temeljna področja, ki so urejala praktično versko življenje in razvoj teologije. Po Alkuinovi zaslugi so ta postala sestavni del zakonodaje v frankovski državi. Določena je bila snov za izobraževanje in praktično pastoralno uvajanje duhovniških kandidatov. Pomembne so bile določbe glede komunikacije misijonarjev z ljudmi. Eden od predpisov je določal, da morajo duhovniki, zlasti še tisti, ki so določeni za misijonarje, obvladati jezik ljudstva, med katerega odhajajo in da morajo katehetsko ter oznanjevalno delo opravljati v ljudskem jeziku.¹⁵ Obrede, verske resnice, zakramente, mašo morajo razlagati ljudem v njihovem jeziku. Najosnovnejših molitev in spovednega obrazca jih morajo ravno tako naučiti v njihovem jeziku. Zato ne čudi, da so misijonarji in verniki morali poznati krstni obred, očenaš, vero in slavo, seznam najpogostejših grehov in obrazec spovedi v svojem jeziku in na pamet. To je vključevalo potrebo po prepisih vseh teh obrazcev, kar so tudi morali poskrbeti misijonarji; to je predpostavljalo osnovno znanje pisave in zmožnosti branja, ker bi sicer predpisi ostali brez sadov. Tak pristop je bil seveda veliko zahtevnejši do misijonarjev, kot bi bilo preprosto uvajanje latinskega jezika in uporabljanje že do tedaj poznanih izrazov v germanskem okolju.

2.2. *Pisma*

Alkuin je zapustil preko 310 latinskih pisem, ki so važen vir za poznavanje razmer in duha njegovega časa tako na britanskem otočju kot v frankovski državi. Kot je ugotavljal že Page,¹⁶ bi težko našli kakršnokoli pomembno vprašanje o Cerkvi ali državi v tistem času, o katerem ne bi Alkuin izrekel svojega mnenja. Ker se je čutil odgovornega na toliko področjih javnega življenja in za izvajanje cerkvenega nauka, so njegova pisma pomemben vir in dopolnilo sicer redkih virov za poznavanje njegovega časa. Med dopisniki so vse pomembne osebnosti njegovega časa, najpogosteje pa Karel Veliki, upravitelj dvornega premoženja

¹⁵ Prim. Benedik, *Kršćanstvo na Slovenskem v luči virov*, str. 141.

¹⁶ Page, *The Letters of Alcuin*, str. 8–9.

Megenfrid, Benedikt iz Aniana, Pavlin Oglejski, Arn iz Salzburga in drugi.¹⁷ Iz časa frankovskih osvajanj vzhodnega alpskega prostora v letih od 788 do 796, potem ko so leta 796 Franki v Panoniji porazili Obre in z njimi povezane Slované, je ohranjenih več Alkuinovih pisem, poslanih Karlu Velikemu, Arnu (ok. 740–821) in drugim.¹⁸ Kot dober poznavalec začetnega obdobja širjenja krščanstva, to je pred Teodozijevo razglasitvi krščanstva za državno vero, je Alkuin gledal na ravnanje vladarjev svojega časa. Pri tem se je glede načrtnega poučevanja v krščanstvu skliceval na načela, ki jih je v svojem spisu *De catechisandis rudibus* uveljavil cerkveni učitelj Avguštín. Ker je veljal za uglednega pisca in misleca tega časa, je s svojimi povezavami uspel predstaviti in uveljaviti svoj izvirni versko-politični koncept o odnosih med državnimi oblastmi in Cerkvijo, to je pomenilo tudi do širjenja krščanstva med novo podrejenimi ljudstvi. To je v tem konkretnem primeru pomenilo do Obrov in do njim podrejenih slovanskih plemen, ki so bila do tedaj vključena v avarsko državo, kot seveda do drugih ljudstev, ki so živela na tem področju ali v soseščini (med temi so bili tudi ostanki starega latinskega prebivalstva, ki so v virih preprosto imenovani Romani). Pri tem je navsezadnje šlo za vprašanje integracije novih ljudstev v frankovsko državo, pri čemer naj bi pomagalo prav pokristjanjevanje in organiziranje cerkvenih struktur.¹⁹ Svoja pisma z navodili oz. smernicami za misijonsko delo je Alkuin naslavljal tako na Karla Velikega kot na voditelja oglejske Cerkve Pavlina II. (787–802) in na salzburskega škofa Arna.²⁰ Za Pavlina so bila Alkuinova pisma važna spodbuda, da se je sploh lotil misijonske akcije na ozemlju južno od Drave, čeprav je od sedmih Alkuinovih pisem Pavlinu obravnavi misijonskih vprašanj celoviteje namenjeno le eno, kakšno pa se je izgubilo. Patriarha je spodbujala, da je akcijo sploh začel, kar je bilo za Alkuina naravno, saj so bili Slovani prvi sosedje oglejske Cerkve. Skliceval se je na patriarhovo razgledanost, modrost in osebni ugled, saj je Pavlin veljal za evropsko poznane teologa.²¹ Pavlin II. je bil pred prevzemom službe patriarha v službi na dvoru Karla Velikega in

¹⁷ Pisma so bila izdana ob različnih priložnostih. Najpogosteje so navedene naslednje izdaje: J. P. Migne, zbirka *Patrologia latina*, vol. 100 in 101; *Monumenta Germaniae Historica Epistolarum*, vol. 4. O samih pismih in njihovem pomenu za poznavanje časa prim. Page, *The letters of Alcuin*.

¹⁸ Kasneje je res prišlo do več uporov proti frankovski oblasti na tem področju, npr. v letih 797, 799, ponovno so Franki zmagali Avaré in Slované leta 803. Prim. Bratož, *La cristianizzazione degli Slavi*, str. 155.

¹⁹ Prim. pismo št. XXXIII, Ad Domnum Regem, Migne, *Opera omnia*, vol. 100, stolpec 187–190. Prim. Bratož, *La cristianizzazione degli Slavi*, str. 156.

²⁰ Prim. pismo št. XXXVI, Ad Arnonem, kjer ima obsežno pismo že v naslovu izraženo vsebino – Instruit de predicatione fidei apud Avaros nuper conversos, Migne, *Opera omnia*, vol. 100, stolpec 192–196.

²¹ Prim. Bratož, *La cristianizzazione degli Slavi*, str. 157.

sodelavec Alkuina. Tudi škof Arn je bil osebno poznan Karlu Velikemu. Ne brez kraljevega soglasja je bil leta 782 izvoljen za opata frankovskega samostana St. Amand in Elnon (na meji z Belgijo). 785 je bil imenovan za opata Sv. Petra v Salzburgu. S Karlom Velikim sta se prvič srečala v Rimu v velikonočnem času leta 787, v nadaljevanju se je njuno sodelovanje razvilo na več področjih.²² Arn je opravil več potovanj kot kraljev poslanec. Leta 798 je bil po zavzemanju Karla Velikega povišan v nadškofa in metropolita osrednje bavarske škofije Salzburg, pri tem pa je obdržal vodenje obeh prej omenjenih opatij.

Od pisem, ki jih je Alkuin namenil voditelju salzburške škofije, pa je ohranjenih 36, od katerih sta vsaj dve v celoti namenjeni vprašanju organiziranja misijskega dela na novo osvojenih ozemljih (napisani sta bili v pozni pomladi in v zgodnjem poletju).²³ V pismu salzburškemu škofu Arnu, ki mu ga je pisal pred odhodom na posvetovanje 'ad ripas Danubii', je tako dal kar nekaj konkretnih napotkov, kako naj izpelje misijsko akcijo in kako naj zastavi misijske posege med slovanskimi in drugimi sosedi. Med navodili mu je odsvetoval prezgodnje nalaganje desetine (o čemer je predhodno pisal že Karlu Velikemu, prav tako je zlorabe pri pobiranju desetine omenjal tudi v pismu državnemu zakladniku Megenfridu), ki je Sase odvrnilo od sprejetja evangelija. Alkuinova temeljna načela so bila:

- Krst mora biti prostovoljen in zaželen.
- Pred krstom je treba pridobiti ljudi za vero.
- Vera je namreč sad človekove odločitve in ne prisile.
- Človeka je mogoče prisiliti h krstu, ni pa ga mogoče prisiliti, da bi veroval.
- Naj se počaka z uvajanjem polne desetine; vpelje naj se »slovanska desetina«.²⁴

Pri uvajanju »slovanske desetine« je šlo za Alkuinov nasvet glede desetine nasploh, ki je v novo pridobljenih pokrajinah morala biti manjša, saj gospodarstvo še ni bilo urejeno in cerkvena organizacija še ne v polni meri vzpostavljena. B. Grafenauer ugotavlja Alkuinov vpliv na takšno odločitev: »Pod njegovim vplivom pri Slovencih uvedena 'slovanska desetina' je bila za eno tretjino manjša od polne navadne. Plačevali so jo v stalno določenem obsegu dajatev, ne pa še v obliki prave desetine pridelkov. Podobne oblike dajatev so se pozneje uveljavile tudi v prvih obdobjih pokristjanjevanja nekaterih drugih slovanskih ljudstev.

²² Prim. Wolfram, *Arn von Salzburg und Karl der Große*, str. 21.

²³ Kot ugotavlja Bratož, je Alkuin takoj za Karlom Velikim, kateremu je namenjenih 64 ohranjenih pisem, največ pisal prav Arnu. Prim. Bratož, *La cristianizzazione degli Slavi*, str. 158.

²⁴ Prim. Benedik, *Kršćanstvo na Slovenskem v luči virov*, str. 135. O uvajanju desetine za vzdrževanje cerkvenih ustanov, mišljene so predvsem 'krstne cerkve', so razpravljali na več državnih koncilih, vendar Alkuin desetini nasploh ni bil naklonjen. Zanj o predhodnih stoletjih in nasploh v začetkih krščanstva ni videl nobenih temeljev.

Vendar se zdi, da ne gre samo za vpliv in prenašanje karantanske ureditve, marveč tudi za izraz slovanskega načina poljedelstva in neustaljenosti njiv ter razdelitev vsakokratnega obdelanega zemljišča med vaščane. Ureditev desetine je torej tudi posledica slovanskega načina življenja in ne le upoštevanja Alkuinovih nasvetov.²⁵ Vsekakor pa je šlo za pobudo, ki jo je vladarju dal Alkuin in ima večji pomen že zato, ker je bila sad njegovega gledanja na dogajanje z ljudstvi, ki si jih je Karel Veliki podredil v prvih desetletjih svojega vladanja. V odmevih na njegove pobude je sicer videti, da se z njimi nista strinjala ne Karel Veliki in ne oglejski patriarh. Zlasti slednji je vztrajal, da je, tudi na temelju predpisov Stare zaveze, dati Bogu desetino vsega, kar človek pač ima in da s tem priznava veljavnost predpisa, da določene stvari pripadajo Bogu.

2.3. Sinoda ob Donavi

Za nadaljnje ravnanje voditeljev obeh škofij in tudi državnih oblasti je bilo odločilno srečanje nekje ob Donavi leta 796, »ad ripas Danubii«, ki so se ga udeležili kralj Pipin, sklicatelj srečanja, oglejski patriarh Pavlin II., salzburški škof Arn in še nekateri drugi cerkveni voditelji (z ozemlja Bavarske in patriarhata). Do nedavnega je veljalo, da se je srečanja udeležil tudi opat Alkuin, vendar novejša študije o tem dvomijo. Alkuin pa je s svojim vplivom, predvsem s pismi, ki jih je voditeljem države in krajevnih Cerkev pošiljal v času osvajanja avarskega ozemlja (788–796) in slednjič njihovega ringa, postavljajl načela organiziranja misijskega dela in odnosa do podrejenih ljudstev. Po ocenah raziskovalcev tega dokumenta se je zbralo približno 5 do 10 italjskih in bavarskih škofov.²⁶ Glede na ohranjena pisma, ki omogočajo približno kronologijo, je posvetovanje bilo v mesecu juniju in juliju 796. Arn je nato poročal Alkuinu o svojem obisku za zasedenih ozemljih in ga prosil za navodila, kako zastaviti misijsko delo. Najprej mu je odgovoril tako, da mu je poslal prepis pisma, ki ga je na isto temo poslal vladarju Karlu, nato pa mu je v posebnem dopisu predstavil svoja načela in pristope k načrtovani misijski akciji. Ta načela so prevladala ob sprejemanju sklepov ter načrtov pokristjanjevanja novih ljudstev.

Ker se nam je ohranil zapisnik tega posvetovanja, čeprav iz poznejših prepisov, zanj se je v zgodovinopisju uveljavil izraz »sinoda«, ²⁷ bolje poznamo razmere,

²⁵ Grafenauer, Pokristjanjevanje Slovencev, str. 48.

²⁶ Prim. Bratož, La cristianizzazione degli Slavi, str. 164.

²⁷ Po mnenju nekaterih naj ne bi šlo za sinodo v pravem pomenu besede, temveč zgolj za neformalno posvetovanje škofov s področja dveh metropolij. Prim. Bratož, La cristianizzazione degli Slavi, str. 160. Sklepov namreč ni najti v nobeni pravni zbirki, kar je bila navada za druge koncile ali sinode.

ki so takrat vladale med prebivalstvom na novo osvojenem področju, predvsem v Karantaniji in Panoniji, kot tudi poglede vseh udeležencev.

Zapisnik srečanja je pripravil Pavlin II. Če v njem iščemo bolj natančnih podatkov o udeležencih, kraju in času srečanja, ostajamo brez odgovorov. Iz besedila je razvidno, da so se v panonskem prostoru iz rimskih časov, to je med staroselskimi Romani, ohranile tako krščanstvo kot cerkvene strukture, čeprav so bile te skupnosti izolirane in niso imele stikov z mediteranskim prostorom, kjer se je krščanstvo ohranilo z vsemi izraznimi oblikami. Pomemben predmet srečanje je bilo vprašanje organiziranja akcije pokristjanjevanja oz. krsta po Pavlinovih besedah »divjega, nerazumnega in povsem neukega ljudstva, ki je nepismeno in kasno ter stežka spoznava svete skrivnosti«, to je Avarov in slovanskih prebivalcev v okviru takrat podrejene avarske države.²⁸ Zopet so postavili nekaj zelo praktičnih navodil za podeljevanje krsta, ki so dejansko ponovitev navodil, ki jih je Alkuin že predhodno dal salzburškemu škofu. Iz spisa je razvidno, da so govorili tudi o drugih problemih (po vsej verjetnosti tudi o cerkveni desetini, o delitvi misijonskega dela med dve cerkveni središči, kar je bolj razvidno iz nekaj desetletij mlajšega rokopisa *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*):

- Pred podelitvijo krsta je potrebno daljše uvajanje v vero, kateheza, ki naj ne traja manj kot sedem dni in ne več kot štirideset dni, »da se ne bi morda zaradi predolgega odlaganja ohladila vnema«. »Duhovnik naj sam presodi, koliko dni je treba odlašati s krstom, pri čemer naj upošteva naravo katehumenov.« Kateheza mora bolj prepričati kot groziti, biti mora mila in prijazna.
- Pri katehezi naj se kot sredstvo ne uporabljajo grožnje z nasiljem s strani oblasti, niti ne s kaznijo pekla. Poudarja naj se bolj plačilo nebeškega kraljestva za krščene. Pouk naj bo »prijazen, prepričljiv in prepojen z ljubeznijo, prepričljiv zaradi nagrade večnega življenja, strah zbujajoč zaradi peklenskih muk, ne pa zaradi strahu pred krvavim rezilom meča«.
- Krst mora biti prostovoljen in ne nasilen, »da ne bodo v krstno kopel odvedeni s silo ali proti svoji volji«.
- Podeljujejo naj ga ne le na veliko noč in binkošti, kot je sicer do takrat bilo v navadi, temveč po potrebi tudi ob nedeljah, v primeru smrtne nevarnosti (v času vojne, plovbe ali ujetništva) pa na katerikoli dan. Izjeme so narekovale posebne okoliščine: poučiti in krstiti je bilo treba veliko število ljudi in na razpolago je bilo malo duhovnikov. Samo pri krstu majhnih otrok, če niso v smrtni nevarnosti, naj se upoštevata velika noč in binkošti kot krstna dneva.

²⁸ Benedik, *Krščanstvo na Slovenskem v luči virov*, str. 135. Besedilo zapisnika o določbah glede krsta je na str. 136–138. Povzeto je po objavi v R. Bratož, *Odnosi med etničnimi in verskimi skupinami na vzhodnoalpskem in srednjedonavskem območju od konca 4. stoletja do 8. stoletja*, Ljubljana 2000, str. 44.

- Katehumeni naj se sedem dni pred krstom postijo, naj se poučujejo v veri in naj bodo maziljeni s svetim oljem. Na vigilijo pred praznikom naj duhovnik blagoslovi vodo v bazenu ali v drugi posodi, kjer je mogoč krst s potopitvijo. Nato naj sledi obred krsta, v katerem katehumen najprej izpove vero v troedinega Boga, se odpove hudemu duhu in njegovim skušnjavam in ničnosti sveta, nato duhovnik spregovori krstne besede in ga trikrat potopi v vodo.²⁹

Glede na dejstvo, da se je v Cerkvi že ustalila oblika krščevanja in vse sestavine za pravilno podeljevanje krsta in za prejemnika, so bile pomembne smernice omenjenega srečanja glede odnosa do že tedaj podeljenih krstov oz. vprašanje njihove dopustnosti in veljavnosti. V na novo osvojenih področjih so krščevali že pred tem. Zapisnik sinode namreč pokaže, da sklepi srečanja niso zabeležili prvega srečanja prebivalstva s krščanstvom. Benedik ob analizi sklepov ugotavlja: »Značilno je namreč, da so bili nekateri, ki so jih krstili 'duhovniki tiste dežele', krščeni v pravilni in torej veljavni obliki, za druge pa zapis pravi, da so jih krstili 'nepismeni kleriki', ki niso znali ne veroizpovedi ne krstnega obrazca, in jih je zato treba šteti med nekrščene. Kdo so bili ti 'duhovniki', 'kleriki' in 'neuki kleriki', ne vemo. Domneve se gibljejo v trikotniku: misijonarji iz Salzburga, misijonarji iz Ogleja, duhovniki staroselskega prebivalstva iz antike, ki je po pričevanju arheoloških najdb in etnografskega gradiva preživelo dve stoletji obsrke in slovanske oblasti. Posebno zadnja skupina, 'neuki kleriki', gotovo pripada slednjim, saj si za salzburske in oglejske misijonarje ob koncu 8. stoletja ne bi mogli predstavljati, da bi bili toliko 'neuki', da ne bi poznali enostavnih krstnih obrazcev.«³⁰ Na obsežnem panonskem področju pa dejansko ni bilo nobene možnosti za pridobitev sistematičnega znanja in izobraževanje duhovniških kandidatov, saj so mestna središča izginila. Preživeli kristjani so ostali popolnoma izolirani in brez stikov z vesoljno Cerkvijo. Teološko in pastoralno znanje se je v dveh stoletjih prenašalo iz roda v rod, pri čemer je prihajalo tudi do spreminjanja navad in vsebine. 'Duhovniki tiste dežele' niso imeli formalne izobrazbe, zato so jih imenovali 'clerici illiterati'.

Že Alkuin in nato udeleženci srečanja so za ljudi, ki so jih krstili 'nepismeni kleriki' in med obredom potapljanja v vodo niso izrekli vere, »ker je niso znali«, in niso bile izrečene besede, ki so potrebne za veljavnost krsta, o čemer so izvedeli med preprostim ljudstvom, določili, da morajo biti krščeni še enkrat. Osrednji predmet razprave je torej bilo vprašanje, ali je bil krst podeljen pravilno, to je s trikratno potopitvijo v vodo in po pravem obrazcu krsta. Škofom in

²⁹ Prim. Bratož, *La cristianizzazione degli Slavi*, str. 173.

³⁰ Benedik, *Krščanstvo na Slovenskem v luči virov*, str. 138; Bratož, *La cristianizzazione degli Slavi*, str. 177–178.

duhovnikom, ki so začeli prihajati na to področje, je bila prepuščena razsodba o veljavnosti podeljenega krsta. To so lahko potrdili tisti, ki so krst podeljevali, ali krščenci sami; če sta bila izpolnjena pogoja, to je potopitev v vodo in izrečene krstne besede.

Pri pokristjanjevanju na novo osvojenih ljudstev je šlo za veliko delo. V pismu Pavlinu ga je Alkuin imenoval 'opus arduum', v pismu Arnu 'opus Dei' ali 'divinum opus', v pismu Megenfridu pa 'opus Domini'.³¹ Pojavilo se je tudi vprašanje o zmožnosti podelitve krsta tako velikemu številu ljudi, celemu poganskemu ljudstvu, saj ni bilo na voljo tako veliko število duhovnikov. Glede na Pavlinove besede je bilo treba računati tudi z odporom. Zato je bilo treba podeljevanje krsta prilagoditi, tudi glede časa podeljevanja. Slaba izkušnja pri krščenju Sasov v predhodnih desetletjih in v skladu z navodili, ki jih je Alkuin dal škofu Arnu pred odhodom med Avare in nato po dokončnem porazu nad njimi navodila Karlu Velikemu ter kamerlengu Megenfridu in nato še enkrat Arnu so predvidevali bolj umirjeno misijonsko metodo, ki bi temeljila na izkušnjah irskih in anglosaških misijonarjev. Njena temeljna značilnost je bila kateheza pred krstom, ki je imela v središču razlago pomena in vsebine krsta kot prvega pogoja odrešenja, čemur naj bi potem sledilo utrjevanje vere. Koliko časa naj bi predkrstne kateheze trajale, Alkuin ne daje priporočil.³²

Hkrati nam zapisnik srečanja iz leta 796 posreduje pomembne informacije o zgodovini krščanstva na naših tleh. Govori o ostankih Cerkve med staroselskim romanskim prebivalstvom, kar nam pove, »da se je krščanstvo sicer pojavljalo v vse bolj okrnjenih oblikah, vendar se je tudi pod dvestoletno avarsko in slovansko oblastjo ohranjalo. Zapis torej dovolj razločno potrjuje kontinuiteto krščanstva v vzhodnoalpskem in podonavskem prostoru iz pozne antične dobe v zgodnji srednji vek«. ³³

V sklepih srečanja in v oblikovanju načel novega misijonskega pristopa je mogoče videti najlepše znamenje dozorevanja in uveljavljanja krščanskih načel delovanja, ki je bilo doseženo v zadnjem desetletju 8. stoletja. Udeleženci zborovanja so zelo jasno povedali, da je spreobrnjenje Božje delo in ne delo ljudi in so zahtevali, da so se misijonarji prilagodili kulturnemu stanju ljudi, ki predvsem potrebuje pouk. Zavrnili so množično krščenje in uporabo sile. Nova navodila misijonskega dela so bila res namenjena v prvi vrsti škofoma v Salzburgu in Ogleju za njuno delo med Slovani in Avari, svojo veljavnost pa so ohranila tudi za misijonsko delo med germanskimi ljudstvi (npr. Sasi).³⁴ Poudarjanje takšnih

³¹ Prim. Bratož, *La cristianizzazione degli Slavi*, str. 167.

³² Prim. Bratož, *La cristianizzazione degli Slavi*, str. 169–170.

³³ Benedik, *Krščanstvo na Slovenskem v luči virov*, str. 140.

³⁴ Prim. Jedin, *Storia della Chiesa*, str. 112.

načel je bila posredna Alkuinova kritika misijonskih metod, ki so jih uporabljali do tedaj kot tudi prehitro uvajanje desetine. Ko je bil leta 797 v mestu Aachen objavljen *Capitulare Saxonicum*, je uvedel novo spravno politiko in postavil mejnik v odnosu do postopkov v predhodnih letih.

Srečanje je bilo pomembno tudi za nadaljnjo organiziranost Cerkve med ljudstvi, ki so si jih takrat podredili Franki. Šlo je za vprašanje organizacije cerkvenih struktur, da bi bile najbolj v službi pokristjanjevanja in izvedbo načrtov, ki so jih pripravili. Takrat so kot mejo dveh misijonskih središč postavili reko Dravo. Severno od nje je odgovornost za misijonsko akcijo bilo zaupano škofovskega središča v Salzburgu, za ozemlje južno od Drave pa patriarhatu v Ogleju. Tako sta bila misijonsko delo in nato cerkvena uprava v vzhodnoalpskem prostoru in v Panonski nižini v pristojnosti Salzburga, južno od Drave pa Ogleja. Ko je bil leto kasneje 797 Salzburg povzdignjen v metropolijo, je reka Drava postala tudi metropolitanska meja in je to ostala vse do propada podonavske monarhije. Šlo je za dve cerkveni središči, ki sta svoja sedeža imeli zunaj slovenskega etničnega prostora, kar je zaznamovalo vse cerkveno dogajanje.³⁵

3. Voditelj menihov v Toursu

Alkuin je velik del svojega življenja živel in delal v frankovski državi, to je od leta 782 do svoje smrti; vmes je dvakrat obiskal svojo rojstno Anglijo. Po 14 letih delovanja na dvoru se je leta 796 na predlog kralja Karla za stalno umaknil v opatijo sv. Martina v Toursu, kjer je postal predstojnik tamkajšnjega benediktinskega samostana in tam umrl 19. maja 804. Tudi v meniški skupnosti je deloval za izboljšanje izobrazbe med menihi in kleriki, bil je učitelj v samostanski šoli, uredil je razmere v meniških vrstah in poskrbel za pregledno upravo samostanskega premoženja. Za Yorkom in palatinsko šolo je bil Tours tretji kraj, kjer je Alkuin v polni meri razvil svoje pedagoško delo. Ob tem je dajal velik poudarek delovanju samostanskega skriptorija, kjer so nastajali čudoviti srednjeveški rokopisi, napisani v karolinški minuskuli. Številni reformni ukrepi za izboljšanje latinskih spisov in na liturgičnem področju, ki so obsegali tudi priprave novih besedil, so zahtevali številne prepise teh besedil, ki so jih nato

³⁵ Reka Drava je bila kot meja med dvema metropolijama prvič določena na srečanju ob Donavi leta 796, drugič oktobra 803 v Salzburgu, ko je mejo potrdil cesar Karel Veliki, in tretjič junija 811 v Aachnu, ko je o meji ponovno odločal Karel Veliki, potem ko je razrešil spor med salzburškim nadškofom Arnom in novim oglejskim patriarhom Ursom. Slednji dokument je v izvirnem latinskem jeziku objavil F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, II. zvezek, št. 37.

uporabljali cerkvene ustanove v obsežnem frankovskem cesarstvu. To je hkrati pomenilo hitro uveljavljanje nove pisave karolinške minuskule, ki je postala izhodišče za sodobno latinico, in delo za izboljšanje kvalitete prepisov. Pri teh so se namreč zaradi slabe izobrazbe prepisovalcev pogostokrat pojavljale napake, ki so pačile besedila in njihovo verodostojnost. Da bi to izboljšal in dal enotna pravila za prepisovanje je pripravil spis *Orthographia*, v katerem se je zavzel za poenotenje pravil. Do tedaj sta se namreč izgovorjava in črkovanje latinskih besedil zelo popačili. Če so Alkuin in njegovi sodobniki želeli naslednjim rodovom prenesti izvirna antična besedila in teološko pravovernost, so morali kar največ pozornosti nameniti pravopisu in vsebinam.

Alkuin je pripravil komentarje vrste bibličnih besedil, pri čemer je pokazal dobro poznavanje komentarjev, ki so jih pred njim napisali Beda, Ambrož, Hieronim in Avguštin. Le na redkih mestih se pojavijo povsem izvirne ideje. Njegov namen pa je bil predvsem katehetski, to je dati pridigarjem pripomočke za njihovo katehetsko delo.³⁶ Napisal je komentarje Mojzesovih knjig, nekaterih psalmov, Visoke pesmi, Pridigarja, Janezovih spisov, Matejevega evangelija, apostolskih pisem in Apokalipse. Med asketičnimi spisi, ki so ohranili svojo vrednost v naslednjih stoletjih, izstopa razlaga psalmov *De psalmorum usu*, ki ga pripisujejo Alkuinu, in vsebuje navodila, kakor recitirati psalme za različne namene in ob raznih priložnostih. S tem je klerikom svojega časa ponudil možnost spoznavanja temeljnih del patristične eksegeze. Pripravil je še razpravo o krepostih in razvadah (*De Virtutibus et Vitiis*) in o spovedi. V boljšo latinščino je prepisal življenjepis Martina iz Toursa in nekaterih drugih klasičnih spisov.³⁷ V preteklosti je veljalo, da je Alkuin poskrbel za nov prevod bibličnih besedil, kar naj bi mu bil naročil Karel Veliki. Je pa kot opat v Toursu (po 796) naročil nov prepis celotnega Svetega pisma, v katerem so popravili najbolj očitne razlike med Hieronimovo Vulgato in hebrejskim izvirnikom. Revidiran prevod je vladarju izročil Alkuinov učenec Fredugise na božični praznik leta 800, to je prav isti dan, ko je bil frankovski kralj Karel Veliki v Rimu okronan za cesarja. Od tedaj dalje so v dvorni liturgiji uporabljali evangelijska besedila, ki jih je pripravil Alkuin.

Alkuin je v treh spisih zavrnil adopcionizem, ki sta ga učila Feliks iz Urgela in Elipandus iz Toleda. Zmotno učenje je zavračal na sinodalnih srečanjih (sinode v Narbonne, Regensburgu in Frankfurtu) in je priznan kot avtor sklepov frankovskih škofov *Synodica* in tudi Karlovega pisma, ki ga je iz sinode v Frankfurtu leta 794 poslal španskim škofom.³⁸ Najnovejše raziskave so pokazale, da

³⁶ Prim. Page, *The letters of Alcuin*, str. 30–31.

³⁷ Prim. Wallach, *Alcuin*, str. 243.

³⁸ Prim. Page, *The letters of Alcuin*, str. 24–27.

je bil Alkuin in ne Theodulf Orleanski avtor spisa *Libri Carolini*, s katerim je Karel Veliki zavrnil bizantinsko učenje o češčenju podob, ki ga je sprejel sedmi ekumenski koncil v Niceji leta 787.³⁹ Šlo je za sporno vprašanje, ki je pretresalo bizantinsko Cerkev vse osmo stoletje in je imelo odmev tudi na Zahodu. Slabo poznavanje grške teološke terminologije je povzročilo, da je ikonodulstvo/ikonoklazem še poglobilo prepad med Zahodom in Vzhodom. Češčenje podob je na Vzhodu postalo pomembna sestavina ljudske pobožnosti, na Zahodu pa so se temu še vedno izogibali. Dal pa je s svojim učenjem in kraljevo avtoriteto vso podporo uvedbi izraza *filioque* v *symbolum*, ki se je iz Španije širil proti vzhodu Evrope. Na sinodi v Aachnu leta 809 so sklenili, da je *filioque* del veroizpovedi Cerkve.

Kot prava benediktinska skupnost so menihi v Toursu in njihov opat veliko pozornosti namenjali liturgiji in uvajanju posameznih liturgičnih opravil, od katerih so nekatera postala trajni sestavni del liturgije Katoliške cerkve, najprej pa so bila uveljavljena na ozemlju frankovske države. Med te sodi uvajanja petja *creda* pri slovesnejših liturgijah, kar je bila pred tem že ustaljena navada pri irskem bogoslužju v Severni Humbriji.⁴⁰ Uredil je še nekatera druga vprašanja liturgičnega reda kot je obhajanje votivnih maš preko tedna (petek spominski dan Kristusove smrti, sobota Marijin spominski dan), uvedel je obhajanje praznika vseh svetnikov in drugih obveznih svetniških spominskih dni; pravila še danes veljajo v katoliški skupnosti.⁴¹ Urejanje knjig z liturgičnega področja v karolinškem kraljestvu je prineslo najbolj odmeven rezultat v uvedbi več priročnikov, ki so postali uradne knjige v državi in so v veliki meri Alkuinovo delo: pripravil je nov homiliarij v dveh zvezkih, nov lekcionarij in preurejen/dopolnjen gregorijanski zakramentarij. Alkuinovo delo so še druge knjige z liturgičnega področja: *Liber sacramentorum* (mašni obrazci za različne priložnosti), *Breviarium* (psalmi razdeljeni na sedem dni v tednu), antifonarij, obredniki in druge. Za liturgijo je Alkuin uveljavil *cantus Romanus*. Pri tem je upošteval izvirnosti galikanske liturgije in jih uvedel v rimski misal. Kot ugotavlja Wallach, je v liturgičnih besedilih in dodatkih prevzel sestavine, ki jih je prevzel iz mozarabskega obreda, s katerim se je srečal med svojim obravnavanjem adopcionističnih spisov in nauka, ki so našle najmočnejšo oporo na Iberskem polotoku.⁴² Sicer pa so novi liturgični priročniki bili v skladu z vodili državne politike – da bi tudi Cerkev in njene institucije, vključno z liturgijo, čim bolj izražale državno

³⁹ Prim. Wallach, Alcuin, str. 243.

⁴⁰ Prim. Alcuin, v: *Encyclopaedia Britannica*.

⁴¹ Prim. Jedin, *Storia della Chiesa*, str. 407, 409.

⁴² Prim. Wallach, Alcuin, str. 243.

enotnost in obredno uniformiranost, kar je bilo temeljno izhodišče pri Karlu Velikem, Alkuin pa je bil njen snovalec in izvrševalec.

Zgodovinski pomen je dobilo pravilo sv. Benedikta, ki je že v 7. stoletju dobivalo vse večjo veljavo v meniških skupnosti v frankovski državi. Veljalo je kot rimsko meniško pravilo in je s tem imelo posebno mesto že vnaprej. Leta 787 je kralj Karel poskrbel, da je z Monte Cassina pridobil izvirno Benediktovo besedilo, ki je od tedaj dalje veljalo kot temeljno pravilo vseh meniških skupnosti na ozemlju kraljestva. Pod vplivom Karlovega naslednika Ludvika Pobožnega (vladal od 814 do 840) pa je opat Benedikt iz Aniana (ok. 750–821) načrtno skrbel za poenotenje meniških skupnosti na temelju montecassinskega pravila. Urejanje razmer v meniških vrstah in prenova samostanskih ustanov v celoti sta pripomogla, da so se postopoma začele izboljševati razmere tako med nižjo duhovščino kot med ljudstvom.

Druga velika sprememba, ki je po prizadevanju Alkuina izboljšala razmere v kleriških in laičkih vrstah, je bilo urejanje neredov med nižjo duhovščino s pomočjo uvajanja duhovniških skupnosti, v katerih so živeli duhovniki in imeli za osnovno kanoniško pravilo življenja (*regula canonicorum*). Temeljni namen uvajanja tega, za kar sta se zavzemala tako Cerkev kot država in je bil sad njunega skupnega prizadevanja, je bilo več reda med duhovniki, spoštovanje cerkvenih in državnih predpisov, boljša izobrazba in zgledno življenje. Pravilo je duhovnikom natančno določalo dolžnosti in dnevni red; osrednji nalogi sta bili študij in molitev.⁴³ Z urejanjem razmer v duhovniških vrstah s pomočjo kanoniškega pravila pa je bil izpolnjen pomemben pogoj za bolj zavzeto in kvalitetno delo med ljudmi, za kar sta si v svojem delu prizadevala oba škofa, ki sta prevzela misijonsko delo med Slovani, salzburški (nad)škof Arn in oglejski patriarh Pavlin II.

4. Trajni pomen Alkuinovega dela

Alkuin se je v zgodovino zapisal kot osrednji teolog konca 8. stoletja in kot svetovalec vladarja Karla.⁴⁴ Svoja zadnja leta življenja je namenil meniški skupnosti v Toursu in njenemu poslanstvu v okviru benediktinskega izročila. Pripravil je vrsto besedil s področja vzgoje, filozofije in teologije, ki pa so bila pripravljena ob obilni uporabi spisov predhodnih stoletij. V okvir dela zavzetega predstojnika opatije je sodilo urejanje liturgičnih vprašanj, liturgičnega koledarja in okrepljeno delo samostanskega skriptorija. Kot temelj urejanja liturgičnih vprašanj so

⁴³ Prim. Page, *The letters of Alcuin*, str. 64–65.

⁴⁴ Prim. Bratož, *La cristianizzazione degli Slavi*, str. 156.

bile navade rimske Cerkve ter izkušnje anglo-saksonskih cerkvenih skupnosti. Izkazal se je kot dober poznavalec antičnih spisov in kot skrben posredovalec tega znanja v frankovsko državo in v evropsko kulturno zakladnico. Njegovi prispevki pri urejanju cerkveno-političnih vprašanj v frankovski državi, izobraževanju duhovniških kandidatov in vključevanju novih ljudstev v Cerkev so dali pečat ne le karolinški državi, temveč celotnemu zahodnemu krščanstvu. Hkrati kažejo, kako pomemben vpliv je imel tujec iz Severne Humbrije na politično življenje frankovske države. Alkuin se je izkazal kot šolnik, s čimer je globoko vplival na kulturni razvoj sicer barbarskih razmer. Z dvora, kjer je bil voditelj šole, se je razširila prenova kulturnega in verskega življenja ter so se oblikovala nova središča kulture in vere. Učenci in učitelji so s seboj nosili šolskega duha v nova okolja, kjer so prevzemali nove naloge. Župnijske šole so sicer obstajale že iz 6. stoletja. Posredovale so temeljna znanja za pisanje, branje, pripravo računov, zlasti pa za katehetski pouk. Verni so morali znati na pamet vero in očenaš; to so vztrajno ponavljali kapitularji vse od *Admonitio* iz leta 789.⁴⁵ Ponovno je v ospredje postavil merila misijonske dejavnosti, ki so veljala v prvih stoletjih krščanstva (izrecno jih je poudaril v svojih navodilih papež Gregor Veliki okoli leta 600) in so bila v poznejših stoletjih, predvsem po času pretesne prepletenosti Cerkve z državo, v mnogih primerih kršena. Po njegovih navodilih je sila prenehala biti sredstvo za pokristjanjevanje, za misijonsko delo med novimi ljudstvi pa se je zahtevala ustrezna umska pripravljenost in sposobnost.

Viri in literatura

Ambrožič, Matjaž. 2019. *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*. Ljubljana: Teološka fakulteta.

Benedik, Metod. 2016. *Kršćanstvo na Slovenskem v luči virov*. Celje: Mohorjeva družba.

Bratož, Rajko. 1998. La cristianizzazione degli Slavi negli atti del convegno »ad ripas Danubii« e del concilio di Cividale. V: *XII centenario del Concilio di Cividale (796–1996)*. Convegno storico-teologico. Atti. Udine: Deputazione di storia patria per il Friuli. Facolta' teologica dell'Italia settentrionale.

Dolar, France Martin. 1985. Misijonske metode Salzburga in Ogleja in njihove posledice za delo svetih bratov Cirila in Metoda. V: *Bogoslovni vestnik* 45 (1985), str. 139–153.

Encyclopaedia Britannica. 2001.

Grafenauer, Bogo. 1991. Pokristjanjevanje Slovencev. V: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*. Celje: Mohorjeva družba, str. 29–60.

Jedin, Hubert. 1992. *Storia della Chiesa. Il primo medioevo*. Milano: Jaca Book.

⁴⁵ Prim. Jedin, *Storia della Chiesa*, str. 100–101.

Migne J. P. (ed.). 1851. *B. Flacci Albini seu Alcuini abbatis et Caroli Magni imperatoris magistri opera omnia*. Vol. I. /Patrologiae cursus completus, tomus 100/ Paris: J. P. Migne.

Page, Rolph Barlow. 1909. *The Letters of Alcuin*. New York: Alpha Ed.

Smolik, Marijan. 2000. Geslo Alkvin. V: *Leto svetnikov*, zv. II, Celje: Mohorjeva družba, str. 432–433.

Wallach, Luitpold. 2002. Alcuin, Blessed. V: *New Catholic Encyclopedia*, vol. I, 2nd Ed., Washington D. C.: Catholic University of America, str. 242–244.

Wolfram, Herwig. 1999. Arn von Salzburg und Karl der Große. V: H. Dopsch, P. F. Kramml, A. S. Weiß (Hg.), *1200 Jahre Erzbistum Salzburg. Die älteste Metropole im deutschen Sprachraum. Beiträge des Internationalen Kongresses in Salzburg vom 11. bis 13. Juni 1998*. Salzburg: Ges. für Salzburger Landeskunde, str. 21–32.

Dokumentarnost in propaganda v literarni preobleki: O vojni, zmagovalcih in poražencih v Steinbeckovem romanu *Mesec je zašel*

Kot študentka prvega letnika dodiplomskega študija na takratnem Oddelku za germanske jezike in književnosti, ki se je kasneje razdelil na anglistični in nemcistični del, sem pri akademiku Janezu Stanoniku obiskovala predavanja v okviru predmeta Starejša angleška književnost. Najbolj živo se spominjam profesorjeve slikovite predstavitve staroangleške epske pesnitve o legendarnem bojevniku Beowulfu in njegovi odločenosti, da premaga pošast, ki terorizira Dansko. Reminiscenca na to heroično pesnitev in vojna, ki divja v Evropi, sta botrovali moji izbiri teme. Predstavila bom med slovenskimi bralci manj znani roman ameriškega Nobelovega nagrajenca Johna Steinbecka *Mesec je zašel* (*The Moon Is Down*), ki tako kot omenjeni ep oblikuje tematiko upora proti nasilju in odseva idejo o zmagi dobrega nad zlim. Steinbeckovo delo sem izbrala tudi zato, ker je bil pisatelj v drugi polovici 20. stoletja (in še posebej v šestdesetih in sedemdesetih letih) zelo priljubljen tudi med slovenskimi bralci, kar dokazujejo številni prevodi njegovih del v knjižnih izdajah in periodičnem tisku. Od leta 1943, ko je založba Plug izdala *Sadove dela*,¹ prevod Steinbeckovega najslovičnejšega romana *The Grapes of Wrath* (1939), do 1995, ko je za dalj časa zamrlo zanimanje za pisatelja, je v slovenščini izšlo kar 21 knjižnih izdaj.

Že Platon in Aristotel sta izpostavila vpliv literarnih besedil na bralce. Ta je pogosto celo večji od vpliva strokovnih zgodovinskih in družboslovnih študij, trdi ameriška filozofinja Martha Nussbaum (359). V nasprotju z večino strokovne literature, umetniška literatura omogoča možnost identifikacije z dogodki in liki ter bralca ob podoživljanju kar sili v pogosto bolečo konfrontacijo z lastnimi prepričanji in terja odgovor (359). Steinbeck je zagotovo eden od tistih pisateljev, ki je s svojo umetniško besedo vedno znova buril javnost in terjal, da se opredeli. Kritična ostrina, s katero je popisoval socialne anomalije kapitalističnega sistema v času svojega ustvarjalnega vrha v poznih tridesetih letih dvajsetega stoletja

¹ Prvi slovenski prevod je izpod peresa Rudolfa Kresala, Naslov aludira na marksistično zgodovinsko tradicijo in njeno popularno kolokacijo 'sadovi dela'. Danes ta roman poznamo pod naslovom *Grozdi jeze*, kot ga je leta 1983 za Cankarjevo založbo prevedel Janko Moder.

namreč ni bila sprejemljiva za nekatere kritike, spet drugim pa se je zameril s kasnejšim preходом od ideološko angažirane tematizacije delavsko-kmečke problematike v neideologizirano vsakdanjost in zapletena čustvena razmerja v okolju človekovega sobivanja. Tudi roman, ki ga bom predstavila, *Mesec je zašel*, je pri bralcih sprožil buren odziv.

Razhajanje kritičskih mnenj o Steinbeckovih delih je bilo tako izrazito, da ga je ameriško ministrstvo za zunanje zadeve v neki radijski oddaji navedlo kot »dokaz ameriške svobode govora v nasprotju z izsiljeno rusko enoglasnostjo«, je zapisal Steinbeckov življenjepisec Jackson Benson (593). Kritičske ocenjevalce je begal tudi zato, ker ga zaradi nenehnega eksperimentiranja s svojim medijem niso uspeli varno umestiti v okvire te ali one literarne smeri. Po izidu svojega najodmevnejšega romana *Grozdi jeze* (1939), pronicljive socialne obtožnice, ki je razblinila mit o Kaliforniji, se je namreč najprej preizkusil v vojni tematiki, dela po letu 1945 pa je postavil v sodobne razmere srednjega mestnega sloja in v njih raziskoval krizo moralnih vrednot in razkroj človeških vezi.

Kakorkoli že, naturalist, socialni realist, modernist, postmodernist, Steinbeck je bil vse to, k njegovi svetovni slavi pa so pripomogle številne filmske upodobitve njegovih romanov v režiji slavnih imen, kot so med drugimi Elia Kazan, Lewis Milestone in John Ford, in dejstvo, da kljub svojemu odmiku od smernic socialnega realizma ni izstopil iz kroga umetnikov, ki so verjeli v moč besede in z njo opozarjali na družbeno zlo. Kot je večkrat izjavil: »Pisatelj se mora oglasiti, ko je to potrebno« (Lisca 860). Steinbeckovo zavzeto družbeno držo je izpostavila tudi komisija, ki mu je leta 1962 podelila zakasnelo Nobelovo nagrado za roman *Grozdi jeze*.

Zaradi razumevanja književnosti kot medija, ki ga ne opredeljuje samo avtorjevo iskanje osebne izpolnitve in smisla človekovega bivanja, ampak je hkrati tudi izraz kolektivnih prizadevanj za odpravo navzkrižij in napetosti ali obstoj neke skupnosti, je Steinbeck svoje pero večkrat zastavil v politične namene. O krivicah oblasti in nasilju nad posameznikom je najprej pisal v obdobju Velike depresije, ko je s serijo ostrih časopisnih člankov in presunljivo literarno tematizacijo gospodarske krize brezkompromisno razgalil gorje zemljiških zakupnikov, ki so ga povzročile dolgotrajna suša in nenasitne hipotečne banke. Med številnimi drugimi je z romanom pritegnil pozornost predsednika Roosevelta ter sprožil postopke za izboljšanje razmer. Prav tako ni skrivnost, da je bil cenjen svetovalec predsednikovega volilnega odbora in pisec njegovih govorov. Zaskrbljen zaradi vojne v Evropi in agresivne nacistične propagande v Latinski Ameriki je od leta 1940–1942 prostovoljno deloval v več vladnih obveščevalnih agencijah, med drugimi tudi v COI (Coordinator of Information) in OSS (Office of Strategic Services), iz katerih se je leta 1947 razvila CIA.

Ker je predvidel neizbežnost ameriškega vstopa v vojno, je v zgodnjih štiridesetih letih napisal več propagandistično intoniranih del z vojno tematiko, ki pa večinoma niso utrdila njegovega umetniškega ugleda. Slednje dokazujeta zlasti po navodilih napisana propagandna igra *Proč z bombami* (*Bombs Away*, 1942) in memoarska zbirka reportaž *Nekoč je bila vojna* (*Once There Was a War*), ki jih je kot dopisnik pošiljal z evropskih bojišč (zbirka je izšla šele leta 1958). Tudi drugi poskusi, da bi vojno tematiko prenesel v literarno delo, ki bi dosegalo umetniško veličino del iz predhodnega obdobja, so se izjalovili. Mednje sodita scenarija za Hitchcockov film *Rešilni čoln* (*Lifeboat*, 1944) in film Franka Butlerja *Medalja za Bennyja* (*A Medal for Benny*, 1945). V tem obdobju, natančneje spomladi 1942, je nastal tudi roman *Mesec je zašel*, ki se prav tako ne uvršča med Steinbeckove presežke, kar pa ne pomeni, da ni vreden naše pozornosti.

Spomniti velja tudi na to, da se je Steinbeck zaradi ostre kritike ameriškega kapitalističnega sistema in značilnega občutja nujnosti sprememb v romanih iz svojega ustvarjalnega vrha še posebej priljubil bralcem v nekdanj socialističnih državah politično razdeljene Evrope in postal idejno orodje vladajočih režimov. V političnih režimih, ki so delovali v imenu marksizma in leninizma, je namreč književnost predstavljala »osrednjo gibalno silo družbenih sprememb«, je zapisal madžarski literarni zgodovinar in filozof György Lukács (164). Kot trdi Marko Juvan, je vloga literarnih besedil kot eno od lokacij, »preko katerih se vzdržuje ali prerazporeja politična moč« (10), danes bistveno manjša v primerjavi s sporočili množičnih medijev, ki obvladujejo komunikacijo, v preteklosti pa so imela »pomembno ideološko-formativno vlogo« (29). Tudi vzroke za kasnejše nezadovoljstvo s Steinbeckom in upad zanimanja za njegova dela z novimi pripovednostvarjalnimi izhodišči je potrebno iskati v utilitarističnem pojmovanju književnosti oziroma v povezovanju koncepta umetniške vrednosti književnih del z njihovim političnim vplivom.

Čprav ni moč spregledati nihanja kvalitete Steinbeckovega pisanja, je bila marginalizacija nekaterih Steinbeckovih del v veliki meri plod tendenčnega, ideološko motiviranega branja. Literarno delo se namreč realizira v cilju, ne v izvoru, je že v šestdesetih letih dvajsetega stoletja zapisal Roland Barthes, več drugih raziskovalcev in raziskovalk pa je pravilno opozorilo na osrednjo nevarnost takšnega razumevanja literarne interpretacije, tj. na možnost bralčevega izkrivljanja besedila. Bralec, ki je zaslepljen z lastnimi ali kolektivističnimi vrednotami in ideali, namreč motri vsa besedila skozi isto družbeno agendo in jih temu ustrezno sprevrača, je zapisal Wayne C. Booth (350). Študija ruskega kritika A. Starceva, ki je bila v prevodu objavljena tudi v slovenski reviji *Novi svet* (1947), se že zdi takšna: namesto odprtosti za mnogoterne poti branja jo zaznamuje ideološka nasičenost, ki priča o kritikovem pretiranem ukvarjanju s političnim potencialom besedila. Starcev Steinbecku po eni strani prizna, da

je bil v *Grozdih jeze* drzen proučevalec ameriške družbene scene, po drugi pa mu očita, da se v delu *Mesec je zašel* »vede tako, kot da je analiza družbenih pojavov za leposlovje nerešljiva uganka« (130). Kritiška preokupacija z družbeno-ideološko vsebino Steinbeckovih del in zapostavljanje estetske vrednosti je bilo prisotno v vseh državah vzhodno od železne zaves, kot je meja med zahodom in vzhodom leta 1946 poimenoval Winston Churchill, kar nazorno karikira izjava Steinbecku naklonjenega češkega kritika Antonina Přidala, da bi bilo zanj bolje, če bi namesto romanov pisal kar politične traktate (Kopecký 211). Sledi utilitarističnega pojmovanja književnosti je moč zaznati tudi v interpretativnih odzivih cele vrste ameriških kritikov, ki so svoj medij zlorabljali za nazorska in politična obračunavanja s pisateljem.

Tudi slovenska javnost je Steinbeckovo literarno ustvarjanje vrednotila predvsem z opazovališča sociološkega diskurza, kar dokazuje marginalizacija romanov, kot so *Mesec je zašel* (*The Moon Is Down*, 1942), *Nebeški pašniki* (*The Pastures of Heaven*, 1932), *Neznanemu Bogu* (*To a God Unknown*, 1933) in *Zablodeli avtobus* (*The Wayward Bus* (1947)), ki najbrž predvsem zaradi odsotnosti ideoloških vsebin oziroma neskladja z željeno retoriko do nedavnega niso bili niti podrobneje osvetljeni niti prevedeni.

O genezi romana *Mesec je zašel*

Roman je izšel februarja 1942, samo dva meseca po japonskem napadu na ameriško pomorsko oporišče Pearl Harbor. Istega leta mu je sledilo dramsko delo v dveh dejanjih, leto kasneje pa še filmska upodobitev. Nastal je na prigovarjanje polkovnika Williama J. Donovana, da napiše propagandno delo, ki bo pripomoglo k večjemu naboru vojaških obveznikov. Donovan je bil takrat na čelu dveh ameriških obveščevalnih agencij, v katerih je deloval tudi Steinbeck. Druga spodbuda za nastanek romana so bili pogovori z begunci iz okupiranih evropskih držav, še posebej Norveške, Danske, Francije, Belgije in Nizozemske, s katerimi je bil Steinbeck pri opravljanju svojih obveščevalnih dolžnosti pogosto v stiku. Njihovi opisi apokaliptičnih razmer v Evropi so od pisatelja zahtevali posebno literarno pričevanje o grozotah, ki jih s svojimi idejami in odločitvami povzroča agresor, in o junaštvu tistih, ki se tem idejam uprejo. Prva različica z umestitvijo v manjšem ameriškem mestu je bila zavrnjena z utemeljitvijo, da bi zgodba o porazu in okupaciji ZDA imela demoralizacijski učinek na ameriško javnost, nasprotno pa so begunci v njej prepoznali potencial za krepitev morale v okupiranih državah. Na njihovo prošnjo, da ne odstopi od namere, ampak samo spremeni dogajalni prostor, je Steinbeck dogajanje postavil v neimenovano državo, s čimer je še povečal zorni kot svojega pripovedovanja.

Kakšno je torej delo, ki z naslovom – citatom iz drugega dejanja Shakespea-rovega *Macbetha* – aludira na obsedenost z močjo ter napoveduje zlo in moralni zaton? Okvir, v katerega je Steinbeck razpostavil človeške usode, sestavljajo dogodki, ki potekajo v bralcu znanem zgodovinskem okolju, pri čemer niti lokacija niti dogajalni čas nista nikoli neposredno opredeljena. Čeprav je pripoved ilustrirana s časovno panoramo družbenega oz. zgodovinskega dogajanja, delo ni niti spominsko niti dokumentarno oz. faktografsko besedilo, ampak fiktivna pripoved, ki sledi dogodkom, kakor jih je preuredil avtor. Kot je zapisala Vanesa Matajc, vsaka preteklost je namreč z vstopom v umetnikovo ustvarjalnost »a priori prepojena z njegovo zdajšnjostjo oz. je stvar njegove subjektivnosti; svoj obstoj [...] potrjuje skozi umetniško konstrukcijo in ne skozi historiografsko rekonstrukcijo« (202).

V ospredju romana in kot najpomembnejše gibalno dogajanja je ljudski odpor. Pripoved o junaštvu, ki jo dopolnjujejo živopisne prisposode in poetični opisi zimske pokrajine, pa je prepletena z intimnim doživljanjem protagonistov. Zgodba o okupaciji, izdaji in ljudskem uporju je namreč hkrati zgodba o iskanju medsebojnih povezav, o hrepenenju po varnosti in domu, o dilemah, ki jih sprožijo bodisi nasprotje med osebnimi načeli in ideologijami bodisi nezdržljivost idealov z resničnostjo. Roman je najprivlačnejši prav v pasusih, ki se navezujejo na intimo protagonistov – samo tu, v notranjem svetu, so dovoljene sanje, nežnost in lepota. Številne dialoge in deskripcije Steinbeck izrablja za to, da okupatorje izriše kot ljudi z notranjimi boji in običajnimi čustvenimi odzivi na drobne vsakdanjosti: ne samo, da okupiranemu prebivalstvu utemeljujejo svoje nasilno dejanje in se, dokler je to mogoče, izogibajo nasilju; pogrešajo dom, svoje družine in tople človeške odnose. Na primer, poročnik Tonder se takole izpove domačinki Molly:

»Poskušajte razumeti – poskušajte mi verjeti. Ali ne moreva samo za kratek čas pozabiti, da je vojna? Ali se ne moreva samo za kratek čas pogovarjati kot človeka? [...] Tako osamljenega se počutim, da sem že skoraj bolan od tega. Osamljen sem v tišini in sovraštvu.« (Steinbeck 2011, 77)

Pogosto jih obhajajo dvomi, strah in negotovost. Okupator je torej prav tako ranljiv kot prebivalstvo, ki so si ga podredili, sporoča Steinbeck, to spoznanje pa je bistvenega pomena v boju z njim in pot do zmage okupiranih. Ob ta osnovni miselni votek pisatelj doda še vrsto drugih tem: od opozarjanja na nesmiselnost vojaškega spopada in kritike vojaškega usposabljanja, ki vojake pripravlja na zmage, ne pa tudi na poraze, do obsodbe slepega sledenja vsemogočnim avtoritetam in izgube osebne odgovornosti. Vse naštetu pride še posebej do izraza v pisateljevi predstavitvi polkovnika Lanserja:

Pred dvajsetimi leti se je Lanser boril v Belgiji in Franciji. Prizadeval si je, da ni razmišljal o tem, da je vojna izdajalska in osovražena, da je zmešnjava, ki jo povzročijo nesposobni generali, da je mučenje in ubijanje in bolezen in utrujenost, dokler ni končana, da vojna ničesar ne spremeni in prinese samo nove težave in sovraštvo. Dopovedoval si je, da je vojak, ki mora izvrševati ukaze. Od njega ne pričakujejo, da dvomi ali razmišlja, ampak da izvršuje ukaze; in skušal je pozabiti boleče spomine na prejšnjo vojno in zatreti védenje, da bo spet tako. Ta vojna bo drugačna, se je prepričeval vsaj petdesetkrat na dan; ta bo zelo drugačna.

V pohodih, v množici, na nogometni tekmi in v vojni je izid dvomljiv; resnične stvari postanejo neresnične in meglena koprena prekrije misli. Napetost in vznemirjenje, težave, gibanje – vse to se združi v meglene sanje; ko je vsega konec, se je težko spomniti, kako je bilo, ko si ubil človeka ali ukazal, da ga ubijejo. Potem tisti, ki jih sploh ni bilo zraven, povedo, kako je bilo, ti pa utrujeno rečeš: »Ja, najbrž je bilo res tako.« (Steinbeck 2011, 27)

Pripoved se razrašča do največje izrazne moči s prepletanjem dogajanja in vpogleda v duševne tokove protagonistov, v zapletena razmerja med logiko razuma in željami srca, med zunanjim in notranjim, med resničnostjo in spominom. Ta kombinatorika je še posebej učinkovita, kadar jo dopolnjujejo aluzije ali pa z ironijo in skepso podložene modrosti. »Muhe so zavzele muholovec« (115), se zdravnik Winter posmehuje okupatorjevemu pohlepu in Pirovi zmagi. Čeprav se zdi, da je položaj okupiranih brezizhoden, saj vsakemu uporniškemu dejanju sledijo surove represalije, roman ni pesimističen. Luč upanja prihaja iz ust glavnih junakov, domoljubnega župana Ordena in njegovega prijatelja, zdravnika Winterja. »Ljudje ne marajo, da jih kdo okupira [...], zato ne bodo ostali okupirani. Svobodni ljudje ne morejo začeti vojne, ko pa se ta začne, se lahko branijo. Tuja drhal, ki sledi svojemu voditelju, tega ne more, zato napadalci vedno dobivajo bitke, okupirani pa zmagujejo vojne« (114), v sklepnem prizoru, tik pred svojo usmrтитvijo, preroško razmišlja župan. Na tem mestu roman prese- neti še z dramatizacijo odlomka iz Sokratovega zagovora v Platonovi *Apologiji*, ki ga ni težko prepoznati in sprejeti kot pisateljevo neposredno humanistično sporočilo: okupator ne bo ostal nekaznovan in s pošiljanjem ljudi v smrt ne bo utišal glasov o svojih zločinih.

Kljub zanimivi mreži opisnih in dialoških delov pripovedi, pripovednikovih komentarjev in notranjih monologov ter poudarjenemu duhovnemu in čustvenemu ozadju dogajanja so se kritiki, vsaj do nedavnega, skoraj izključno ukvarjali samo s propagandistično močjo romana. Res je, da ga je Steinbeck zasnoval in napisal kot propagando delo in je kot takšno služilo svojemu namenu, toda pisateljevi pogledi niso niti časovno niti geografsko zamejeni. Pa ne zato, ker je zgodbo postavil v neimenovano državo, se izognil neposrednemu imenovanju okupatorja, izdajalca Curselinga iz prve različice romana, ki je s svojim imenom preveč spominjal na norveškega Quislinga, pa preimenoval v Corella. Tisti, ki zgodbi želijo določiti časovne in prostorske koordinate, namreč nimajo težkega dela, da v mrzli in temačni zimski pokrajini prepoznajo Norveško, v okupatorjevi

armadi z oficirji, ki pogosto omenjajo »voditelja« in njegov »novi red«, pa nemško vojsko. V fikciji namreč dokumentarnost ni moteča in se »ne izključuje z literarnostjo nasploh niti z romanom kot pripovedno zvrstjo, medtem ko zgodovinopisnim, informativnim in poročevalskim besedilom domišljijiški vložki jemljejo faktografsko verodostojnost« (Stanovnik 242). Trajni čar in privlačnost tega dela izpred osemdesetih let, v katerem se zrcalijo zablode, travme in strahovi nekega zgodovinskega obdobja, izvirata iz literarnih sestavin in pisateljeve vere v nepremagljivo moč človekovega duha. Tudi v tem delu namreč Steinbeck ostaja zvest samemu sebi, to je, dovzeten za osebne in družbene stiske in na strani tistih, ki z neuklonljivo voljo premagajo samega sebe in zunanjo prisilo.

O odzivu na roman

Ameriška javnost se je na delo odzvala z mešanimi občutki. Eni so ga hvalili, pri drugih je sprožil val ogorčenega negotovanja. Umetniku, ki je samo nekaj let prej drzno razgalil grobost kapitalističnih odnosov in brezobzirnost poslovnih interesov, so najbolj zamerili prizanesljivost pri opisu okupatorjev. Te je predstavil kot ljudi, ne kot nadljudi, je pisatelj sam pojasnil (Coers xii). Tri leta prej, to je po izidu *Grozdom jeze*, so ga mnogi obtoževali simpatiziranja s komunizmom, zdaj so mu očitali, da podpira nacizem in podvomili ne samo v propagandni učinek romana, ampak tudi v Steinbeckovo domoljubje. Kljub temu se je roman dobro prodajal; izbrali so ga za knjigo meseca, filmski studio The Twentieth Century-Fox pa je za filmske pravice plačal takrat rekordnih 300.000 dolarjev, kar je štirikrat več, kot je studio tri leta prej odštél za snemanje *Grozdom jeze*. S pravo evforijo pa so se na roman odzvali zunaj meja pisateljeve domovine, še posebej v okupirani zahodni Evropi in Skandinaviji, kjer je takoj postal najpopularnejše branje. Čeprav je bil povsod prepovedan in je ponekod zgolj posedovanje romana vodilo v takojšnjo eksekucijo (Coers xiii), je bil v Franciji, Belgiji, na Nizozemskem in Danskem tako popularen, da so z njegovo ilegalno prodajo finančno podpirali družine ustreljenih ali deportiranih domoljubov.²

Med vojno je roman užival popularnost tudi v svobodni Švici, kjer je izšel v cenzuriranem prevodu (izpuščeni so bili vsi odlomki, ki so posredno identificirali Nemčijo in nemško armado). Tudi v nekdanji Sovjetski zvezi je med vojno veljal za najbolj znano delo ameriške književnosti, čeprav so ga kritiki ocenili za medlega in nerealnega. Skrivoma so roman brali tudi člani odporniškega gibanja

² V večini vzhodnoevropskih držav roman po prvi prevodni izdaji v štiridesetih ali petdesetih letih dvajsetega stoletja ni doživel ponatisa ali nove izdaje pred padcem komunističnega režima (Čerče 2017).

v državah sil osi. Zaradi njegove potencialne moči v boju proti Japoncem, ki so si takrat lastili velik del Kitajske, je roman v obdobju med 1943 in 1946 kar štirikrat izšel tudi v kitajskem prevodu. Največji dokaz popularnosti romana in njegove učinkovitosti pa je bila gesta norveškega kralja Haakona VII, ki je leta 1946 Steinbecku podelil priznanje za pomemben prispevek k osvobodilnemu gibanju. Toda *Mesec je zašel* ni samo propaganda, ki ne preživi krize, ki ga je ustvarila, kot ga podcenjujoče označujejo nekateri kritiki. To dokazuje že dejstvo, da se roman še vedno redno pojavlja na seznamih prevajalcev in založnikov v vseh delih sveta. Od leta 2011 ga imamo tudi v slovenskem prevodu, ki ga je izdala Celjska Mohorjeva družba, žal pa v slovenskem prostoru še ni bil deležen kakšne večje kritiške pozornosti. Roman je predstavila samo Gabriela Babnik, njen članek v *Delu* pa je zgolj povzetek spremljajočega zapisa v slovenski izdaji romana.³

Za konec si zastavimo še vprašanje, zakaj se je ameriška javnost na roman odzvala bistveno drugače, kot so ga sprejeli v okupirani Evropi. Nanj je med drugimi odgovoril Jean-Paul Sartre s primerjavo odziva na delo *The Silence of the Sea* (*Tišina morja*) francoskega pisatelja, ilustratorja in člana francoskega odporiškega gibanja, Jeana Brullerja. Kot Steinbeck je tudi Bruller nacistične predstavil na nevtralen način. Delo je uspelo kot propaganda v okupirani Franciji, med rojaki zunaj meja Francije pa je naletelo na ostro nasprotovanje; pisatelja so celo obtožili, da sodeluje z okupatorjem. Bruller je pisal za rojake, ki so bili tako kot on sam v dnevnem stiku z okupatorjem. Njim bi se stereotipna črno-bela predstavitev zdela nerealna, celo smešna, je zapisal Sartre in izpostavil pomembnost avtorjevega poznavanja ciljnega bralstva. Kot smo že omenili, literarno delo se namreč realizira v cilju, ne v izvoru (Barthes). Kako pa je Steinbeck, tujec, ki je živel na tisoče milj stran, vedel, kakšna predstavitev bo sprejemljiva za okupirano Evropo? To je pojasnil kar pisatelj sam, njegov odgovor, da se je postavil v položaj okupiranih in se vprašal, kaj bi storil (Coers xxiii), pa morda še bolj kot roman dokazuje Steinbeckovo empatijo do zatiranih in njegovo občutljivost za človekove stiske.

Čeprav *Mesec je zašel* ne sodi med svetovno priznane mojstrovine, vseeno razkriva številne misli, ki ne odslikavajo samo duha časa in kraja njihovega nastanka, predvsem pa raziskuje, kako naj se človek sooči in preživi v političnih in moralnih krizah. Ker se te kar vrstijo, se ni bati, da bi roman izgubil svojo svežino. S to predstavitvijo sem želela vsaj deloma povrniti dolg iz preteklih let in spomniti, da je Steinbeck eden tistih umetnikov, ki sicer globoko zarezujejo v pretekle družbenopolitične sfere, hkrati pa na silovit, neposreden in razumljiv način razgrinjajo vprašanja, ki zadevajo današnji čas.

³ Avtorica prevoda in spremne besede je Danica Čerče.

Reference

- Babnik, Gabriela. »Hrepenenje vojakov v nevidnih nočeh.« *Delo* 17. april 2012.
- Barthes, Roland. »The Death of the Author.« *Falling into Theory: Conflicting Views on Reading Literature*. Ur. David Richter. Boston, New York: Bedford, St. Martin's, 2000. 253
New York: Penguin Books, 1995. 257.
- Benson, Jackson J. *John Steinbeck, Writer*. New York: Penguin Books, 1990.
- Booth, Wayne C. »Who Is Responsible in Ethical Criticism, and for What?« *Falling into Theory: Conflicting Views on Reading Literature*. Ur. David Richter. Boston, New York: Bedford, St. Martin's, 2000. 349–355.
- Coers, Donald V. »Introduction.« John Steinbeck. *The Moon Is Down*. New York: Penguin Books, 1995. vii–xxiii.
- Čerče, Danica. »Spremni zapis.« John Steinbeck. *Mesec je zašel*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2011. 116–119.
- Čerče, Danica. *John Steinbeck in East European Translation: A Bibliographical and Descriptive Overview*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2017.
- DeMott, Robert. *Steinbeck Typewriter: Essays on His Art*. Troy, New York: The Whitston Publishing Company, 1997.
- Juvan, Marko. *Literarna veda v rekonstrukciji: Uvod v sodobni študij literature*. Ljubljana: LUD Literatura, 2006.
- Kopecký, Petr. »The Literary Front of the Cold War: John Steinbeck as an Ideological Object in Eastern Bloc.« *Comparative American Studies* 9.3 (2011): 204–216.
- Lisca, Peter. *The Wide World of John Steinbeck*. New Brunswick: Rutgers University Press, 1958.
- Lukács, György. *History and Class Consciousness*. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology Press, 1971.
- Matajc, Vanesa. »Sodobni in moderni slovenski zgodovinski roman.« *Obdobja 21: Metode in zvrsti. Slovenski roman*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2003.
- Nussbaum, Martha. 2000. »The Literary Imagination.« *Falling into Theory: Conflicting Views on Reading Literatures*. Ur. David H. Richter. Bedford/St. Martin's, 2000. 356–365.
- Sartre, Jean-Paul. »Qu'est-ce que la littérature?« Gallimard, 1948.
- Stanovnik, Majda. »Literarna dokumentarnost Rožančevega *Romana o knjigah*.« *Slovenski roman: Mednarodni simpozij Obdobja*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2003. 241–250.
- Starcev, A. »O socialnem romanu v Združenih državah Amerike.« *Novi svet* 2.1–2 (1947): 130–137. Iz ruščine prevedel Mile Klopčič.
- Steinbeck, John. *The Moon Is Down*. New York: Viking Press, 1942.
- Steinbeck, John. *Mesec je zašel*. Celje: Celjska Mohorjeva družba 2011. Prevedla Danica Čerče.

O avtorjih

Prof. dr. Marija Javor Briški, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
Marija.JavorBriski@ff.uni-lj.si

Prof. dr. Danica Čerče, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
danica.cerce@ff.uni-lj.si

Prof. dr. Bogdan Kolar, Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani
bogdan.kolar@teof.uni-lj.si

Akademik Milček Komelj, SAZU
sumi.komelj@gmail.com

Prof. dr. Igor Maver, izredni član SAZU, Filozofska fakulteta
Univerze v Ljubljani
igor.maver@ff.uni-lj.si

Akademik Marko Snoj, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
ZRC SAZU, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
marko.snoj@zrc-sazu.si

Akademikinja Marija Stanonik, SAZU
marija.stanonik@siol.com

Akademik Waldemar Zacharasiewicz, redni član Avstrijske akademije
znanosti, Univerza na Dunaju (Professor Waldemar Zacharasiewicz, a Full
Member of the Austrian Academy of Sciences, University of Vienna)
waldemar.zacharasiewicz@univie.ac.at

Vsebina

Igor Maver, Predgovor

Milček Komelj, Uvodna beseda

Marko Snoj, O priimku Stanonik

Marija Stanonik, Slovstvena folklor v opusu akademika Janeza Stanonika

Waldemar Zacharasiewicz, Srečanja in upodobitve onkraj meja
(slovenski prevod)

Waldemar Zacharasiewicz, Encounters and Representations
beyond Borders

Igor Maver, Mednarodni pomen kranjskega misijonarja Marka Antona Kappusa pri kartografiranju Kalifornije

Marija Javor Briški, Percepcija tujega v potopisnih pesmih Oswalda von Wolkensteina

Bogdan Kolar, Alkuin – rojak Bede Častivrednega in sodelavec Karla Velikega

Danica Čerče, Dokumentarnost in propaganda v literarni preobleki:
O vojni, zmagovalcih in poražencih v Steinbeckovem romanu
Mesec je zašel

O avtorjih

10,00 EUR

